

FOLKELIGE BEVÆGELSER I REFORMATIONSTIDEN

Mindre Skrifter udgivet af
Laboratorium for Folkesproglige
Middelalderstudier,
Odense Universitet.
Nr. 11, 1993.

**FOLKELIGE BEVÆGELSER I
REFORMATIONSTIDEN**

af

**Jens E. Olesen
og
Leif Søndergaard**

INDHOLD

Forord	7
Jens E. Olesen: Flyveskrifter og politisk propaganda i reformationstiden. – Fra Christian II til Grevens Fejde	10
Leif Søndergaard: Fastelavnsspillet i reformationskampen – om <i>Peder Smid oc Atzer Bonde</i>	58
Viser fra reformationstiden	91
<i>Kristian II's onde Regimente (1523)</i>	91
<i>Adelsregimente (efter 1523)</i>	94
<i>Ørnevisen (efter 1523?)</i>	96
<i>Kristian II's Klage (efter 1523)</i>	99
<i>Kristian II's Anger (efter 1523)</i>	100
<i>Doktor Stagefyr (1530)</i>	102
<i>Lektor Poul Vendekaabe (1530)</i>	105
<i>Løgn og Sandhed (1533)</i>	108
<i>Ein nye leeth (1535)</i>	111

Forsideillustration:

Træsnit af Erhard Schoen, Gotha ca. 1535. Djævlens spiller på en sækkepibe i form af et munkehoved.

Titelbladsillustration:

Træsnit af kardinal og nar, München ca. 1535.

Forord

Den reformatoriske periode i begyndelsen af 1500-tallet har gennem de seneste år interesseret en bred kreds af forskere. Interessen har for en stor del været koncentreret om forholdet mellem mundtlig, skriftlig og billedlig kultur, som brydes netop i denne periode. Den nye trykkes teknik med bevægelige typer, der introduceres af Gutenberg omkring 1440, opnår en signifikant samfundsmæssig udbredelse i Tyskland fra omkring 1500, og den udnyttes til det yderste i de politiske og religiøse kampe, der fejer hen over Europa i første halvdel af 1500-tallet, specielt af de evangeliske.

Agitation og propaganda er et gammelkendt fænomen i smædeviser, hyldestdigte og pamfletter, i kalkmalerier, træsnit og andre former for mundtlige og billedlige fremstillinger, men med de masseproducerede tryk opnår den propaganda-litteraturen nye udbredelsesmuligheder og en hidtil ukendt slagkraft. Det gælder både i tidens politiske kampe og i de religiøse stridigheder, der i øvrigt ofte vikles sammen i et virvar af samfundsmæssige problemer, politiske konflikter, religiøse motiver og pragmatiske alliancer på kryds og tværs.

Den trykte propaganda-litteratur opnår en væsentlig plads i det samlede mediebillede, men det er vigtigt ikke at overvurdere trykkes betydning i forhold til den mundtlige og billedlige formidling af meninger og holdninger, der stadig indtager den dominerende plads i et samfund, hvor kun et ganske lille fåtal af befolkningen kan læse. Ofte indgår de skriftlige og mundtlige former for formidling symbiotiske forhold, f.eks. ved at stridsskrifter læses op for en større kreds, eller ved at trykte smædeviser indoptages i en visesangers repertoire.

I Danmark dukker de første trykte flyveblade, pamfletter og religiøse stridsskrifter op fra slutningen af 1520'erne. Bogtrykkeren Hans Vingaard (Weingarten) hentes til Danmark fra Tyskland, og han trykker en række reformatoriske skrifter i Viborg fra 1528 til 1530, inden han flytter til København for at styrke de reformatoriske kræfter der. Også i Malmø og i forskellige tyske byer trykkes polemiske og propagandistiske skrifter, der skal øve indflydelse på meningsdannelsen i Danmark. De to første bevarede flyveblade stammer fra 1530, og den første dialog fra 1533. For Danmarks vedkommende gælder det i endnu højere grad, at det trykte mediers betydning er

begrænset i sammenligning med den orale spredning af nyheder og meninger.

Fra 1520'erne flyder kilderne til at belyse agitation og propaganda i Danmark rigeligere. Jens E. Olesen behandler *den politiske agitation* fra Christian II's fordrivelse i 1523 frem til slutningen af Grevens Fejde i 1536 for at indkredse forskellige typer af agitation og propaganda. Ikke kun de stridende tronprætendenter tog propagandistiske midler i brug i bestræbelserne på at vinde tilslutning. Også borgere og adel sendte skrifter, viser og rygter i omløb for at sikre sig størst mulig tilslutning til deres interesser og synspunkter. Især den skånske adel og borgerne i Malmø markerede sig - at dømmes efter de bevarede kilder fra Grevens Fejde.

I det danske samfund, hvor den læsende del af befolkningen udgjorde en lille minoritet på ganske få procent, måtte størstedelen af den politiske propaganda baseres på mundtlige og visuelle formidlingsformer. Polemiske vers og viser fungerede, især i tiden omkring Christian II's fordrivelse, som populære midler til spredning af politiske og sociale holdninger. Fra tiden omkring 1523 findes der en gruppe politiske viser, hvor nogle tager stilling for og andre imod Christian II, og fra 1530 findes et koloreret træsnit, trykt i Nederlandene, der viser Christian II til hest og agiterer for, at han er den legitime konge på Danmarks trone.

Leif Søndergaard behandler *den religiøse propaganda* i perioden omkring 1530, specielt koncentreret om *Peder Smid oc Atzer Bonde*. Han argumenterer for, at det er et fastelavnsspil, der har været opført i omegnen af Viborg som led i at vinde bondebefolkningen for de reformatoriske ideer, inden det - først i 1559 og siden i 1577 - trykkes for at øve yderligere indflydelse i kraft af (op)læsning. I kraft af opførelsen, der kombinerer det orale og det visuelle udtryk, og den efterfølgende udgivelse, hvor det trykte medies muligheder udnyttes, opnår spillet en dobbelt effekt.

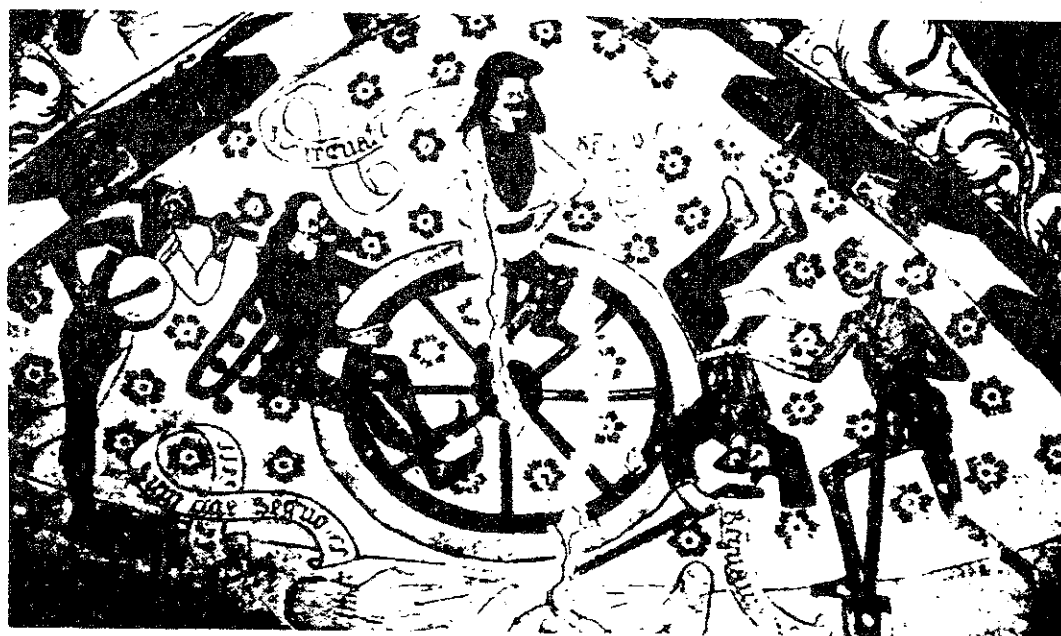
Spillet har tysk forlæg i dialogen *Eyn Gespräch zwyschen vyer Personen von der Wallfahrt ym Grimmetal* fra 1523-24, men er lokaliseret så overbevisende til egnen omkring Viborg, at det i mange år fik forskerne til at tro, der var tale om et originalt dansk arbejde. Spillet vender sig polemisk mod pavens magtposition og det katolske dogmesystem, dels argumenterende, dels ved at fortælle en række anekdoter, der udstiller svindel og magtmisbrug og udleverer autoriteterne til latteren. Samtidig fungerer spillet som et decideret

lærestykke, der gennemgår de reformatoriske synspunkter. Spillet sættes i artiklen i forhold til de stærkt polemiske religiøse viser fra perioden.

Begge artikler er kraftigt udvidede versioner af oplæg, holdt i Middelalderlaboratoriets forskerkreds i efteråret 1992. De vigtigste politiske og religiøse viser fra perioden, der behandles i de to artikler, gengives som bilag.

Leif Søndergaard

"Lykkens hjul", kalkmaleri i Härkeberga kirke, Uppland.

Flyveskrifter og politisk propaganda i reformationstiden. – Fra Christian II til Grevens Fejde

Af Jens E. Olesen

Politisk agitation og bestræbelser på at påvirke menneskers meninger og stillingtagen er et gammelt fænomen. Allerede romerne anvendte blandt andet mønter i propagandaøjemed.¹ For Middelalderens vedkommende kan nævnes kejser Frederik II's intensive propagandavirksomhed i striden med pavedømmet, samt den forskellige række propagandaemner, som blev til under Hundredårskrigen mellem England og Frankrig. Hundredårskrigens propaganda danner epoke ved ikke som tidligere væsentligst at henvende sig til de øverste samfundslag, men til hele folket i overensstemmelse med de lavere stænders øgede politiske aktivitet og betydning i Senmiddelalderen.²

Propaganda og agitation kan som bekendt bedrives såvel mundtligt som skriftligt. Begge former kan iagttages i Middelalderen, især i forbindelse med at mange mennesker var samlet til tingmøder, marked, højtidsdage eller i forbindelse med krigstog etc. Af gode grunde savnes dog som oftest kendskab til den mundtlige propagandas indhold. Hvad derimod den skriftlige propaganda og agitation angår, kan fremhæves manifester til at læse op for menighederne, officøse smædeskrifter og smædedigte, ballader, viser og sange. Også omfattende historieværker på knittelvers eller prosa udgjorde i kraft af deres tendens propagandaemner.³ Den svenske Karlskrønike fra midten af det 15. århundrede er et eksempel på dette.⁴

Den politiske propaganda og agitation, som kan iagttages i Norden i Middelalderen, følger i det store og hele det mønster, som blev udformet på kontinentet, og her først og fremmest i Tyskland. I det følgende skal omtales forskellige propagandatyper i Danmark (og Norden) i tiden fra Christian II's fordrivelse og frem til Grevens Fejde og Reformationen 1536 med vægt på den politiske propaganda. En udtømmende behandling er ikke tilsigtet, men derimod at vise bredden og spændvidden i tidens propaganda. Der skal argumenteres for, at danske trykte flyveskrifter før 1528 hørte til sjældenhederne, og at den politiske propaganda og agitation i denne tidlige fase fraset enkelte tryk (om Christian II, se nedenfor) især spredtes

mundtligt via viser, rimvers samt i mindre grad af kalkmalerier og visuelle billeder. Først i 1528 kom bogtrykkeren Hans Vingaard fra Stuttgart til Viborg, hvor han i de følgende godt to år og siden i København bistod den lutherske bevægelse ved at udsende et nu ukendt antal tryksager, hvoraf der kendes 19, og af dem er kun 6 bevaret i dag. Alle undtagen et enkelt tryk er skrevet på dansk.⁵ Reformatoren Hans Tausen var klar over bogtrykkernes store betydning og udtrykte det i 1529 i sit svar til Odense-bispen Jens Andersen Beldenak på følgende måde: "Therfor will iegh nu mz foo oerd sworæ ether/heldst forthij gudh haffwer seend oss en Prendtheræ hiidh till byen/szom kand hielpæ megh ath føræ thenne myn schriffwelse for menighe mandz ørnæ".⁶

Periodens politiske visesang er undersøgt af Jens Henrik Koudal i en større afhandling,⁷ hvorfor kun enkelte centrale politiske viser skal inddrages i det følgende som udtryk for visesangens propaganderende, ideologiske, nyhedsformidlende og socialkritiske funktioner. Grænsen mellem propaganda og tidens kirkelige-religiøse stridigheder, eksemplificeret i Poul Helgesens og Hans Tausens stridskrifter, kan være vanskelig at drage. Disse skrifter, der er undersøgt i flere forskningsbidrag, inddrages i det følgende alene forsåvidt som de konkret omhandler politiske spørgsmål.⁸ Om reformations-tidens satirer og parodier, som fulgte i stridsskrifternes kølvand, henvises til Leif Søndergaards bidrag (side 58).

*

I Tensta og Härkeberga kirker i Uppland i Sverige findes senmiddelalderlige kalkmalerier med det berømte motiv "lykkens hjul". Fremstillingen afbilder en konge i 3 livsstadier: "jeg skal blive konge – jeg er konge – jeg har været konge", samt i Härkeberga kirke tilføjelsen: "jeg har intet rige".⁹

Afbildningerne er interessante, eftersom kalkmalerierne i Tensta er fra det 15. århundrede og efter alt at dømme stammer fra ærkebisp Jöns Bengtssons tid (1448-1470). Ærkebispens lå i strid med kong Christian I, som i 1463 havde frataget ham kontrollen med Stockholm slot og fængslet ham. Forbindelsen mellem Oxenstiernerne og Tensta kirke er til stede, blandt andet i kraft af ærkebispens og hans brødres godsområde og hele magtstilling i Uppland. Det er derfor nærliggende at opfatte livshjulet med aktuelt propagandasigte mod Christian I. Menigheden har i så fald ikke været i tvivl om bud-

skabet. Allerede i 1463 havde rygtet om Jöns Bengtssons fængsling forårsaget åben revolte i Uppland. Ærkebispem var fremstået som almuens beskytter på grund af hans holdning til en nyligt udskrevet skibsskat. Bønderne havde begivet sig til Stockholm for at befri ærkebispem, men led snart nederlag til kongen og dennes krigsvante tropper. Annalerne taler i 1463 konsekvent om et oprør af "rusticos Uplandenses". Det må formodes, at præsteskabet og ærkebispem venner og familie havde stor andel i den oppiskede stemning mod Christian I., hvilket ledte til toget til Stockholm.¹⁰

Kampene mellem de stridende adelsgrupper i 1460'erne i Sverige for Christian I som udenlandsk konge eller en indenlandsk konge personificeret i den svenske stormand Karl Knutsson (Bonde) på Sveriges trone havde optrappet behovet for at vinde almuem. Parterne udstedte skrivelser til de forskellige landskaber og søgte at vinde støtte for deres sag; blandt andet ved at love skattenedsættelser. Væsentligt for den politiske opinionsdannelse blev de agitatoriske markedsmøder, som fremover og især af Sturerne blev gjort til en betydningsfuld politisk institution.¹¹

Når partidelingen i Sverige i det 15. århundrede kom til at gennemsyre hele det datidige svenske samfund, skyldtes det blandt flere faktorer også en udbredt anvendelse af flyveskrifter. I 1463, da stemningen i efteråret var meget ugunstig for ærkebisp Jöns Bengtsson, blev denne udpeget som en forræder i pamfletter og blade, som spredtes i Stockholms kirker, på gader og på kirkegårde. I 1466 var flere flyveskrifter i cirkulation, blandt andet "Danske Kong Christierns Handel". Rygter til skade for modparten spredtes af de stridende. De læsekyndige præster blev inddraget i disse år ved flere lejligheder for at oplæse skrivelser for almuem fra henholdsvis Christian I og Karl Knutsson.¹²

I Sverige havde de lavere stænders øgede politiske aktivitet i Engelbrektsfejden 1434-1436 således fremtvunget en propagandaform og et propagandasprog, som kunne forstås af folkets brede lag. Karlskrøniken og Gotlandsvisen (fra tiden efter Karl Knutssons mislykkede ekspedition i 1449) samt Brunkebergvisen fra 1471 (om Sten Stures sejr over Christian I) er velkendte eksempler herpå. Under Sturerne forenkledes propagandaen, som samtidig blev mere demagogisk i sin form, affødt af Sturerne politiske bestræbelser på at støtte sig på menighederne i kampen mod såvel unionskongedømmet som det svenske rådsaristokrati. Agitationen blandt de brede

lag skete i første række ikke via skrifter og pamfletter, men ved personlige besøg af rigsforstanderne eller deres trofaste medhjælpere på ting og markeder. Især Sten Sture den Yngre gennemførte denne agitationsvirksomhed med stor konsekvens.¹³

Mens hændelserne i Sverige i Senmiddelalderen giver et godt indblik i den agitation og propagandavirksomhed, som de stridende parter tog i anvendelse for at vinde støtte for deres sag, tillader hverken bondeoprørene i Danmark 1438-1441 eller andre hændelser at kaste større lys over tidens propaganda. Erik af Pommern forsøgte i 1438-39 og i de følgende år at vinde støtte for sin sag imod rigsrådet og søstersønnen Christoffer af Bayern ved at rundsende skrivelser til de enkelte landsdele, mens rigsrådet og den unge Christoffer punkt for punkt søgte at gendrive ekskongens anklager. Rigsrådsregeringen havde i 1439 vundet Lübeck for tronomvæltningen, og en kopi af anklagerne mod Erik af Pommern blev opslået på Mariakirkens dør, således at alle kunne blive bekendt med situationen i Danmark.¹⁴ Enkelte andre eksempler kan fremdrages på propagandavirksomhed i 1440'erne, men generelt er vor viden sparsom.¹⁵

Først i begyndelsen af det 16. århundrede, i årtierne før Reformationen, tillader kilderne mere konkret og markant at belyse den propaganda og agitation, som kom til udtryk på dansk grund. Måske fordi alle samfundets grupper nu blev involveret i en debat om politiske spørgsmål, trosspørgsmål og social kritik. De mere og mere påtrængende politiske og sociale modsætninger i 1500-årene måtte i befolkningen føre frem mod en stillingtagen til, hvordan standssamfundets problemer skulle løses. Propaganda og modpropaganda fik et hidtil ukendt omfang i årene forud for og under Grevens Fejde 1534-1536.

Poul Helgesen omtaler i sin "Skiby-krønike", at i året 1526 "sneg lutheriets gift sig frem gennem Jylland", og i et andet af sine barske stridsskrifter mod de lutherske, giver han et udmærket indblik i, hvordan trosspørgsmålet ivrigt blev debatteret af samfundets lavere grupper: Sarkastisk og bittert udtaler han, at det er kommet så vidt, at Guds ord nu åbenbart skal behandles og diskuteres frit i kroster, badstuer, bartskeerhuse, smedier, møller, toldhuse, borgerstuer, gildehuse og gæstebud, blandt drankere og doblere (spillefugle), dansere og springere, af skræppere og dårer, pibere og legere, sudere og skræddere, møllere og toldere, landløbere og kræmmere og andre sådanne ædle og lærde mænd, blandt hvilke den synes visest, som mest kan råbe, skræppe og spotte. Han afviser den tanke, at

lægfolk skal have ret til at beskæftige sig med kristne trosspørgsmål, for "når de vise mænd jo næsten ikke kan blive enige om en eneste artikel, så er det i hvert fald sikkert, at de uvidende, dumme, spøgefuglene og de gale aldrig vil kunne enes". Det kan være, at det hellige evangelium er blevet forsømt i nogen tid, men det betyder ikke, at "bønder, borgere, kræmmere eller bådsmænd, ryttere eller snaphaner skal få bragt det på ret køl igen".¹⁶

Karmelitteren Poul Helgesen giver med sine udtalelser klart indtryk af, at det religiøse spørgsmål optog mange i Danmark, at lægfolket ivrigt overalt deltog i debatten om katolicisme og protestantisme. Reformationen var i det hele taget, hvis udviklingen følges i købstæderne i 1520'erne, en bred folkelig bevægelse. Overalt i de større byer høres om lutherske prædikener, om klosterflugt og om sammenstød mellem parterne. Flensborg, Haderslev, Tønder, Randers, Horsens, Aarhus, Aalborg, Assens, Odense, Køge, København, Malmø og andre byer – alle var grebet af det nye. Reformationen blev anført af prædikanter og borgere, og kan med nogen ret siges at være en købstadsbevægelse,¹⁷ omend der også er tegn på, at den danske landbefolkning synes at have været mere aktiv i reformationstidens samfundsdebat, end tidligere forskning har haft blik for.¹⁸

Medvirkende til at sprede de nye tanker fra Martin Luther og andre reformatorer i Tyskland var, at bogtrykkerkunsten med dens forøgede produktion af flyveblade og pamfletter åbnede mulighed for "flyveskriftspolemik" og inddrog offentligheden. I Danmark skabte lutheranerne fra 1528 bogtrykkerier i Viborg og Malmø, hvorfra der udgik folkelige flyveskrifter, teologiske programmerklæringer og stridsskrifter samt ikke uvæsentligt – evangeliske viser og salmer. Hans Vingaard virkede i Viborg i godt to år, hvorefter han 1530 slog sig ned i København.¹⁹ Lutherdommen blev i det hele taget en bred folkelig bevægelse, som den bestående katolske kirke ikke åndeligt magtede at stille meget op imod. Poul Helgesen forblev en enlig brændende forsvarer for den gamle tro; bisperne og prælaterne var optaget af at pleje stands- og økonomiske interesser og viste med enkelte undtagelser såsom Odense-bispen Jens Andersen Beldenak ikke større tegn på reel offervilje.²⁰

I slutningen af 1520'erne havde den evangeliske bevægelse vundet fodfæste i en række danske byer og len. Det var som regel begyndt med en præst, der holdt evangeliske prædikener, hvilket afstedkom

Kong Frederik den Første

borgernes tilslutning. Forholdene besværliggjordes for munke og nonner, som forlod deres klostre, evangelisk gudstjeneste blev indført, og det endte med dannelse af en "frimenighed", ofte under tumultuariske former. Den samtidige "Krønike om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark" giver et barsk indtryk af tidens uroligheder i byerne og overgreb mod munkene fra "det lutherske slæng", som det siges.²¹ Før 1530 var situationen den, at der spredt ud over riget fandtes en evangelisk "frikirke", især i byerne, med egne præster og dansk gudstjeneste, uafhængig af bisperne og deres kirkestyre. Kong Frederik I og rigsrådet hævdede på flere punkter en vidtgående tolerance med lov til at forkynde evangeliet frit. Den evangeliske bevægelse havde i første række tilslutning i byerne og blev nært knyttet til den sociale modsætning mellem adel- og borgerstand. I prædikanternes evangeliske agitation spores en nøje sammenhæng mellem deres reformatoriske teologi og kampen mod samfundsmæssige uretfærdigheder.²²

Som bevægelse blev reformationen i Tyskland i eminent grad bestemt af flyveskrifter og bogproduktion. Allerede ved slutningen af 1520 forelå i Tyskland mere end 500.000 eksemplarer af Lutherskrifter, et antal som i de følgende år voksede til flere millioner af Luthers og andre forfatters skrifter. Markedet blev helt og holdent bestemt af efterspørgselen. Reformationen danner i denne henseende epoke ved at tildele bogen en ny funktion som masselitteratur i kraft af den vældige udbredelse og indvirkning på læserskaren. Med ét blev bøgerne små og billige sammenlignet med tidligere tiders håndskrifter og som regel udgivet på folkesproget for at nå hurtig udbredelse. Forfatterne var samtidige, indholdet brændende aktuelt, og bøgerne viderebragte ikke alene vidensdata, men blev udformet og tilrettelagt med henblik på at udbrede meninger, overbevisninger, sandhed mod herskende opfattelser etc. Flyveskrifterne og enkeltbladstrykkene blev i Tyskland i første række næsten udelukkende produceret i byerne til læsekyndige kredse, der stod Luther nær, og herfra spredtes de fra bysamfundene via lokale præster til bønderne på landet.²³

Disse forhold gjorde sig også gældende i Danmark, omend i langt mindre målestok. Det er imidlertid betegnende for den danske reformationsbevægelses forhold til det tyske bogmarked, at de satiriske flyveskrifter ikke blev gjort tilgængelige i den første fase, men at der snarere fra prædikanternes side blev vurderet et behov for andre skrifter. Forklaringen på dette synes ifølge Ninna Jørgensen at væ-

re, at der ved gennembruddet for de reformatoriske bevægelser i enkelte danske byer ikke fandtes en bogtrykker, som var villig til at stille sig til rådighed for evangeliets sag. De eneste bogtrykkere i kongeriget ved denne tid var katolsksindede og trykte, når der ses bort fra missaler, manualer, bønnebøger og lignende, især Poul Helgesens polemiske skrifter, efter at han var blevet det katolske partis talerør. Først mod slutningen af 1528, godt to år efter de første evangeliske prædikener, dukkede bogtrykkere op i Viborg og Malmø, de to største reformationscentre, med det formål at støtte den nye bevægelse. De første evangeliske prædikanter i Malmø anvendte i øvrigt bogtrykkerier i Rostock, sandsynligvis fordi bogtrykkerne i Øresundsstaden ikke havde kapacitet til at klare en større produktion.²⁴

De danske reformatorer begyndte altså først at publicere og trykke skrifter og bøger, efter at deres tanker via forkyndelse og prædikener havde bredt sig blandt byernes øvrighed og borgere, og efter at flere havde opnået kongelige beskyttelsesbreve, sådan som det eksempelvis var tilfældet med Hans Tausen.²⁵ De behøvede ikke på samme måde at bekymre sig om kirkelige modstandere, således som det havde været tilfældet tidligere på samme udviklingstrin i Tyskland. Af de 24 kendte oversættelser fra 1528-1533 ved Frederik I's død i Danmark er ikke mindre end 22 af opbyggelig art, heraf 11 eller 12 oversættelser af Luthers skrifter og 2 af Bugenhagen, mens kun 2 er polemiske stridsskrifter.²⁶

I 1531 vendte Christiern Pedersen tilbage til Danmark fra Lier ved Antwerpen og slog sig med kongelig tilladelse ned i Malmø. Han synes at have medbragt et større antal bøger og skrifter, heriblandt nogle nedertyske satirer, som det kunne være værd at oversætte for et dansk publikum. Det ældre Malmø-trykkeri var begyndt at udgive tidligere anti-katolske tekster af folkeligt tilsnit. Det skete i forbindelse med den oppiskede stemning i befolkningen under og efter herredagen i København 1530. Der kendes 4 smædeviser, som efter alt at dømme er blevet til i Danmark. De store og udbredte satirer og polemikker af tysk eller schweizisk oprindelse stammer derimod alle fra Christiern Pedersens bogtrykkeri.²⁷ Det drejer sig primært om 3 oversættelser af polemiske skrifter:

1. Niklaus Manuels kendte satire om den syge messe, trykt 1533
2. Oversættelse af det bekendte skrift "vom alten und neuen Gott, Glauben und Lehre", omtrent 1535

3. Oversættelse af den nedertyske satire "De düdesche Vigilie"

De første danske polemiske skrifter blev trykt i Malmø og i Viborg. Begge steder handlede det om svarskrivelser på konkrete klager fra bispen, og begge steder søgte prædikanterne at undgå at træde offentligt op mod deres kirkelige modstandere. Den direkte publikumsrettede kirkekritiske polemik fulgte først i anden række, efter evangeliet.

Mens der således ikke før 1528 skete nogen betydelig skriftlig formidling af reformationsskrifter i kongeriget, og de nye tanker især rettede sig mod borgerne og bybefolkningerne, kan det være på sin plads at nævne, at der var tætte forbindelser mellem tyske og danske købmænd, studenter og andre færende folk, og at omkringrejsende boghandlere fra Tyskland fandt afsætning for deres varer i kongeriget. Det læsekyndige publikum skal formodentlig især søges i købmandskredse og i kongelige hofkredse. Nærmere oplysninger om datidens tyske lektüre i Danmark blandt de bredere lag af borgerskabet savnes.²⁸

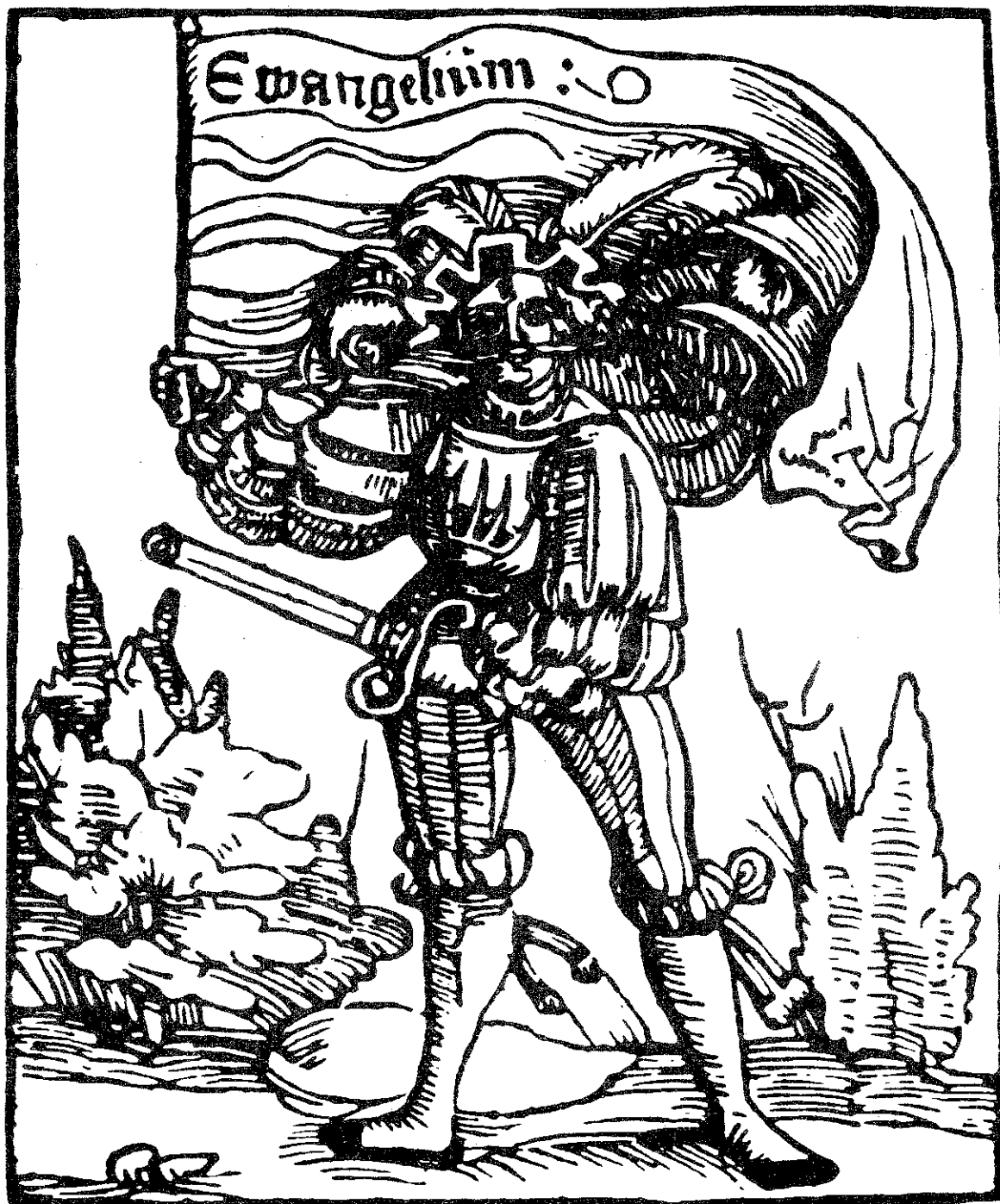
Bogtrykningens rolle for reformationens udbredelse er indiskutabel, men det glemmes ofte, at det store flertal af befolkningen i begyndelsen af det 16. århundrede ikke var i stand til at læse eller skrive. Som påpeget af R.W. Scribner afgrænsedes evnen til at læse såvel geografisk som socialt i Tyskland. Boglig dannelse var især koncentreret til byerne og til det sydvestlige Tyskland, hvor antallet af skoler tilsvarende var højest. Evnen til at læse var mest udbredt blandt præsteskabet sammenlignet med øvrige samfundsgrupper. Bogtrykningen skabte nu muligheder for at mange fik lært at læse, omend det endnu varede meget længe, førend det blev almindeligt blandt de bredere sociale lag og tabte nyhedens interesse.²⁹

Eftersom kun få procent af befolkningen kunne læse og skrive, er det vigtigt at understrege, at reformationen voksede frem i et samfund, som stadig var stærkt afhængigt af mundtlig kommunikation.³⁰ Dette forhold gjorde sig ikke kun gældende i Tyskland, men synes også at have gyldighed for Danmark. I spredningen af de nye tanker indgik ikke kun trykte tekster, men også visuelle former som blandt andet folkelige træsnit, fester, skuespil (fastelavnsspil)³¹ og viser/ballader samt først og fremmest mundtlig kommunikation i form af prædiken, salmesang og almindelig udveksling af idéer. Den trykte tekst blev som oftest formidlet af det talte ord, ved oplæsning fra

prædikestolen, eller i offentlige og private forsamlinger, ved diskussioner af ting på tryk. Prædikenernes betydning er veldokumenteret fra de danske byer, hvor borgerne samledes for at høre ordet. Interessen for at diskutere de nye lutherske tanker er nævnt af Poul Helgesen, det være sig i kroer som på arbejdspladsen med flere steder.

Ved siden af oplæsning og diskussioner var sang, i form af viser, ballader eller salmer en vigtig form for mundtlig kommunikation og tjente flere formål. For det første videregav visen nyheder om netop passerede hændelser, og for det andet blev viserne i skæmteform og som nidviser benyttet til at hænge modparten ud. Meget tyder på, at viser, herunder politiske viser, var udbredte og populære i Danmark i 1520'erne, og at flere forfattedes og blev sat i omløb med propagandaformål for øje. Christian II's skæbne affødte således flere viser (se nedenfor), ligesom en nu tabt vise om Moder Sigbrit har cirkuleret.³² Mange af disse viser synes oprindeligt alene at have cirkuleret i mundtlig form for måske for enkeltes vedkommende senere at blive trykt som flyveblade i kraft af deres popularitet. Den kendsgerning, at antallet af bogtrykkere i Danmark før 1528 var meget lille, må naturligvis have virket begrænsende på en dansk produktion af flyveblade. Fra 1528 og de følgende år synes produktionen derimod klart at have været voksende. Under herredagen 1530 i København digtedes smædeviser mod det katolske partis bannerførere Nikolaus Herborn ("Dr. Stagefyr") og Poul Helgesen kaldet Poul Vendekåbe, som blev trykt som flyveblade.³³ En vise om Munkenes falske handel findes også trykt på et flyveblad fra Malmø 1530 rettet til bønderne. I denne vise møder vi egentlig samfundskritik, idet der sættes focus på kirkens økonomiske udplyndring af bønderne gennem munkenes handelsvirksomhed, tiggeri, afladshandel, klostrenes ødselhed m.v. Visen stiller bøndernes hårde daglige slid op som det positive modstykke til munkenes svindel og lediggang.³⁴

Det er et åbent spørgsmål, hvor stor udbredelse tyske reformationsflyveblade fik i Danmark i 1520'erne og 1530'erne. I kraft af den store mængde enkeltbladstryk, som gennem årene blev produceret i Tyskland, tager man næppe fejl ved at antage, at flere fandt vej til kongeriget, enten via omvandrende bogsælgere, præster, studenter eller andre med kontakt til udlandet. Enkelte af disse flyveblade dannede siden forlæg for satirer, viser og motiver i kalkmalerier. En nøjere studie af tidens kalkmalerier i klostre, by- og landkirker vil utvivlsomt øge antallet af motiver fra flyveblade og opbyggelig litteratur.

Træsnit af landsknægt med fane fra katolsk stridsskrift om "de af Luther stjalne faner", hvis navne er Frihed, Evangelium og Sandhed. Billedet kan have dannet forlæg for kalkmaleri i dominikanerklostrets kapitelsal i Aarhus.

At enkeltbladstryk fra Tyskland og stridsskrifter satte sig spor i Danmark, kan dokumenteres i enkelte tilfælde. Et eksempel haves i dominikanerklosteret i Aarhus, hvor brødrenes kapitelsal i vestfløjen er prydet af kalkmalerier fra den urolige tid: et par bibelske scener, men også flere profane figurer, således en bonde med en møggreb over skulderen og i venstre hånd en stav med en sko. De oprørske bønder i Tyskland havde allerede i ældre tid en sko på en stang som felttegn, hvorunder de flokkedes til kamp mod overklassen. Skoen blev sidenhen det faste symbol for sådanne rejninger, og benævntes "Bundschuh-bevægelser". Det er nærliggende at opfatte bonden på Aarhus-maleriet som anti-luthersk propaganda og en karrikatur af den tyske Karst-Hans, hvis oprørstendenser markeredes ved at han bærer en greb over skulderen. Et andet billede i kapitelsalen i Aarhus viser en fanesvingende mand, sædvanligvis tolket som en landsknægt. En helt tilsvarende fremstilling genfindes i et katolsk stridsskrift om "de af Luther stjalne faner", hvis navne er Frihed, Evangelium og Sandhed. Billederne i dominikanernes kapitelsal er udtryk for moralsk oprustning.³⁵ Dette kunne der i øvrigt være behov for, eftersom kætteriets bølger bredte sig og også satte sig spor inden for klostermurene. Poul Helgesen opregner i sin Skiby-krønike en række frafaldne, blandt dem to Aarhus-tiggermunke, Ole Pind og Markus Pedersen, som "forvandlede næsten til ulve" og "fordømte munkelivet – for at kunne leve efter deres eget hoved som sande Belialssønner".³⁶

Det var i begyndelsen af det 16. århundrede ikke ualmindeligt i flyveblade at anvende fabelvæsener til at illustrere eller satirisere over begivenheder eller problemer. Om tidens sociale modsætning taler et kalkmaleri fra omtrent 1525 i Nr. Saltum kirke i Vendsyssel. Overalt i kirkens hvælvinger ses ranker med malede små fugle, nøgne legende børn og fantasivæsener. Et af disse billeder påkalder sig særlig opmærksomhed. Man ser en skade i en krone på et nøgent hovedløst væsen, der rider som til turnering på en hest med træben. Hestens hoved med kasket er en bondes skæggede ansigt. Billedet udtrykker social satire over adelen, idet det kronede hovedløse væsen måske tillige kan opfattes som symbol på adelens vanstyre? Skaden som spottefugl varsler kommende ulykker. Det groteske billede udtrykker ikke blot forargelse over øvrighedens verdslighed, men har samtidig gjort det let for bønderne at identificere sig med den skamredne bonde.³⁷

I maleriet fra Saltum kirke ligger antydningen af et muligt opgør

med den herskende samfundsorden, idet billedet viser en acephal der rider på en kentaur – begge er fabeldyr og har som sådan ingen plads i kirkens tankeverden. I kirkens malerier optræder disse groteske uofficielle folkelige billeder blandt de mere officielle kirkelige udsmykninger. Kalkmalerierne har aldrig være kalket over, hvilket kan hænge sammen med de efterfølgende voldsomme hændelser i landsdelen med Skipper Klements oprør mod adelens regimente til fordel for Christian II og den samtidige voksende kritik af den katolske kirke.³⁸

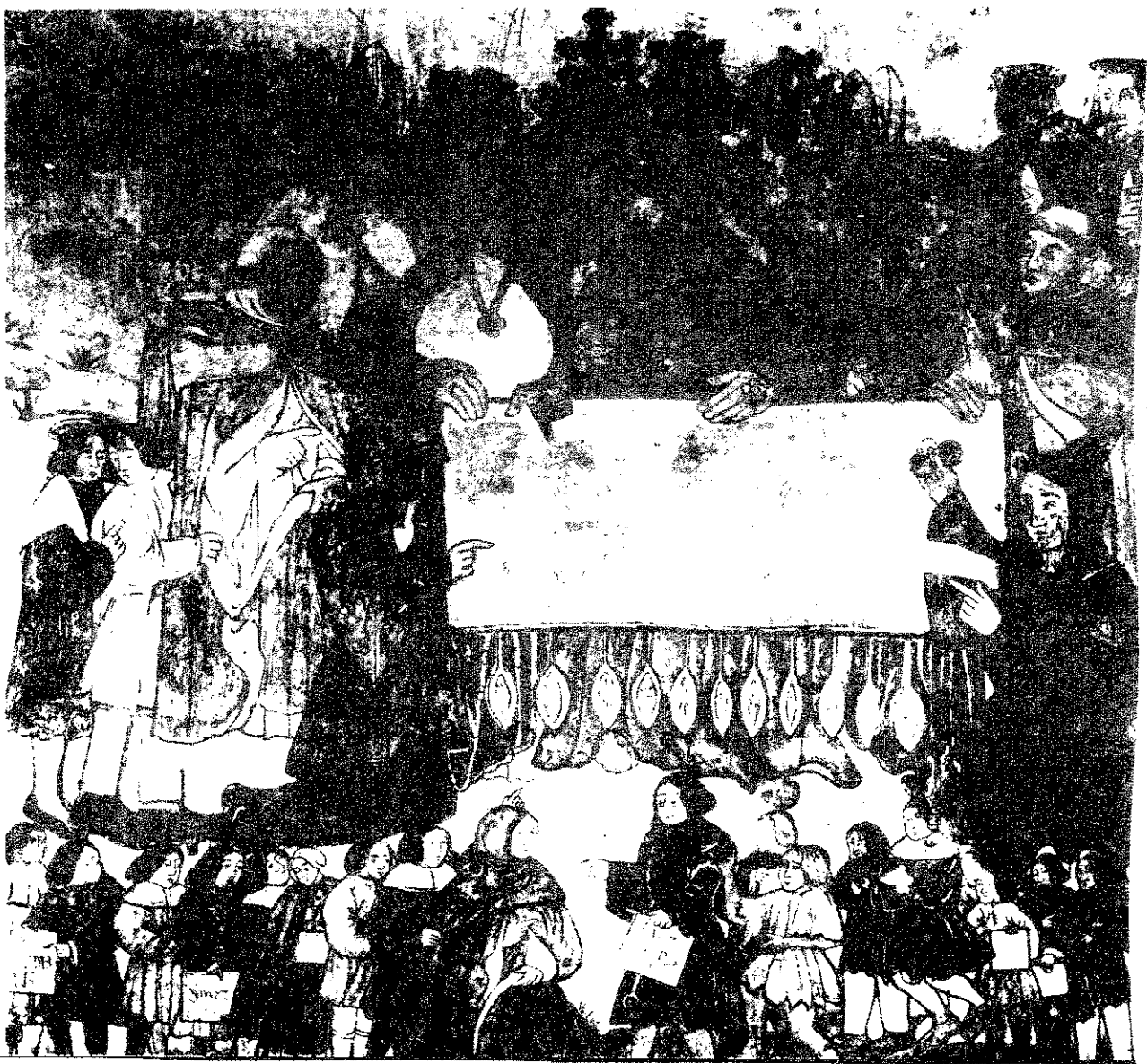
I den store og imponerende landsbykirke i Brøns i Sønderjylland findes kalkmalerier fra tvivlens tid mellem de stridende trosretninger. De er malede som forstørrede træsnit på kirkens nordvæg og er de bevarede rester af en større udsmykning af kirkerummet. Blandt malerierne er to store anti-katolske billeder, som er enestående blandt tidens bevarede kalkmalerier. På det østlige billede ses Himmelborgen med tårne, tinder og højt tag. Foran dens port står Kristus, og over ham forkynder en latinsk indskrift et citat fra Johannes' evangelium: "Den gode hyrde ofrer livet for sine får". Et indskriftsfelt under Kristi højre hånd rummer et citat fra Matthæus: "Men ve Eder, I skriftkloge og farisæere, i hyklere! thi I tillukke Himmeriges rige for menneskene, thi I gå ikke derind, og dem, som ville gå ind, tillade I det ikke". Til venstre for borgens indgang går en landsknægt foran en ridende pave, kardinal og konge. Ifølge indskriftsbånd siger de: "Kristus, åbn for os", og denne svarer med et citat fra Lucas: "Jeg siger Eder, jeg kender Eder ikke, hvorfra I ere, viger bort fra mig, alle I, som øve uret!" På begge sider af borgen ses biskoper og prælater, munke og nonner, som har rejst stormstiger for uretmæssigt at trænge ind i det himmelske rige. Citatet fra Johannes' evangelium indtager en central plads. Meningen bliver helt klar, når man medtager begyndelsen til samme kapitel: "Sandelig, sandelig siger jeg Eder, den, som ikke går ind i fårefolden gennem døre, men stiger andetsteds over, han er en tyv og en røver". Med andre ord en skarp kritik af den katolske kirke. Dens magt i denne verden er blevet så stor, at den har glemt al kristen ydmyghed, endogså over for Kristus selv. På kirkegængerne har dette billede givet haft en overvældende virkning, og luthersksindede præster har kunnet anvende billedet som udgangspunkt for en omvendelse til deres trosopfattelse. Det er i denne henseende i øvrigt interessant, at Matthæus-citatet viser sig at have været anvendt andetsteds i tidens religiøse debat. Det findes som ledsagetekst til et træsnit på titelsiden af Hans Tausens kampskrift mod Odense-

bispen Jens Andersen Beldenak (Et kort Ansvar til Bispens Sendebrev af Odense) udgivet i Viborg i 1529.³⁹

Det andet kalkmaleri i Brøns er vanskeligere at tolke, men det er sandsynligvis afladshandelen, som der gås i rette med. Øverst ses paven omgivet af hele det katolske kleresi: kardinaler, biskper, prælater og munke. Til venstre ses to små menigmænd, der ængsteligt klamrer sig til en munk. Foran paven er placeret et kæmpemæssigt brev, hvorfra der hænger en række segl, indkapslet i bly. Dokumentet eller rettere bullen bærer ingen tekst, – hvilket sandsynligvis oprindeligt heller ikke har været tilfældet. Teksten udlægges af to narre med æselører på kutten, den ene svinger ivrigt et par lærde briller. De peger på indholdet, men ak, det er tomt, indholdsløst! Kirken har intet budskab mere, alt er blevet narreværk. Nedenunder i mindre format vises en række borgere og bønder, der mødes fra hver side. Gruppen til venstre ledes af en munk, folkene fra højre af en mand i verdslig dragt, og de to anførere er livligt diskuterende. Det er sandsynligvis tilhængerne af den nye og den gamle kirke, som de to grupper illustrerer. Det er betegnende, at den af munken anførte mere velklædte flok forholder sig roligt, måske endda ligegyldigt til den diskussion, der er i gang, mens den modsatte flok utvivlsomt repræsenterer protesten mod den gamle kirke. Flere i denne flok hopper og gestikulerer, synligt engagerede i den diskussion, der foregår. Den sociale differentiering er bemærkelsesværdig. Flere personer i begge grupper bærer breve med bogstaver, der i dag desværre ikke giver mening.⁴⁰

Selvom de to kalkmalerier i den stand, hvori de nu kendes, måske er en del forvanskede, blandt andet som følge af tidligere uheldige restaureringsforsøg, synes det dog klart, at hovedidéen har været et opgør med den gamle kirke. Forlæggene viser sig at være flyveblade af blandt andet Hans Sachs i Nürnberg om Jesus i fårestalden. Der hentydes her til de samme bibeltekster, og Kristus såvel som den katolske kirke tildeles samme roller. Forbilledet for kalkmalerierne i Brøns har efter alt at dømme hjemme i den tyske religiøse-politiske debat fra midten af 1520'erne.⁴¹

Det er i øvrigt næppe en tilfældighed, at kalkmalerierne findes i en tørninglensk kirke umiddelbart syd for Ribe. Frederiks I's søn hertug Christian var lensherre over Haderslev og Tørning len, formentlig fra året efter faderens tronbestigelse. Eftersom han var en overbevist lutheraner, har det givet været ham magtpåliggende at

Kalkmaleri i Brøns kirke: man ser et stort pavebrev med hængende segl og 2 diskuterende grupper

gennemføre en ny kirkeordning i sine besiddelser. Enkelte skridt blev taget i 1525, og det følgende år indkaldte hertugen to tyske, veluddannede lutheranere, Eberhardt Weidensee og Johan Wenth. I 1527 ryddede hertug Christian de 3 tiggermunkeklostre i Haderslev og fik flere nye præster indsat i Tørning len, mens præsterne i Haderslev blev belært om den rette lære og stillet over for et krav om at aflægge ed til hertug Christian. Reformationen var på denne vis en kendsgerning i den nordlige del af Sønderjylland 8 år før den blev indført i det øvrige land. Det er sandsynligt, at billederne i Brøns, som via hoffet i Haderslev formidlede kontakten til den tyske reformbevægelses billedverden, er malet efter 1528, hvor hertug Christian var blevet patronatsherre over sognekirken.⁴²

*

I Nederlandene havde Christian II tidligt haft blik for betydningen af en god propaganda. Efter at have forladt Danmark i april 1523, håbede han at få hjælp af dronning Elisabeths habsburgske slægt. Nederlandene var en del af kejser Karl V's arvelande, og blev regeret af dronningens faster Margrethe. Fra Lier i provinsen Brabant, hvor kongeparret slog sig ned, udfoldede Christian II en rastløs energi for at genvinde sine riger, og han modtog løbende efterretninger fra sine tilhængere og stod i kontakt med dem.

Christian II søgte allerede i 1523 at samle en hær af landsknægte, der fra Tyskland skulle drage mod de danske oprørere. Hæren blev imidlertid opløst, da kongen ikke kunne skaffe de nødvendige penge til knægtenes sold. Han søgte tilflugt for kreditorer hos sin morbroder, kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen, og i begyndelsen af oktober 1523 kom Christian II til det sachsiske slot Lochau, hvor kurfyrsten opholdt sig. Det var under dette ophold i Sachsen, at kongen stiftede personligt bekendtskab med Luther og opholdt sig i længere tid i Wittenberg hos kredse, der stod Luther nær. Såvel Christian II som dronning Elisabeth blev dybt grebet af evangeliet. Luther havde kort forinden udsendt sin oversættelse af Det nye Testamente ("September-bibelen 1522"), som blev meget læst. Kongen traf beslutning om at lade Det nye Testamente oversætte til dansk. I november 1523 skrev Christian II til sin kansler Klaus Pedersen, som opholdt sig i Nederlandene, om at sende noget pergament til at skrive den nye oversættelse på.⁴³

Kong Christian var klar over, hvilket voldsomt kampmiddel Det nye

Testamente havde været for protestanterne i Tyskland, og ville nu efter alt at dømme anvende det som politisk våben i Danmark. Han vidste, at der ville være et behov for Det nye Testamente i Danmark, og han kalkulerede med at styrke sin stilling blandt menigmand ved at sørge for en dansk oversættelse.

Arbejdet med oversættelsen overdrog Christian II til Hans Mikkelsen, den tidligere borgmester i Malmø, der også var med i Wittenberg. Han begyndte arbejdet allerede i slutningen af 1523 og oversatte personligt Paulus' breve sammen med Erasmus' latinske tekst efter Luther. For at skaffe arbejdet størst mulig fremgang arbejdede flere af kongens betroede mænd med at oversætte hvert sit afsnit. Det siger sig selv, at oversættelsen herved ikke fik det helhedspræg, som den muligvis ellers ville have fået. Evangelierne blev oversat af kongens sekretær Dr. Christian Winter fra Mors († tidligst 1537) efter Erasmus af Rotterdam's latinske udgave sammenholdt med Luthers tyske bearbejdelse. Apostlenes gerninger blev indtil et stykke ind i 20. kapitel oversat af Winter efter samme grundlag som foregående, resten tog den sidenhen så produktive skåning Henrik Smith († 1563) sig af efter Luthers udgave. Trykningen blev påbegyndt kort efter Nytår 1524, og i så stor hast, at oversætterne måtte arbejde samtidig med bogtrykkeren Melchior Lotthers presse i Wittenberg. Da man begyndte på arbejdet, var der i øvrigt ikke truffet bestemmelse om, hvorvidt hele det Nye Testamente skulle oversættes og trykkes, eller blot dele af det. Men den 22. august 1524 var trykningen færdig.⁴⁴

Værkets kolofoner anfører gentagne gange, at det er sat og trykt af Melchior Lotther († 1542) i Leipzig, der havde trykt Luthers tyske oversættelse. Christian II's oversættelse af Det nye Testamente er imidlertid fuldt og helt fremstillet i Wittenberg, hvor Melchior Lotther drev en bogtrykkerfilial, der tog sig af Luthers og de andre reformatorers skrifter, som firmaet ikke turde binde an med i det katolske Leipzig. Det er givet, at det var af politiske årsager, at Christian II og hans støtter anførte Leipzig som trykkested. Det var uklogt af kongen at demonstrere en alt for nær tilknytning til Wittenberg af hensyn til hans katolske slægtsforbindelser, hvis penge og politisk-militære støtte han havde så hårdt brug for.⁴⁵

Christian II's oversættelse af Det nye Testamente er især interessant i vor sammenhæng, fordi værket er forsynet med 2 glimrende træsnit af kongen og det danske rigsvåben, udført af monarkens vært i Wittenberg, Lucas Cranach den Ældre (1472-1553). Portrættet

Træsnit af Christian 2. i Hans Mikkelsens Nye Testamente.

blev gengivet i værket to gange af propagandahensyn. Navnlig portrættet blev stærkt efterspurgt, idet det første af træsnittene med to undtagelser er udskåret i samtlige kendte eksemplarer.⁴⁶

Forståeligt voldte det problemer, da Testamentet skulle indføres i Danmark. Hans Mikkelsen havde forsynet Apostelbrevene med et forord i form af et brev til "alle danske mænd". Heri angreb han stærkt de katolske prælater, gudsbespottere, som har fordunklet det rette evangelium med antikristelige buller, skvalder og drømme, som de vanvittige, forblindede og forstokkede har prædiket for den arme kristne hjord. Nu har Gud set til os og begyndt at åbenbare sit hellige ord. Hans Mikkelsen giver en varm anbefaling af den nye evangeliske lære og rene ord, der skænker den sande afløsning og nåde, som menneskene hidtil forgæves har søgt i Rom. Lad os derfor opvågne; vi har længe nok sovet udi vantro .... I alle riger og lande høres nu Guds klare ord, men vi er mere grove end andre folk. Dette skyldes for en stor del de uforstandige prædikere og blindførere, som skulle være os et lys og et eksempel i kristelig kærlighed og gode gerninger. Somme har utilbørligen forsmået deres rette fyrste, kong Christian, som var dem givet af Gud. "Kære venner, lad os bekende vor skyld mod Gud".⁴⁷

I Danmark eksisterede et forbud mod at indføre kætterske skrifter. Eftersom Hans Mikkelsens skrift blev betegnet som et sådant, var dets indførelse i riget forbudt. Man fandt imidlertid på at udskære brevet, hvorefter Testamentet frit kunne sælges i landet. At det forholder sig sådan, ses blandt andet af, at Det Kongelige Biblioteks 5 eksemplarer har Hans Mikkelsens brev i de 4 af dem oprindelig ikke hørt til bogen. Det har været udtaget, da bogen blev solgt første gang. Oplaget synes efter datidens forhold i øvrigt at have været relativt stort. Der kendes således 32 eksemplarer i offentlige samlinger, men kun 2 af dem er helt komplette, endvidere nogle få i privateje.⁴⁸

Oversættelsen af Det nye Testamente er som tidligere nævnt hastigt udført, og både de 3 oversætteres forskellige dialekter og en meget uensartet ortografi har ikke gjort det lettere for menigmand at tilegne sig teksten. Trods manglerne blev Hans Mikkelsens nye Testamente udbredt i Danmark i mange eksemplarer og medvirkede i kraft af Christian II's portrætter til at holde kongens sag i erindring. Kort tid efter påbegyndtes i øvrigt en ny oversættelse i kredsen om den landflygtige konge. Tre af Christian II's medarbejdere, Hans Hansen, Poul Kempe og Jens Mikkelsen Mønbo, på-

begyndte en større bearbejdelse af teksten fra 1524, eller måske en helt ny oversættelse. Der blev dog ikke tale om en afslutning eller udgivelse på trods af flere års arbejde. Først da oplaget af Hans Mikkelsens oversættelse slap op, overdrog Christian II det til Christiern Pedersen († 1554), tidligere kannik i Lund, at udarbejde en ny og bedre oversættelse. Christiern Pedersen havde mistet sit kannikeembede i Lund og var rejst til Tyskland, hvor han havde sluttet sig til kongen. Under et ophold i Wittenberg i 1526 var han blevet overbevisende vundet for evangeliet. Den nye oversættelse blev trykt i Antwerpen og forelå færdig i august 1529. Christiern Pedersens oversættelse er foretaget efter Luthers og Erasmus' latinske udgave, i virkeligheden samme grundlag som var benyttet i 1524.⁴⁹

Hans Mikkelsens brev til de danske læsere indføjet foran Paulus' breve vakte ikke uforståeligt vrede blandt kong Christian II's fjender, og Poul Helgesen påtog sig opgaven at besvare det. Det skete i form af et brev med den fyndige titel "Til det kætterlige, ukristelige og ubesindige brev, som den ubeskæmmede kætter Hans Mikkelsen af Malmø lod udgå med det Nye Testamente, der (som) kong Christiern lod ynkeligen og utilbørligen forvandle på sit tyranniske vild (vis) og ikke Gud til lov, et kort og tilbørligt svar". Sendebrevet blev først offentliggjort i 1526.⁵⁰

Poul Helgesen fastlagde, at ingen andre end Hans Mikkelsen selv var skyld i kong Christians ulykke: "Du har været årsag til, at din herre, som var en vældig og mægtig konge, er nu en landflygtig og elendig mand. Og nu vil du gøre os til kættere, vi som i mange år har været et kristent folk. At vi er syndere, tilstår vi gerne; men kættere vil vi dog aldrig være". Helgesen bestræbte sig endvidere på at sværte Luther og hele hans indsats, idet Luther og dennes tilhængere og apostle ikke var andet end giftigt afskum, forløbne munke og præster, kræmmere og praktkere, spillemænd og andre landløbere, landsknægte, bådsmand, prentere og bogførere og dem særdeles, som plejer at anføre kætterske bøger.

I henseende til Christian II havde de danske ifølge Poul Helgesen været i deres gode ret, da de faldt fra kongen; thi havde de ikke gjort det, ville de stå som "Guds forræddere". Det forsvar for kongen, som hans nederlandske kansler Cornelius Scepper, havde skrevet, betragtedes som værende uden værdi: "Subtilig (d.e. spidsfindig) løgn haver han skrevet for fremmede landskab; men for os danske

mænd, der kendte kong Christiern til prikke, er hun så grov, fordi vi kunne tage på hende, så stor hun er. Dog vidste han ikke, hvad han skrev, anderledes end som du og andre skalke ham underviste".

Det er ifølge Poul Helgesen kong Christians skyld, når danskerne nu må lide stor vanære: "Kunne os danske mænd nogen tid ske en større hån i fremmede lande, end når de fremmede knægte kom ud af landet og adspurgtes, hvor dem behagede den danske tjeneste. De svarede og sagde, at de var aldrig i det land, der deres hals sad så løs, som han gjorde udi Danmark". Om Hans Mikkelsens brev fældede Poul Helgesen som helhed følgende dom: "Om dit brev end agtes af en uforstandig almue som ere bryggere og bagere, smede og skræddere, sudere (skomagere) og remmesnidere, bartskeerere og badstuemænd, kødmangere og fiskere, toldere og ågerkarle, prakker og kræmmere og anden sådan adel, mon du fordi haver indlagt dig stor pris?" Poul Helgesen sluttede med at udtale dette ønske: "Gud være med dig og alle dine og give eder et mildere og bedre hjerte".⁵¹

På trods af fejl og mangler ved oversættelsen blev Hans Mikkelsens nye Testamente udbredt i Danmark i mange eksemplarer, men da oplaget slap op, blev det ikke optrykt. Derimod overdrog Christian II det som tidligere nævnt til Christiern Pedersen at udarbejde en ny og bedre oversættelse. I maj 1528 skrev kongen til Hans Mikkelsen og bad ham støtte Mester Christiern, for at han ikke skulle lide armod. I 1529 lå oversættelsen færdigtrykt.⁵²

Christian II blev i Holland stillet over for forlangender fra dronning Elisabeths katolske slægtninge om blandt andet at afsværge evangeliet. Allerede før dronningens død den 19. januar 1526 skrev kongen til Luther, med hvem han stadig stod i forbindelse, om at tale hans sag over for kurfyrst Johan, Frederik den Vises broder og efterfølger. Luther efterlevede opfordringen og skrev til kurfyrsten den 12. januar 1526. Der kom dog ikke noget ud af henvendelsen om et nyt opholdssted for kongen, og Christian II forblev indtil videre i Nederlandene.⁵³

Luther vedblev med at stå på venskabelig fod med Christian II, og han udtalte sig skarpt mod de oprørske danske herrer i skriftet "Om krigsfolk kan blive salige" (Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können, 1526). Hans Mikkelsen bistod med at bringe skriftet i omløb i Danmark. Den danske regering, som til stadighed frygtede for Christian II's restitutionsplaner, betragtede sagen med stor al-

vor og nervøsitet. Kong Frederik I forlangte på Herredagen i Odense i 1526, at Hans Mikkelsens og andres bøger skulle forbydes, eftersom meningen var at bane vej for Christian II til riget:

Item itt breff tiill alle landzting at forbiude at köbe nogre hans mickelsens böger, som ære the som Indscriffues om kriiges mend kwnde worde szalige, met andre sliige böger, som föres hiid i Riiget vnder saadant ett skyn, at thet schall ware then hellige scriff, oc haffue indsatt og indragit koning cristiern, kan skee vthij then mening, at the ther mett ville wpwekke wproer, twedragt oc vsamdreghed. Thij vill kong. mt. ingeledes, at samme böger sculle föres ind i Riiget eller köbis aff nogre, paa thett att alle orszager, ther konning cristiern kwnde giffue nogen indgang tiill Riiget, motte aldelis aff slaaes oc nederligges.⁵⁴

Også krøniker og viser blev taget i anvendelse i agitationen og propagandaen imod og for Christian II og hans sag. Nogen tid efter kongens fordrivelse havde Poul Helgesen digtet Christian II's Rimkrønike. Formen blev sandsynligvis valgt på grund af Poul Helgesens historiske interesse for Rimkrøniken, som var almindeligt kendt og yndet – det var den første bog, der blev trykt i Danmark (1495)⁵⁵ – og at det kunne bidrage til videre udbredelse af Helgesens eget digt. Det gav også en egen troværdighed og var af en vis agitatorisk vægt, at Christian II fortalte om sine synder i jeg-form. Når der ses bort fra formen, var der ingen lighed i øvrigt mellem den lidenskabsløse Rimkrønike og Poul Helgesens eget harniskklædte digt.⁵⁶

Hensigten med digtet har for Poul Helgesen udelukkende været agitation. For at skildre kongen som tyran anvender Poul Helgesen stærke ord om hans grusomhed og troløshed samt hans gerrighed, som gik ud over kirken, adelen og plyndrede bonden. Kongens ulykke var ifølge Helgesen, at han havde undsagt den katolske kirke (Og hader den hellige Kirke i Grund).

Om viser om Christian II og hans skæbne skal her opregnes fem:

1. Visen om Christian II's onde regimente
"Huem Gud giffuer land och riige"
2. Adelsregimente
" O Danmarck, huaar gaar deth nu saa tiil"
3. Visen om Christian II og adelen, også kaldet Ørnevisen
"Alle smaa fogell y skoenn er"
4. Visen om Christian II's klage
"Jeg wor mig wdreffuen aff Suerigis riige"

5. Visen om Christian II's anger
 "Christe gudt ieg vill dig ære"

Visen om Christian II's onde regimenter opregner mange anklager mod kongen, hans tilsidesættelse af adelen og rigsrådet, hans adfærd over for kirken og dens mænd, det stockholmske blodbad, møntforringelsen og udfald mod Moder Sigbrit ("then wmlde quinnde") etc. De mange klagepunkter har alle forlæg i dokumenter fra 1522-23, især rigsrådets trykte manifest fra Roskilde 1523 om årsagerne til frafaldet fra kongen og tilslutningen til Frederik I. Det kan ikke afvises, at visen er blevet til i 1523 i rigsrådskredse umiddelbart efter Christian II's fordrivelse. Visen er desværre dårligt overleveret, hvilket afspejler, at den sandsynligvis alene har cirkuleret i mundtlig form.⁵⁷ Muligvis sigtede Christian II blandt andet til denne vise, når han i februar 1524 i fortalen til en forsvarsskrivelse til Lübeck anførte: "Quot emissi adversum nos famosi libelli? quot cantiones de nobis effictae, quae non crudelitas, quae non tyrannis nobis impactat".⁵⁸

Hvad angår visen om Adelen regimenter, er denne formet som en dialog mellem det personificerede Danmark og en unavngiven spørger. Der spørges i visen, hvorfor Danmark er syg og udpint, og Danmark svarer allegorisk, at hun plages af griske rovdyr, som løven (kongen) ikke kan holde i ave. Visen, der er blevet til under Christian II's landflygtighed, synes at hævde, at kun en stærk kongemagt kan beskytte borgerne mod godsejernes overgreb.⁵⁹

På nogle punkter minder denne vise om Ørnevisen, som også har tydelige socialkritiske træk. Denne vise kendes fra to adelsvisebøger og fra Vedels Hundredvisebog, hvorfra den senere vandrede over i mange flyveblade. Muligheden foreligger, at visen har været trykt som flyveblad allerede i 1520'erne. Den er i sin ydre form en ballade, men er stærkt præget af lyriske og politiske indslag. Visen er en fugle-allegori, der efter en indledningsstrofe slår det klagende tema an, og skildrer, hvordan småfuglene (folket) samledes og valgte den gamle ørn (Christian II) til konge for at have beskyttelse mod høgene (adelen). Men de griske og aggressive høge sluttede sig sammen og fordrev ørnen, og nu lider småfuglene frygteligt under høgenes regimenter. Afslutningsvis parallelliseres med bøndernes gårde, og også ørnen ynkes; sidstnævntes mulige tilbagekomst, om Gud vil, antydes diskret. Visen kan følgelig dateres til 1523-1531.⁶⁰

Ørnevisen er aktuel politisk digtning af en ny type, som forener gammelt og nyt til et lødigt kunstværk, bevidst støbt i folkevisens form. Den er som vist stærkt Christian II-venlig på en meget raffineret måde. Ingen uøvet digter kan have skabt Ørnevisen, som henvender sig til både borgere og bønder. Muligheden foreligger, at den skyldes en Christian II-sympatisør et sted i kongeriget. Det er sandsynligt, at der endog er tale om direkte agitationsvirksomhed fra borgerlige kredse enten om kongen i udlændigheden eller i Malmø. Kjeld Galster har opfattet visen som led i de mange strids- og smædeskrifter i tiden omkring Christian II's fordrivelse, heriblandt Poul Helgesens ovennævnte smædevers mod Christian II som tyrannisk hersker. Galster går endog så vidt som til at sidestille Ørnevisen med det åbne brev, som Christian II lod udfærdige til oplæsning på tingstederne under Søren Nordbys oprør i Skåne i 1525. Malmøs tidligere borgmester Hans Mikkelsen, der opholdt sig hos kongen i eksil, var et bindeled mellem Christian II og Malmø. Hvorvidt visens forfatter, som Kjeld Galster mener, var en Malmø-borger, er et åbent spørgsmål. Det er tillige meget usikkert, når Galster peger på rådmand Herman Weygere som mulig forfatter. En datering til 1523-1525 forekommer derimod sandsynlig.⁶¹

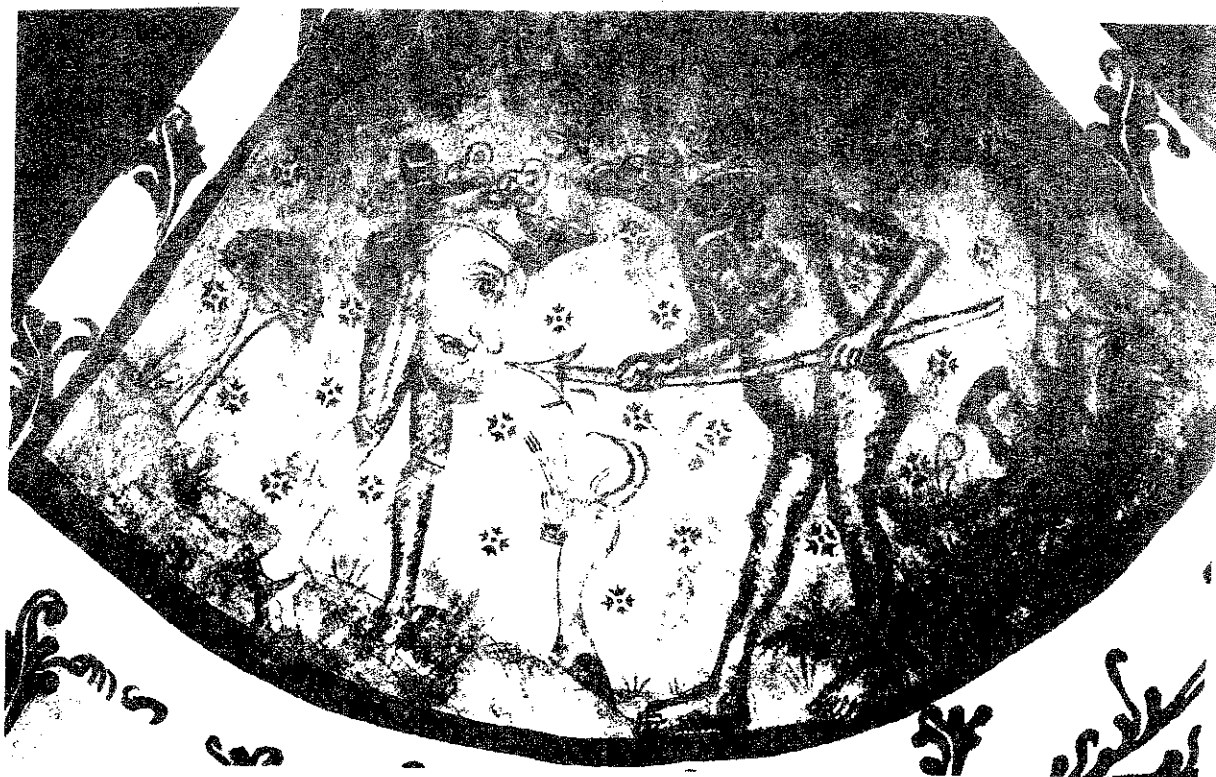
Med sin opfordring til en alliance mellem konge og borgere har Ørnevisen kunnet anvendes til at vinde bønderne for Christian II's sag, og med sin raffinerede udformning været et stærkt ideologisk våben i de politiske stridigheder. Visen var i 1591 endnu så kontroversiel i adelskredse, at Vedel følte sig foranlediget til at retfærdiggøre, at han tog den med i sin Hundredvisebog. Han vil lade den stå ved sit værd, "Thi met Viser vinder eller taber mand huercken Land eller Riger".⁶²

Visen om Christian II's klage er af Svend Grundtvig henført til den landflygtige konge, uden at dette dog kan siges med sikkerhed.⁶³ Hvad derimod visen om Christian II's anger angår, går den ældst bevarede tekst tilbage til et plattysk flyveblad, der lader kongen i sin landflygtighed udtrykke anger over sine tidligere gerninger. Den sidste strofe af den tyske vise kendes ikke, men det må formodes, at Christian II – ligesom i de danske tekstoptygninger af visen – til slut har udtalt ønsket om, at han må genvinde magten "foruden blodstyrting". Det plattyske flyveblad er uden årstal, men eftersom visen om Christian II kendes sammen med viser om hændelser i

Kalkmaleri fra Nr. Saltum kirke ca. 1525.

Kalkmaleri i Voldby kirke fra ca. 1500-1525 med to kronede væsener i kamp. Det er sandsynligt, at der hentydes til Christian II's og Frederik I's kamp om Danmarks krone.

1526, og idet dronning Elisabeth omtales som død, kan visen tidligst være digtet efter 1526, som var dronningens dødsår, og før 1530 (kongens fangenskab). Det er rimeligt, at visen om Christian II er udgivet i politisk hensigt af en af kongens tilhængere. Det er interessant, at der igennem visen løber en fredsommelig og angrende tone, hvilket i øvrigt stemmer overens med udtalelser af kongen selv. Også den danske A-form af visen slutter sig nær til den tyske tekst, idet den har samme politiske tendens og heller ikke indeholder hentydninger til senere begivenheder.⁶⁴

Menigmands interesse for den landflygtige konges situation gav sig ikke kun udslag i viser om Christian II's hårde skæbne og strid med adelen. Et eksempel på et kalkmaleri fra ca. 1500-1525 med politisk satire haves i Voldby kirke i Nørre Djurs herred i Aarhus stift, hvor man ser to kronede fabelvæsener i kamp. Som påpeget af Dorrit Lundbæk er det sandsynligvis en fremstilling af Christian II's og Frederik I's kamp om Danmarks krone. Den faldne junker i de sribede hoser, der ses i baggrunden med komuleskoene løftet højt i vejret, enten udtrykker sin foragt på sigende vis, eller symboliserer en af de mange, der falder når konger strides. Ud over at hentyde til politiske begivenheder kan billedet måske generelt opfattes som en moraliseren over de verdslige øvrigheders indbyrdes strid og mangel på omsorg for det kristne fællesskab.⁶⁵

En vis portrætlighed med Christian II og Frederik I spores i kalkmaleriet i Voldby. Et andet argument, som synes at støtte en politisk fortolkning, er de store detaljerede kroner, som fabelvæsenerne bærer. I en tid, hvor billedkunsten oftest udtrykte sig i symboler, ville det være vildledende at udstyre fabelvæsener, der skulle symbolisere laster, med kroner, der i første række symboliserer kongemagt. Det har i alle tilfælde været nærliggende for kirkegængerne at se kongemagts situation i kalkmaleriet og givet anledning til eftertanke i lyset af 1520'ernes og 1530'ernes politiske situation.⁶⁶

*

Kong Christian II's trofaste høvedsmand Søren Norby på Visborg på Gotland havde lige siden kongens fordrivelse søgt efter muligheder for at rejse oprør mod rigsrådsregimet. Et bondeoprør i Skåne i 1524 var ganske vist blevet slået ned, men Norby udnyttede i begyndelsen

af 1525 de skånske bønders utilfredshed til at sende en styrke til Skåne for at få endnu et oprør i gang. Frederik I's feltherre Johan Rantzau fik dog knust oprøret. Det var imidlertid ikke kun i Skåne, at bønderne truede med oprør.⁶⁷ Også de jyske bønder var i bevægelse, hvilket forståeligt bekymrede kong Frederik I og rigsrådet. På herredagen i 1526 i Odense advaredes der mod "opløb ... af det almindelige uforstandige folk, som er mangesteds sket udi Tyskland", og året efter i 1527 på herredagen, der atter afholdtes i Odense, gjorde rigsrådet det klart, at det havde ønsket en herredag afholdt, for at råd og konge i fællesskab kunne finde midler til at dæmme op for uroen. Rigsrådet havde "dagligen jo mere og mere kunnet erfare, hvorledes bønder og almue udi Jylland og andetsteds i Riget har taget dem for, siden sidste herredag i Odense, at gøre tilsammen forbund ... synderligen imod den hellige kirke og Danmarks Riges prælater ..." på en måde, "som ikke tilforn i mands minde ... sket eller gjort er her i riget". Rådet mindede kongen om oprøret i 1440'erne, hvor "bønderne i Nørrejylland begyndte opløbet mod kong Christoffer (af Bayern), Danmarks Råd og den menige adel. Dengang begyndte de på samme måde først mod den hellige kirke og siden straks derefter mod kong Christoffer og den almindelige adel ...". Hertil kom, at "efter at bønderne tager dem sådan for i denne tid, som nu for øjne er," da tyder det på, "at de skulle have nogle hemmelige rådgivere og tilskyndere på kong Christians vegne...".⁶⁸

Christian II's første forsøg på at genvinde sine riger var udgået fra Nordtyskland. Denne plan var utvivlsomt rigtig, så længe kongen i Søren Norby havde en handlekraftig person til at samle kongens tilhængere om sig og organisere en opstand i Danmark. Det rette øjeblik til at bringe Søren Norby hjælp gik imidlertid ubenyttet hen, og da Norby havde måttet forlade Danmark, opstod tanken om en anden angrebsplan i form af et søtogt. I 1529 var grundtrækkene i kong Christian II's plan et skibstogt til Norge, helst samtidig med et landmilitært angreb på Danmark, et diplomatisk pres på Lübeck, og til gengæld et løfte om Nordens nøje tilknytning til det habsburgske hus.⁶⁹

Måske i forbindelse med det forestående Norges-togt eller på et tidligere tidspunkt (jfr. Luthers skrift om Krigsfolk kunne være salige), lod Christian II i Holland udarbejde flyveblade for sin sag. Der eksisterer et koloreret træsnit fra ca. 1530, der viser kongen til hest omgivet af en skare landsknægte samt overskriften "Christern in Denmarck, König in Schweden vnd Norweden". Flyvebladet med-

Christern In Denmarck / König In Schwedē vnd Norwegen

Christian II på koloreret træsnit (flyveblad) fra ca. 1530. Frederiksborgmuseet – 29,5 x 41 cm.

Tyske bogtrykkere udgav mange træsnitark med fyrster. Personens hovede var indsat løst i stokken, så denne ved udskiftning af hovedet kunne komme til at forestille en anden person.

tager også det danske rigsvåben med en krone anbragt øverst, en tydelig hentydning til Christian II som legitim monark i Danmark. Træsnittet viser den statelige konge over de nordiske riger, som alle bør støtte i hans retfærdige kamp imod ordenens forstyrre. Landsknægtene er klædt i de sidste nye modedragter.⁷⁰

Den 30. august 1531, da Christian II langt om længe havde samlet en stor landsknægthær, således at han mente det muligt at forsøge en generobring af Danmark, udsendte han en proklamation til den danske befolkning, som er blevet benævnt "et mesterstykke i politisk forførelseskunst".⁷¹ Kongen fordømmer "de uhørsomme og utro undersåtter", som satte sig op imod deres rette konge blot for, "at de kunne bruge deres egen fri vilje med vold, vælde og ondskab". Og disse onde mennesker har "med vold og vælde røvet, taget, overfaldet, beskattet, fanget og en part ihjelslået af eders venner og slægtninge...". De har endvidere "gjort dem selv til konger og købmænd, taget fra den fattige mene mand, Købstadmænd og andre, deres næring og bjærgning, hvad som helst I med eders hustruer og børn skulle leve udaf, på det de kunne fordærve eder til grunden ...". Disse skumle personer har tvunget Christian II til at være "nogen stund udaf vore lande og riger hos vor kære herre, broder og svoger, kejserlige Majestæt, udi hans og andre herrers og venners lande". Men nu ville kongen ikke længere tillade, "at eder slig overløst og forfang ske skal"; han vil hellere vove sit "eget liv derover for eders og den menige fattige mands gavns og bedste skyld". Han opfordrede sine loyale undersåtter til at "lade brygge og bage, og når I fornemme vor og vort folks tilkommelse, at I da giver eder selv til os med det meste øl, brød og anden fetalje, som I kunne afstedkomme, og sælge vort folk det for penge ...". Christian II lovede tilgivelse til alle, som havde været imod ham, men som nu angrer det; men "kunne I formærke og vide i sandhed nogen, som er imod og os er ikke hulde eller tro og ikke heller ville give sig til os eller ville begære nåde, dem skal I gribe og holde til stede, indtil Gud vil, at vi kommer til eder. Og hver del eller bytte, som findes hos dem, skal høre eder halvdelen til og os den anden halvdel ...".⁷²

Det planlagte kombinerede angreb til lands til Danmark og til vands til Norge blev ikke realiseret på grund af kejserens uvilje og nordtyske fyrsters forsigtige holdning. De efterfølgende politiske hændelser er velkendte. Christian II begav sig til Norge, men indlod sig i forhandlinger med danske udsendinge og sejlede 9. juli 1532 til København på den danske flåde i tillid til frit lejde til forhandlinger

med Frederik I. Lejdet blev imidlertid ikke overholdt, og Christian II førtes 25. juli til Sønderborg slot til fængsel på livstid.⁷³ Også som fange skulle den gamle konge dog komme til at spille en rolle efter Frederik I's død 10. april 1533; thi da denne ikke længere med sin person kunne stå som garant for balancepolitikken, brød alle gamle modsætninger ud i lys lue. Kongevalget blev udsat, idet herredagen i København i sommeren 1533 ikke kunne enes om hertug Christian, den afdøde konges ældste søn, som konge, idet han som luthersk var uacceptabel for det katolsk dominerede rigsråd. En alliance mellem Lübeck og København-Malmø kom i stand med det formål at gensætte Christian II. Borgerkrigen var en realitet.⁷⁴

Borgmester Jørgen Kock i Malmø havde i tiden for herredagen 1533 haft kontakt til hertug Christian om at blive konge, men denne havde ikke ønsket at modtage kronen uden støtte fra en betragtelig del af adelen. Borgerne måtte altså finde et andet politisk program, og deres og Lübecks officielt proklamerede mål blev nu Christian II's befrielse og genindsættelse som konge. I grev Christoffer af Oldenburg, professionel soldat og lejetropfører, luthersk troende og politisk erfaren samt langt ude beslægtet med Christian I, fandt Lübecks borgmester Jørgen Wullenwewer den mand, der ville føre krigen på Trave-stadens vegne. Det er efter ham, at krigen har fået navn: Grevens Fejde.

Efter et angreb på Holsten i maj 1534, som blev slået tilbage, indskibede grev Christoffer sig med 1500 landsknægte til Øresund og underlagde sig på to måneder hele det østlige Danmark. Den jyskfynske adel hyldede på sin side hertug Christian i sommeren 1534, skipper Klements oprør i Nordjylland blev kuet af feltherren Johan Rantzau, modstanden på Fyn blev knækket, og et oprør på Sjælland og i Skåne brød sammen af sig selv. Splittelsen i den meget blandede alliance, der beherskede det østlige Danmark, viste sig sidst i 1534 ved, at den skånske adel gik over til hertug Christian og sluttede sig til svenske styrker, der nu gik til angreb. Fra slutningen af juli 1535 blev København belejret, og også Malmø blev blokeret fra sø- og landsiden. Malmø overgav sig i april 1536 på særdeles gunstige vilkår, mens København holdt ud til slutningen af juli måned 1536. Begge byer fik dog privilegier og betingelser, der viste, at det nye styre var indstillet på at tage mere hensyn til borgerne end til bønderne. Den 6. august 1536 holdt Christian III indtog i den mishandlede hovedstad. I hastigt tempo fulgte herefter bispernes fængsling og reformationens gennemførelse.⁷⁵

Københavns belejring 1535-1536.

Træsnit i Hermann Hamelmanns "Oldenburgisch-Chronicon" eller "Den oldenborgske krønike" (1599). Prospektet er ikke pålideligt, men det er det ældste billede vi har af byen.

Arild Huitfeldt fortæller i sin Christian III's historie, at "Vti den tid, men Kiøbenhaffn vaar belagt, lode de i Kiøbstæderne atskillige Skandskriffter oc Vjser udgaa, huor med de Adelen her i Riget forulempede, ligesom de haffde brut deris Tro, saa vel imod Kong Christiern den undvigte, som imod Greffven, huilcken de atter paa hans vegne haffde sorit, oc megit groffvelige dennem der udi paa deris Ære, lempe og gode Rycete angrebet".⁷⁶

Kendskabet til disse viser og spotteskrifter er desværre ringe, og muligheden foreligger, at Arild Huitfeldt generaliserer fra de bevarede skrifter.⁷⁷ Der er imidlertid bevaret en højtysk oversættelse, som rimeligvis er trykt i en af de nordtyske byer, af en i Malmø udgivet plattysk bog fra 24. november 1535, fuld af angreb på adelen.⁷⁸ Skriftet er rettet til alle tyske stændergrupper, og er udformet som et forsvar for Københavns og Malmøs optræden i krigen:

Warhafftig bericht, an
alle Stende Deutscher Nation, wie vnd in
was gestalt, die löblichen Stette des Königreichs,
Denmarck, Copenhagen vnd Elbagen, zum ytzigen Krieg gedrungen vnd
genötiget. Daraus menig-
klich ermessen kan, das solcher Krieg nicht aus
der frommen Bürger wollust, sonder aus grosser
vberschwencklicher beschwerung, verretherey
vnd Tyrannischem Regiment des Reichs Rätthe,
verursachet vnd angefangen.

Skriftet tager udgangspunkt i Christian II's og dronning Elisabeths samt deres børns afrejse fra København som følge af rigsrådernes fjendskab, og at den fromme konge ikke havde andre at sætte sin lid til i hele kongeriget end de fromme borgere i København og Malmø. Ridderskabet og adelen stræbte efter at ødelægge rigets byer og skåned ingen uanset stand og byrd. Rigsrådet ville blandt andet ikke tillade, at byerne blev befæstet, men sikre sig uhindret adgang. Rigsråderne blev selv købmænd, byggede skibe og lod deres fogeder handle med allehånde varer. Bønderne måtte kun sælge varer til deres herrer, hvilket forståeligt berørte borgerne i deres næring. Ridderskabet opkøbte endvidere alle okser hos bønderne og solgte dem med stor fortjeneste. Ridderskabet havde forholdt bønderne adgang til at skaffe sig træ og tømmer. Hertil kom, at rigsråderne opkøbte alle fisk, sild eller ål, saltede dem og sendte dem til udlandet. Alt i alt: "Menschlicher verstandt kan nit genug erkleren vnd beschreiben, was sie alles erdacht haben, vmb der armen Bürger verderbung vnd vnterdruckung willen".

Efter denne opregning af rigsrådets og adelens tyranniske overgreb og regimente fortsætter skriftet med at omtale de byrder, som landsknægtenes ophold i byerne havde afstedkommet, og hvordan rigsrådsregeringen havde forsøgt at genindføre de gamle papistiske ceremonier, men prædikanterne havde dog ved offentlig disputation klaret sig i kraft af Bibelen og Guds ord. Herefter omtales udførligt i skriftet mere konkrete politisk-aktuelle hændelser og overgreb mod borgerne, udmundende i en opfordring til alle retfærdighedselskere om hjælp, trøst og bistand til at afslutte krigen og yderligere blodudgydelse.

Der diesen Bericht hat gemacht
 Der bitt Gott tag vnd nacht
 Das all from Christen wöllen bedencken
 Wie die Gotlosen Christus wort krecken
 Vnd den frommen König halten gefangen
 Darnach manig Bürger hat gross verlangen
 Damit sie mochten in Tyranny leben
 Christus wölle das iren seelen vergeben
 Erlösen auch die armen Bürger aus der not
 Das helff ynen der Allmechtig Gott.

Svaret fra adelen er dateret den 5. juli 1536 fra feltlejren foran det belejrede København og retter sig til alle stændergrupper i Tyskland.⁷⁹ Ridderskabet og den menige adel beklager sig heri over, at de alle som én gruppe blev tillagt overgreb og alle var krænket i deres ære og på deres gode navn og rygte, hvorfor de nødvendigvis måtte imødegå smædeskriftet og skandviserne med en sandfærdig beretning om det passerede. Det er her ikke stedet at gå ind på udsagnet sandhedsværdi. Skriftets intention er at vise borgerne i Malmø og København samt Lübeck og grev Christoffers mange overgreb mod adelen og dens gamle privilegier og rettigheder med udgangspunkt i situationen efter kong Frederik I's død, hvor et nyt kongevalg var blevet udskudt som følge af uenighed i rigsrådet. Det fremhæves, at borgerne på trods af edeligt løfte til rigsrådet om at respektere dets senere valg af ny konge ikke desto mindre havde tilfangetaget slotshøvedsmanden (Mogens Gyldenstjerne), tvunget ham til at støtte deres sag samt nedrevet slottet i Malmø. Endvidere opregnes grev Christoffers og Lübecks angreb på Holsten og Danmark, hvilket sidste var sket i forståelse med borgere og menighed og havde forårsaget oprør i riget. Hensigten med dette var angiveligt at udrydde ikke blot adelen i Danmark og Holsten, men endog den fyrstelige slægt i Holsten! Mange adelshuse og slotte var blevet nedrevet og ødelagt, og oprørerne havde ikke skånet adelsfruer og døtre,

Christian III.

men tillige stjålet klæder, klenodier, kreaturer m.v. Som eksempel på grevens folks voldsomme adfærd opregnes drabet på den gamle hofmesterinde Anne Holgersdatter Meinstrup.

Skriftet skildrer endvidere grev Christoffers troløshed og optræden i Christian II's navn, mens det i virkeligheden var hensigten at give den egentlige magt i Danmark til staden Lübeck eller til greven selv. Såfremt Christian II blev fri af fængselet, ville grev Christoffer udlevere den gamle konge til Lübeck. Greven anklagedes endvidere for at have udvidet byernes grænse til oplandet med en mil for at styrke borgerskabets og menighedens magt på bekostning af adelen og dens godser og ophidse til øget fjendskab mellem samfundsgrupperne. På baggrund af disse forhold havde den svenske konge gjort indfald i Skåne for at støtte den kommende konges (Christian III) sag. Greven havde med borgeres billigelse stillet krav om at få varer, guld, smykker og klenodier af adelen og dens hustruer og døtre, hvilket man imidlertid havde vægret sig kraftigt ved og i stedet betalt en stor sum penge til landskabets forsvar. Grev Christoffer og hans folk havde med stadig stigende voldsomhed efterstræbt adelspersoner og deres gods og endog tvunget adelige til at rejse til udenlandske stæder for at rejse penge, akkurat som var de kvæg, der blev ført til slagtebænken.

Endelig opregner skriftet adelens modstand mod grevens tyranni, hvorfor man havde opsagt ham ed og tjeneste og var gået til åben kamp mod fjenderne. Efter en heldig kamp ved Helsingborg, hvor den skånske adels styrker i fællesskab med de svenske krigsfolk havde overvundet fjenderne, grevens folk, havde man fået kendskab til den offentlige ærekrænkende skandbog, som borgerne havde udsendt. Afslutningsvis erklærede adelen sig rede til en retslig afgørelse af alle sager for den tyske adel og de 3 kurfyrster i striden med modstanderne, om nødvendigt ved dom af adelen i Frankrig, England og Polen.

Såvel adelens skrift som beretningen fra borgerne i Malmø og København rettede sig til udlandet, og her først og fremmest til det nordtyske område. Det vides ikke, om der også har foreligget en dansk udgave af parternes skrifter. For begge parters vedkommende gjaldt det om at forsvare deres sag og vinde forståelse og støtte i krigen.

Som påvist af Gösta Johannesson følte især den skånske adel sig

udfordret af borgernes stridsskrift og stod bag det udsendte modskrift i 1536, hvis kortfattede indledning kastede hele skylden for det udsatte kongevalg 1533 på bisperne for at redde adelens eget skind. Det skånske aristokrati havde været delagtige i den skæbnesvangre beslutning om kongevalget og var givetvis ikke uvidende om, hvad rigets nye konge mente om dette.

Fra gammeltroende skånske adelskredse stammer i øvrigt et længere digt benævnt "Jörgen Möntirs krönicke", som koncentrerer sig om forholdene i Skåne og især i Malmø i efteråret 1535. Der rettes fra start til slut hadske angreb på borgmester Jørgen Kock og den politik, som han var repræsentant for. Ud over at være fjendtlig mod Malmø-borgerne er tendensen klart anti-lybsk og anti-grevelig. Hertug Christian (III) skildres som en from fyrste, udvalgt af Gud til konge over Danmark og Norge. Digtet afsluttes med et ønske om lykke og fremgang for hertug Christian og hans sag, et ønske som skal ses på baggrund af, at hertugen kort forinden digtets tilblivelse var hyldet som udvalgt konge også over de skånske provinser.^{79A}

Den skånske adels frafald fra grev Christoffer i begyndelsen af 1535 gav især anledning til en række viser. Desværre er ingen af de skandviser bevaret, som blev digtet mod adelen, når der ses bort fra viserne om Christian II. Derimod er bevaret en vise, som i 47 (48) strofer forsvarer det danske rigsråd imod Lübeck og dens tilhængere. Muligheden foreligger, at visen er blevet til som et forsvar for den skånske adels frafald, inden krigen havde taget en afgørende vending til fordel for Christian III. Visen skildrer udførligt Lübecks angiveligt forræderiske angreb på rigsrådet, adelen og det danske rige og udtrykker håb om, at Christian (III) må blive rigets retmæssige høvedsmand (strofe 36). Rigsrådet ville, som det nærmere præciseres, blive ved deres rette herre af den afdøde kong Frederiks slægt. – C.F. Allen udgav visen i 1854 efter et gammelt tryk i det storhertugelige arkiv i Schwerin. Såvel dette tryk som fundstedet og visens tyske tekst mere end antyder, at der fra rigsrådets og den skånske adels side har været udfoldet ihærdige bestræbelser på at vinde tilslutning i kampen mod Lübeck og grev Christoffer. Gode grunde taler for at datere visen til første halvdel af 1535.⁸⁰

En anden propagandavise er visen om Tyge Krabbe i Skåne. Visen er overleveret i tre versioner, hvor B-versionen sandsynligvis har cirkuleret indenfor Krabbe-slægten i 1520'erne, mens A-versionen er fra 1530'erne og tænkt som politisk-propagandavise, og C-version-

en er fra begyndelsen af det 17. århundrede og bærer præg af tidens folkeviser-renaissance. Det er A-versionen, som her har interesse, idet visen skildrer den svenske ridder Åke Hanssons (Thott) hærs indfald i Skåne 1510, Tyge Krabbes sejr over ham ved Fantehulen, hr. Åkes begravelse og den efterfølgende danske triumfmanifestation i København. Visen hylder den skånske adels troskab, og særlig fremhæves Tyge Krabbe.⁸¹ Ifølge K.-I. Hildeman er A-versionen af visen blevet til på direkte foranledning af Tyge Krabbe i tiden 1535-1539.⁸²

Visen om Tyge Krabbe har måske især været rettet til standsfæller for at stille hovedpersonen i det gunstigste lys. I denne situation har begivenhederne i 1510 kunnet anvendes i konkret politisk hensigt. Visen har haft til formål at forsvare Tyge Krabbe og Skånes adel mod beskyldninger for forræderi og mangel på troskab, samt naturligvis også haft til hensigt at tilbagevise Malmø-borgernes beskyldninger. Tyge Krabbe synes til dette formål at have fundet hændelserne i 1510 brugbare for at bevise sin og skåneadelens troskab og beredvillighed til at forsvare landet og tjene kongen.⁸³

Også visen om "Tyge Krabbe og Marcus Smed", som særligt søger at stille Tyge Krabbes optræden under slaget ved Helsingborg i januar 1535 i det bedste lys, er udtryk for en bevidst og velovervejet udnyttelse af visemediet til politisk propaganda. Visen er rimeligvis digtet allerede i 1535 eller straks herefter efter tilskyndelse fra Tyge Krabbe selv. Indledningsstroferne er formuleret på en sådan måde, at visen må være skrevet inden afslutningen af Grevens Fejde.⁸⁴

En argumentation som i adelens forsvarsskrift fra 5. juli 1536 genfindes i adelsvisen om Grevefejden. Denne vise skildrer i 35 strofer borgerkrigens forløb og er overleveret i et flyveblad og en adelsvisesbog, dels i Anders Sørensen Vedels *Hundredvisesbog*. Det eneste bevarede tryk af flyvebladet – der fejlagtigt bærer årstallet 1533 (rettet med blæk til 1538), men sandsynligvis tidligst er fra ca. 1550 – har titlen:

En Vise ny om den handel (oc)
Feygde som Greffue Christoffer aff Oldenburg
oc hans Raad, Wulleweffer, Jørgen Mynter, deris tilhenger,
haffue brugt vdi Danmarck oc Lanttheholsten.
Paa den thone Sibret Vise. Aar etc. M.d.xxxij.⁸⁵

Visen er rimkrønike-agtig og har i alt 35 ni-liniede knittelstrofer. Den begynder med en moraliserende indledning, hvor meningen er, at når Gud ønsker et uforanderligt stands- og klassesamfund, er det

ikke kun en ret, men en pligt at slå ethvert oprør ned – og visen ser konsekvent borgere og bønders dårlige krigslykke som Guds straf (strofe 22-23, 31). Herefter skildres kong Frederik I's død og det udskudte kongevalg i 1533, borgernes oprør i 1534 og borgerkrigens forløb til og med Københavns indtagelse i 1536 (strofe 2-33). Visen slutter med en morale (strofe 34-35), der priser Christian III og konkluderer, at Gud har skabt både øvrighed og adel og enhver anden i sin stand.

Synspunktet i visen er, at lybekkerne var årsag til borgerkrigen, idet de æreløst lokkede København og Malmø til forræderi (strofe 4-6). Lybekkerne hævdes at have lært "det spil" i byen Münster – hvor gendøberne støttet af håndværkere og købmænd i 1534 havde sat sig op imod myndighederne og indført et ejendomsfællesskab m.v. Visen er ikke i tvivl om kampen mellem samfundsgrupperne som en realitet, men stiller det ekstremt op: oprørerne ville udrydde hele adelen, fratage den jorden og selv overtage magten. Grev Christoffer efterstræbte med borgeres og bønders hjælp adelens gods (strofe 4, 16, 24, 34).

Gennem visen løber en aldrig svigtende opfattelse af, at adelen optrådte korrekt. Oprørerne anklages for at handle "æreløst" og forræderisk, og det hvad enten de bryder en ed, er udrustet til krig, slutter pagt med hinanden, undlader at sende adelen et fejdebrev eller bryder deres ord og brev (strofe 6-7, 9, 15, 17, 19). Adelen handler på sin side ærefuldt: den tror Malmø-borgerne på deres ord til stor skade for sig selv, fru Anne Holgersdatter blev endog dræbt i Ringsted i sin tro på grevens lejde, mens adelen selv overholder, hvad den har lovet salig Frederik I og henvender sig til hans søn hertug Christian om at overtage kronen (strofe 13, 19-20). Det omtales endelig, at kong Gustav af Sverige kom adelen til undsætning og herigennem bidrog til at forpurre planerne om adelens udslettelse (strofe 27).

Krigsforløbet er anskuet fra den skånske adels synspunkt, og visens forfatter(e) må have stået denne gruppe nær. Det er sandsynligt, at visen er blevet til lige efter Grevefejdens ophør, muligvis allerede 1536-37 mens forholdet mellem Malmø-borgerne og landsdelens adel endnu var spændt. Hændelserne i Skåne er skildret i alt i 8 strofer af de 35 strofer. Visen forklarer, at de østdanske adelige stod i fare for at miste jorden og livet, da borgerkrigen brød ud, og at de derfor var tvunget til at tilslutte sig oprørerne og grev Christoffer (strofe 16-17). Den angivne tvang rimer dog dårligt med det forhold, at den

skånske adel netop i januar 1535 opsagde grev Christoffer huldskab og troskab (strofe 26).⁸⁶

Holger Fr. Rørdam påviste i 1867, at der er en nøje forbindelse mellem visen om Grevefejden og krøniken om borgerkrigen, almindeligvis benævnt *Seditionum Daniæ liber*. Handlingen er ens i begge, og der er i enkelte ord og vendinger bemærkelsesværdig overensstemmelse. Begge fortæller ud fra et skånsk synspunkt. Forskellen er, at krøniken er den udførligste og bringer detaljerede skildringer af flere skånske og københavnske begivenheder, som ikke genfindes i visen, også om Anne Holgersdatters drab og Skipper Klements henrettelse giver krøniken nærmere oplysninger. Specielt for visen er derimod meddelelsen om Lange Hermans overgivelse af Kalundborg (strofe 32), om omtalen af Jørgen Wullenwewers bekendelse (strofe 5⁹). Adelssynspunktet synes klarest udtalt i visen, jfr. den moraliserende slutningsstrofe.⁸⁷

Det kan ikke fastslås med sikkerhed, om visen er blevet til som et resumé af krøniken, eller om krøniken i første række er skrevet med visen som grundlag. Forfatteren ses dog at have kendt til adelens tyske stridsskrift fra 1536. Både visen og krøniken synes at stamme fra omtrent samme tid, ca. 1536-37 (*Libers* fortale er dateret 1537 15/3). Krønikens forfatter behersker den klassiske litteratur, og sproget viser tydelige reminiscenser fra de romerske forfattere. Forfatteren retter sig til et lærd publikum, mens visen om Grevefejden synes bestemt til mere folkelige kredse.

Holger Fr. Rørdam mente at kunne bestemme krønikens forfatter til den danske humanist, magister Peder Parvus, kaldet Rosefontanus, som i 1535 eller 1536 var vendt tilbage til kongeriget efter studier i udlandet. Lauritz Weibull har heroverfor argumenteret for, at forfatteren skal søges blandt personer med tilknytning til det skånske aristokrati. Ellen Jørgensen har udtalt formodningen om, at forfatteren af *Liber* kunne være en af Tyge Krabbes "klienter", idet krøniken søger at renvaske hr. Tyge fra mistanken for at have begået forræderi mod grevens tropper under slaget ved Helsingborg. Gösta Johannesson har stillet spørgsmålstegn ved forfatterens tilhørsforhold til adelen og har på grundlag af en fornyet gennemgang af indholdet peget på, at forfatteren skal søges blandt den gamle kirkes tilhængere, idet der kommer en let skjult kritik af adelens dispositioner til udtryk i krøniken.⁸⁸

Også krønikens tilblivelse må således søges i den bitre stemning,

som efter Grevefejden herskede mellem den skånske adel og Malmøs borgerskab, og som havde affødt skandviser og de ovennævnte tyske stridsskrifter fra henholdsvis november 1535 og juli 1536. Efter borgerkrigens afslutning blev adelen som sejrherre mere bestemt i sin optræden. Den 3. december 1536 skrev Erik Banner og Mogens Gøye fra København til Malmøs borgere og forlangte svar på, om klageskriftet ("Bog och Prentwerck") var trykt med hele bybefolkningens enstemmige råd og godkendelse, eller hvem som stod bag de mange "skieldewordt oc smæwort", hvor hele rigsrådet uden undtagelse blev skildret som forrædere og tyranner. Mogens Gøye tilbageviste i øvrigt i slutningen af brevet anklager rettet mod ham og påberåbte sig endog Christian II, at han i et og alt havde tjent kongen som en oprigtig riddermandsmand.⁸⁹ – Det kan være som afslutning på hele denne diskussion og strid, at visen om Grevefejden og krøniken *Seditionum Danicæ liber* indgår, idet hele borgerkrigen nøje er skildret i sin historiske sammenhæng. Det er karakteristisk, at der rettes voldsomme personlige angreb på Malmøs borgmester Jørgen Kock såvel i visen (strofe 7) som i krøniken og i den tidligere nævnte "Jørgen Möntirs krönicke". Jørgen Kock havde efter krigens afslutning på trods af hele sin politisk belastede fortid forstået at vinde Christian III's gunst, og i 1537 vendte han tilbage til Malmø og fik sine ejendele tilbage. Ved kongens mellemkomst kom en forsoning i stand. På et møde i Lund den 15. november 1539 lovede den skånske adel og Malmø-borgerne hinanden, at al avind og gammelt nag skulle være glemt og udsonet. Og kort forinden havde Jørgen Kock afgivet en erklæring om, at han tog sine skældsord tilbage.⁹⁰

*

Sammenfattende dokumenterer eksemplerne fra Reformationstidens politiske propaganda eksistensen af flere propagandatyper i tidens politiske, religiøse og sociale strid. I et samfund, hvor store dele af den danske befolkning ikke var i stand til at læse eller skrive, og hvor skriftkulturen endnu var forbeholdt gejstligheden og dele af byernes bedrestillede købmandsborgerskab, er det ikke overraskende, at propaganda og agitation ikke kun var baseret på udsendelse af og cirkulation af skriftlige og trykte meddelelser, men også tog mundtlige og visuelle former i anvendelse i bestræbelser på at øve indflydelse.

Den politiske og sociale dimension fremtræder med tydelighed i pro-

pagandaen i årene omkring Christian II's afsættelse, mens de nye evangeliske tanker først herefter tydeligere inddrages og vokser frem efter 1526. Christian II's oversættelse af Det nye Testamente fra 1524, som blev stærkt efterspurgt, hører blandt de tidligste danske tekster med politisk-religiøst budskab og affødte skarpe bemærkninger og modsvar fra Poul Helgesen. I Grevens Fejde træder atter det politiske, økonomiske og sociale modsætningsforhold stærkt frem i stridsskrifter og viser mellem borgerne i København-Malmø (og almuen) på den ene side og rigsrådet og adelen på den anden. Det religiøse aspekt var ikke glemt, men fortonedes noget til fordel for mere konkrete opregninger af modpartens forskellige politisk-militære overgreb i borgerkrigen.

Til de skriftlige propagandaformer hører eksempelvis skrivelser til at læse op for borgerne, krøniker, stridsskrifter, bøger og flyveblade, som i kraft af bogtrykkerkunsten fik stor rækkevidde og via læsekyndige formidledes til alle samfundsgrupper. Hvad angår den mundtlige propaganda, antog denne forståeligt mange former. Her skal alene peges på oplæsning af skrivelser for menighederne, det talte ord i prædikener, mere eller mindre offentlig agitation via tilhængere og sympatisører samt private og offentlige diskussioner og drøftelse i familiesammenhæng, i kroer, på arbejdspladser m.v. Endelig må nævnes den politiske visesang. Til den visuelle propaganda hører billeder i flyveblade med letforståeligt budskab, forskellige reformationsspil med ofte grovkornet social satire (jf. Leif Søndergaards bidrag) samt kalkmalerier i kirker og klostre.

Propaganda og agitation blev ikke alene taget i anvendelse af de stridende konger og deres tilhængere; også adelen – herunder især det skånske aristokrati – og borgere sendte skrifter, viser og rygter i omløb til fordel for deres sag. Borgerne i Malmø søgte blandt andet at vinde bønderne i opgøret med henholdsvis den katolske kirke og adelen. Derimod savnes kendskab til skrifter og viser fra almuen med politisk indhold, som givetvis har eksisteret.⁹¹

Især den politiske visesang var udbredt og populær i perioden, specielt i 1520'erne, hvor flere allegoriske viser kredser om Christian II og hans modstandere. Visesangen som propagandamiddel og nyhedsformidler må ikke undervurderes som et virksomt instrument i udbredelsen af politisk-sociale holdninger og synspunkter i befolkningen, også fordi en dansk produktion af flyveblade før 1528 som vist var begrænset. Frygten for agitation blandt almuen kom efter

Grevefejden til udtryk ved en bestemmelse rettet mod dem, der spreder nyheder til almuen og "giöre Folkett ewentyrsk".⁹² Kontrollen med de lavere samfundsgrupper strammede til.

NOTER

- 1 N. Hannestad 1986 passim.
- 2 Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 13, spalte 359-371 (artikel "Politisk agitation"), specielt sp. 359-61.
- 3 Ibid. sp. 361.
- 4 Karlskrøniken, udg. 1866 af G.E. Klemming.
- 5 J. Velle, P. Hofman Hansen, A. Karker 1986 passim.
- 6 L. Søndergaard 1993 s. 227-28.
- 7 J. H. Koudal 1978 passim.
- 8 Se bl.a. Hans Tausens smaaskrifter (udg. af H.F. Rørdam, Kbh. 1870), H.F. Rørdam (udg.): Skrifter fra Reformationstiden I-IV (Kbh. 1885-90). K. Galster 1937 om Poul Helgesen bl. flere studier. Om Skiby-krønikens politiske tendens, se K. Hørby 1972 s. 109ff; 1968 s. 43ff. Se i øvrigt litteraturlisten, eksempelvis G. Jørgensen 1919 s. 167ff. J. Oskar Andersen 1917, 1927, 1936. E. Sjøberg 1967. Dansk litteratur historie bd. 2 s. 86ff, 109ff.
- 9 Jeg takker professor Erik Lönnroth, Göteborg, for velvilligt at have gjort opmærksom på kalkmaleriet i Tensta kirke og forbindelsen til Oxenstiernerne. – Om lykkens hjul i Härkeberga kirke, se H. Widéen 1940 s. 69 og C. Elkjær Knudsen 1984 s. 13.
- 10 Olesen 1983 s 171ff, 179ff.
- 11 Olesen 1983 s 17, 184ff, 206, 208. N. Staf 1935 s. 16ff.
- 12 Olesen 1983 s. 176, 231f.
- 13 Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 13 sp. 364-66, sp. 376-79. K.-I. Hildeman 1950 s. 90ff, 209ff, 229ff, 241ff, 261-264.
- 14 Olesen 1980 s 97ff, 104ff.
- 15 Olesen 1980 s. 290f, 371.
- 16 Skibykrøniken (udg. af A. Heise, genudgivet 1967) s. 111. G. Jørgensen 1919 s. 16ff. Schwarz Lausten 1986 og 1987. Dansk litteratur historie bd. 2 s. 54.
- 17 Jfr. Schwarz Lausten 1987, som opfatter Reformationen som "en ren købstadsbevægelse" og en "folkesag".
- 18 Appel 1991 passim.
- 19 J. Velle, P. Hofman Hansen, A. Karker 1986 s 9f.
- 20 Jfr. Poul Helgesens udsagn i Skibykrøniken og i hans stridsskrifter (se note 16). Om lutherdommen som en folkesag, se Schwarz Lausten 1987 passim. Om Jens Andersen Beldenak, se eksempelvis art. af A. Heise i Dansk Biografisk Lexikon tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814 bd. I (1887) s. 242-247. P. Jakobsen 1991 s. 63-68.
- 21 Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark, oversat af Henning Heilesen 1967. Se i øvrigt også G. Jørgensen 1919 s. 131ff.
- 22 Skibykrøniken (udg. af A. Heise, genudg. 1967) s. 121ff. H. Heden 1900 s. 1-26.

- G. Jørgensen 1919 s. 78ff, 114ff. Schwarz Lausten 1987 passim.
- 23 Bernd Moeller: Stadt und Buch. Bemerkungen zur Struktur der reformatorischen Bewegung in Deutschland. Denne afhandling fra 1979 er genudgivet i B. Moeller: Die Reformation und das Mittelalter (Göttingen 1991) s. 111-124, her specielt s. 115ff. Om etbladstryk, se V.E. Clausen 1961 (genoptrykt 1985) s. 11. R.W. Schribner 1981 s. 190ff. Vedrørende tyske flyveskrifter skal nævnes Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts Teil I (1501-1530), bearbejdet von Hans-Joachim Köhler, Tübingen 1989.
  - 24 N. Jørgensen 1990 s. 223-237, her specielt s. 224. Om danske udgivelser i Rostock, se også N.K. Andersens efterskrift til Ludwig Dietz Salmebog 1536 (Kbh. 1972) s. 8ff.
  - 25 Hans Tausen modtog 1526 23/10 udnævnelse af Frederik I i Viborg til kongens kapellan og tjener, hvorved han blev stillet uden for alm. gejstlig jurisdiktion, og kongen udstedte tillige et værnrebrev til ham, og stillede ham til disposition for Viborgborgerne til at forkynde evangeliet i byen. Den første december samme år fik Jørgen Jenssøn (Sadolin) et kgl. værnrebrev, der tillod ham at oprette en skole til opdragelse af unge præster i Viborg, som ikke havde midler til uddannelse på universitetet.
  - 26 N. Jørgensen 1990 s. 225ff.
  - 27 Ibid. s. 226f. Om Chr. Pedersen, se art. af H.F.Rørdam i Dansk Biografisk Lexikon (udg. af C.F. Bricka) bind XII s. 612-618, E. Jørgensen 1964 s. 69ff. Dansk Litteratur Historie bd. 2 s. 68ff.
  - 28 N. Jørgensen 1990 s. 226f, 232, jfr. tillige J.H. Koudal 1978 s. 61f. Måske hentydede Poul Helgesen til omvandrende bogsælgere, når han 1526 klagede over, at "fremmede kræmmere gøre med deres løse varer stor skade i landet...".
  - 29 Scribner 1981 s. 1-13.
  - 30 Scribner 1987 s. 49-69.
  - 31 Om fastelavnsspil, se L. Søndergaard 1989 passim; 1993 s. 229ff.
  - 32 Danske Viser IV (udg. af H. Grüner-Nielsen) s. 41. Om politisk visesang: J.H. Koudal 1978 s. 41ff, 60ff.
  - 33 Danske Viser I nr. 7-8 og IV s. 36ff. Koudal 1978 s. 52, Piø 1985 s. 52. – Om angrebene i 1530 på den gl. kirkes tilhængere, se i øvrigt Skibykrøniken (udg. af A. Heise, genudgivet 1967) s. 135. Vedrørende Herborn og Stagefyr, se J. Nybo Rasmussen 1966 s. 44 ff.
  - 34 Danske Viser I nr. 91. Koudal 1978 s. 52, 55, 57. Dansk Litteratur Historie bd. 2 s. 89-90, 92.
  - 35 P. Pentz 1984 s. 12-14.
  - 36 Skibykrøniken (udg. af A. Heise), genudg. 1967) s. 63f.
  - 37 N. Saxtorph 1970 (2. udg.) s. 265-266. D. Lundbæk 1970 s. 17.
  - 38 L. Søndergaard 1986 10/9 (kronik i Aalborg Stiftstidende).
  - 39 M. Bencard 1981 s. 19-28, specielt s. 20f. Se tillige N. Saxtorph 1970 (2. udg.) s. 369f, H.V. Gregersen 1986 s. 67f.
  - 40 M. Bencard 1981 s. 21f, N. Saxtorph 1970 (2. udg.) s. 368f og H.V. Gregersen 1986 s. 68f.
  - 41 M. Bencard 1981 s. 23ff.
  - 42 H.V. Gregersen 1986 s. 70ff, jfr. M. Bencard 1981 s. 26ff, G. Jørgensen 1919 s. 64ff.
  - 43 G. Jørgensen 1919 s. 12ff. Om Chr. II's forhold til den første lutherske bevægelse, se J. Oskar Andersen 1917 passim.
  - 44 L. Jacobsen 1915 s. 25ff. G. Jørgensen 1919 s. 14ff. V. Rosenkilde 1952 s. 164f.

- 45 V. Rosenkilde 1952 s. 165.
- 46 Ibid. s. 166
- 47 Her citeret efter G. Jørgensen 1919 s. 16. V. Rosenkilde 1952 s. 166.
- 48 V. Rosenkilde 1952 s. 166.
- 49 Ibid. s. 166-167.
- 50 G. Jørgensen 1919 s 16ff. K. Galster 1937 s 274ff. Dansk litteratur historie bd. 2 s. 113ff.
- 51 Som note 50.
- 52 G. Jørgensen 1919 s. 21ff.
- 53 Udvalgte Breve af Dr. Martin Luther (udg. af C.J. Holt), bd. 2 (1923, Kbh.) nr. 160. G. Jørgensen 1919 s. 25. – Kurfyrstens svar af 1526 15/1 gik ud på, at kong Chr. II, da han sidst var i Wittenberg, havde lånt penge (til sine krigsforetagender) af forskellige. Såfremt han tilbagebetalte disse, skulle han være velkommen. I modsat fald kunne kurfyrsten ikke give ham tilladelse til at komme af hensyn til forholdene i landet.
- 54 C. Paludan-Müller: Herredagene i Odense 1526 og 1527 (1857), s. 326 jfr. s. 302f.
- 55 Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 14 sp. 299-303. E. Jørgensen 1964 s. 56ff.
- 56 K. Galster 1937 s. 272ff.
- 57 Danske Viser (udg. af H. Grüner-Nielsen) bd. I nr. 3 s. 14-17, bd. IV s. 24-27. Koudal 1978 s. 32.
- 58 Danske Viser bd. IV s. 27 jfr. Koudal 1978 s. 66: "Hvor mange smædeskrifter er ikke udsendt mod os, hvor mange smædeviser er der ikke digtet om os, hvilken grusomhed, hvilket tyranni er der ikke tillagt os?"
- 59 Danske Viser bd. I nr. 4 s. 18-20, bd. IV s. 28-29. Koudal 1978 s. 33, 57.
- 60 Danmarks Gl. Folkeviser nr. 173. Koudal 1978 s. 53f.
- 61 K. Galster i Edda XXXVI (1936) s. 450ff. Koudal 1978 s. 53f.
- 62 Anders Sørensen Vedels "Folkevisebog" II (udg. af Paul v. Rubow, 1927) s. 385. Koudal 1978 s. 54.
- 63 Danske Viser bd. I nr. 5 s. 20, bd. IV s. 29-30.
- 64 Danske Viser bd. I nr. 6 s 21-23, bd. IV s. 30-36.
- 65 D. Lundbæk 1970 s. 32ff.
- 66 Ibid. s. 35.
- 67 L.J. Larsson 1964 s. 217-271; 1966 s. 17ff; 1986 s. 129ff.
- 68 Nye Danske Magazin bd. V s. 114, 215ff jfr. B. Scocozza 1976 s. 137, C. Paludan-Müller 1857 s. 300ff, G. Jørgensen 1919 s. 58f.
- 69 A. Heise 1877 s. 5ff.
- 70 Flyvebladet er senest for eksempel afbildet i farver i Alex Wittendorff: På Guds og Herskabs nåde 1500-1600. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 7 (Kbh. 1987) s. 151.
- 71 B. Scocozza 1976 s. 138.
- 72 A. Heise 1875 s. 316-318.
- 73 A. Heise 1877 passim.
- 74 Om disse års hændelser, se C. Paludan-Müller: Grevens Fejde I-II (1853-54, genoptr. 1971). H. Heden 1903 s. 1-69. K. Hørby 1968 s. 31ff. H. Lundbak 1985 s. 103ff. C. Elkjær Knudsen 1984.
- 75 Om reformationen, se bl.a. A. Wittendorff 1987: På Guds og Herskabs nåde,

- samt G. Jørgensen 1919 s. 223ff, K. Hørby 1968 s. 7ff, 67ff.
- 76 Arild Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønike. Folioudgaven bd. II (Kjøb. 1652) s. 1460.
- 77 Jfr. P.-E. Hansen 1943 s. 59ff.
- 78 Skriftet er udgivet af Chr. Bruun i Danske Samlinger bd. I (Kbh. 1865-66) s. 369-383.
- 79 Danske Magazin bd. V (1751) s. 304-316.
- 79A G. Johannesson (1947) s. 348-351.
- 80 C. Paludan-Müller: Aktstykker ... (1853) nr. 100 s. 197-204.
- 81 Danmarks Gl. Folkeviser nr. 171 og bd. X s. 426-429. Koudal 1978 s. 54.
- 82 Hildeman 1950 s. 149ff.
- 83 Koudal 1978 s. 54.
- 84 Danske Viser bd. I nr. 12 s. 50ff, bd. II s. 45f. Koudal 1978 s. 54f.
- 85 Danske Viser bd. I nr. 10 jfr. 11 s. 34-43, 43-50, bd. IV s. 41-45. Koudal 1978 s. 50f.
- 86 Koudal 1978 s. 51.
- 87 H.F. Rørdam 1867 s. 10-20. Koudal 1978 s. 51.
- 88 Danske Viser bd. IV s. 42f. H.F. Rørdam 1867 s. 10ff. E. Jørgensen (1964) s. 82. G. Johannesson (1947) s. 351-354.
- 89 Danske Samlinger bd. I (Kbh. 1865-66) s. 383-386.
- 90 Danske Viser bd. IV s. 43. Om Jørgen Kock, se art. af A. Heise i Dansk Biografisk Lexikon bd. IX (1895) s. 320-324.
- 91 Jfr. Koudal 1978 s. 47f, 57, 64. Se også Poul Helgesens udsagn 1523 30/9 til kannik Hans Lauridsson i Roskilde: "Almuen taler nu med langt større Dristighed om hele Rigets Prælater og Adel, end den nogensinde har gjort om Kong Kristiern..." (Tillæg 1 til Skibykrøniken udg. af A. Heise, genudg. 1967) s. 193.
- 92 Koudal 1978 s. 67: recessen 1537 §19.

LITTERATUR

- Andersen, J. Oskar: *Overfor Kirkebruddet. Den første lutherske Bevægelse og Christiern II's Forhold dertil*. Mindeskrift ved Reformationsjubilæet 1917. København 1917.
- Andersen, J. Oskar: Er 1527 i retslig henseende epokeåret i dansk reformationshistorie? Trykt i *Festskrift til Kristian Erslev 1927* 28/12 (København 1927), side 227-270.
- Andersen, J. Oskar: Paulus Helie. I. Ungdom og uddannelse c. 1485-1519. Universitetsaarene 1519-1522. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Universitetets Aarsfest november 1936. København.
- Appel, Hans Henrik: *At være almuens mægtig. - De jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden*. Odense 1991.
- Bencard, Mogens: Tvivlens Tid. Trykt i *Skalk* 1980:1 side 19-28.
- Bruun, Chr.: Christiern den Anden som Landflygtig. En plattysk samtidig vise. Trykt i *Danske Samlinger* Bd. I (Kjøb. 1865-1866), side 173-176.
- Bruun, Chr.: Et Stridsskrift fra Grevefeidens Tid, 1535. Trykt i *Danske Samlinger* Bd. I (Kjøb. 1865-1866), side 369-386.
- Clausen, V.E.: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884*. Kbh. 1961; 2. reviderede og forøgede udgave, Kbh. 1985.
- Danmarks Gamle Folkeviser* I-XII. København 1853-1976. Fotografisk genoptryk

- København 1966-1967 ved Erik Dal m.fl.
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630*, udgivet af H.Grüner-Nielsen, bd. I-VII (København 1912-1930. Fotografisk genoptryk København 1979, bd. I-VII. Med supplement af Iørn Piø og Nils Schiørring i bd. VII).
- Brask, P., Friis-Jensen, K., Glebe Møller, J.: *Dansk Litteratur historie 2. Lærdom og Magi 1480-1620*. København 1984 (2. udgave, 1990).
- Danske Magazin, indeholdende Allehaande Smaastykker og Anmerkninger til Historiens og Sprogets Oplysning*. Kjøbhvn. 1745 ff.
- Galster, Kjeld: Paulus Helie mod Kristian II. Trykt i *Kirkehistoriske Samlinger* VI:2, København 1937, side 241-286.
- Galster, Kjeld: Ørnevisen. Trykt i *Edda XXXVI* (1936), side 450-471.
- Grane, Leif & Hørby, Kai: *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund*. Göttingen 1990.
- Grane, Leif: Teaching the People. – The Education of the Clergy and the Instruction of the People in the Danish Reformation Church. Trykt i Grane & Hørby: *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund* (1990), 164-184.
- Gregersen, Hans Valdemar: *Reformationen i Sønderjylland*. Aabenrå 1986.
- Grell, Ole Peter: The Emergence of two cities: The Reformation in Malmö and Copenhagen. Trykt i Grane & Hørby: *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund* (1990), side 129-145.
- Grüner-Nielsen, H.: Se Danske Viser.
- Hannestad, Niels: Roman Art and Imperial Policy. *Jutland Archeological Society Publications* XIX. Aarhus 1986.
- Hansen, Paul-Erik: *Studier over Forholdet mellem Hvidtfeldts og Krags Chr. d. 3.s Historie*. København 1943.
- Heden, Hjalmar Nilsson: Studier i Danmarks Reformationshistoria under Frederik I. Trykt i *Festskrift för Dr. L. Holmström*, Lund 1900, side 2-26.
- Heden, Hjalmar: Studier till Danmarks Reformations Historia från Frederik I's Död till Slutet af Grefvefejden. Trykt i *Göteborg Högskolas Årsskrift 1903*, side V-X og 1-69.
- Heise, A.: Bondeopløb i Jylland i kong Frederik den førstes Tid, Mogens Gøje og Mogens Munk. Trykt i *(Dansk) Historisk Tidsskrift* 4:5, København 1875, side 269-332.
- Heise, A.: *Kristiern den anden i Norge og hans Fængsling. En historisk Undersøgelse*. Kjøbh. 1877.
- Hildeman, Karl-Ivar: *Politiska Visor från Sveriges Medeltid*. Stockholm 1950.
- Holt, C.J. (udg.): *Udvalgte Breve af Dr. Martin Luther*, Bd. 2 (1524-1546). Kbh. 1923.
- Huitfeldt, Arild: *Danmarkis Rigis Krønike*. Folioudgaven I-II. Kbh. 1650-1652.
- Hørby, Kai: *Reformationens indførelse i Danmark*. København 1968.
- Hørby, Kai: Skibbykrønikens politiske tendens. Trykt i *Festskrift til Poul Bagge*, København 1972, side 109-128.
- Hørby, Kai: Humanist Profiles in the Danish Reformation Movement. Trykt i Grane & Hørby: *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund ....* (1990), side 28-38.
- Jacobsen, Lis: Autor og Prenter. Lidt om Ortografien i Reformationstidens danske Bøger. Trykt i *Nordisk Tidsskrift for Filologi* 1915, side 1-45.
- Jakobsen, Per: En mørk og stormfuld nat...! – Jens Andersen Bældenak og den fynske Adel. Trykt i *Årbog for Svendborg og Omegns Museum* 1991, side 63-68.
- Johannesson, Gösta: *Den skånska kyrkan och reformationen*. Lund-København 1947.
- Jorn, Asger: *Guldhorn og Lykkehjul*.
- Jørgensen, Ellen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*. København 1964 (3. oplag).
- Jørgensen, G.: *Reformationen i Danmark. Den danske Kirkes Historie 1517-1537*. København 1919.
- Jørgensen, Ninna: Zu welchem Zweck haben die dänischen Reformatoren das

- Drückmedium benutzt? Tendenzen in der Annahme und Verbreitung deutscher evangelischer Literatur in der frühen dänischen Reformationsbewegung. Trykt i Grane & Hørby: *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund* (1990), side 223-237.
- Rim-Krönickor, Svenska Medeltidens. Andra Delen. Nya eller Karlskröniken. Utgivet af G.E.Klemming, Stockholm 1866.
- Knudsen, Carsten Elkjær: *Kampen om Danmark. Dansk Politik på Reformationstiden 1513-1536*. Herning 1984.
- Koudal, Jens Henrik: Klassekamp på vers: Politisk visesang omkring feudalismens krise i Danmark i første halvdel af 1500-tallet. Trykt i *Modspil* 1978:3, side 31-77.
- Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Oversat af Henning Heilesen. København 1967.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra vikingetid til reformationstid*. Redigeret af A. Karker m.fl. Bd. 1-21. København-Oslo-Stockholm 1956-1978.
- Köhler, Hans-Joackim: *Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts*. Tübingen 1989.
- Larsson, Lars J.: Sören Norbys skånska uppror. Trykt i *Scandia* 1964 side 217-271.
- Larsson, Lars J.: Den skånska bonderesningen år 1525. Trykt i *Ale* 1966:1, side 17-28.
- Larsson, Lars J.: *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523-1525*. Lund 1986.
- Lausten, Martin Schwarz: Reformationen og folket. Kronik i *Politiken* 30. oktober 1986.
- Lausten, Martin Schwarz: *Reformationen i Danmark*. København 1987.
- Lundbak, Henrik: ... *Såfremt som vi skulle være deres lydige borgere. Rådene i København og Malmø 1516-1536 og deres politiske virksomhed i det feudale samfund*. Odense 1985.
- Lundbæk, Dorrit: Fabelvæsener i sengotisk kalkmaleri i Danmark og deres forudsætninger. Trykt i *Historie, Jyske Samlinger Ny Række IX*, 1, Aarhus 1970, side 1-83.
- Moeller, Bernd: *Die Reformation und das Mittelalter. Kirchenhistorische Aufsätze*. Herausgegeben von Johs. Schilling. Göttingen 1991.
- Olesen, Jens E.: *Rigsråd - Kongemagt - Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*. Aarhus 1980.
- Olesen, Jens E.: En adelsfortælling om Erik af Pommern og bønderne. Bidrag til Skram-slægtens historie. Trykt i *Historie, Jyske Samlinger Ny Række XIII*, 3 (1980) side 33-48.
- Olesen, Jens E.: Unionskrige og Stændersamfund. Bidrag til *Nordens Historie i Kristian I's regeringstid 1450-1481*. Aarhus 1983.
- Paludan-Müller, C.: Aktstykker til *Nordens Historie i Grevefejdens Tid*. Første Samling. Odense 1852.
- Paludan-Müller, C.: Aktstykker til *Nordens Historie i Grevefejdens Tid*. Anden Samling. Odense 1853.
- Paludan-Müller, C.: *Grevens Feide I-II*. Kjbh. 1853-54, genoptrykt 1971.
- Paludan-Müller, C.: Herredagene i Odense 1526 og 1527. Trykt i *Videnskabernes Selskabs Skrifter* 5:2, Hist. og Philol. Afdeling, Kjbh. 1857, side 239-327.
- Pentz, Peter: Hans med møggreben. Trykt i *Skalk* 1984:1, side 12-14.
- Piø, Iørn: *Nye veje til Folkevisen*, Kbh. 1985.
- Rasmussen, J. Nybo: Herborn og Stagefyr. Trykt i *Kirkehistoriske Samlinger* 7:6. Kbh. 1966, side 44-60.
- Rosenkilde, Volmer: *Europæiske Bibeltryk. Omkring den Rosendahlske Bibelsamling*. Esbjerg 1952.
- Rørdam, Holger Fr.: *Historieskriivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen*. Kjbh. 1867.
- Rubow, Paul v. (udg.): *Anders Sørensen Vedels Folkevisebog I-II*. København 1926-1927.

- Sass, Else Kai: *Studier i Christiern II's ikonografi*. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Hans Majestæts Kongens Fødselsdag 11. marts 1970.
- Saxtorph, Niels M.: *Jeg ser på kalkmalerier*. København 1970 (2. udgave).
- Scocozza, Benito: *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*. København 1976.
- Scribner, R.W.: *For the Sake of Simple Folk. Popular Propaganda for the German Reformation. Cambridge Studies in Oral and Literate Culture 2*. New York 1981.
- Scribner, R.W.: *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*. London 1987.
- Sjøberg, Erik: Odense-privilegiet af 1527. Trykt i *(Dansk) Historisk Tidsskrift* 12:2 (1967), side 337-362.
- Skibykrøniken. *Lektor Poul Helgesens Historiske Optegnelsesbog* sædvanlig kaldet Skibykrøniken. På dansk ved A. Heise (1890, fotografisk optrykt København 1967).
- Staf, Nils: *Marknad och Möte*. Stockholm 1935.
- Svarre, Anders: *Christiern II i samtidens billedkunst*. København 1953.
- Søndergaard, Leif: Festligt, folkeligt. Kronik i *Aalborg Stiftstidende* 10. september 1986.
- Søndergaard, Leif: *Fastelavnsspillet i Danmarks senmiddelalder. – Om den utro hustru og fastelavnsspillet tradition*. Odense 1989.
- Søndergaard, Leif: *Carnival Play and Reformation Dialogue*. Trykt i *Twenty-eight papers presented to Hans Bekker-Nielsen on the occasion of his sixtieth birthday* 28. April 1993, side 225-236.
- Vedel, Anders Sørensen: *Folkevisebog I-II*, udgivet af Paul v. Rubow. København 1926-1927.
- Vellev, Jens, Hansen, Per Hofman, Karker, Allan: *Hans Tausen og Hans Vingaard, reformator og bogtrykker i Viborg*. Viborg 1986.
- Venge, Mikael: *Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-februar 1523*. Odense 1972.
- Venge, Mikael: *"Når vinden føjer sig..." Spillet om magten i Danmark marts-december 1523*. Odense 1977.
- Widéén, Harald: "Domine, memento me ..." Något om den svenska medeltidens gravkonst och dess rimmade gravskrifter. Trykt i *RIG* 1940, side 54-77.
- Wittendorff, Alex: *På Guds og Herskabs nåde. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* bd. 7 (1500-1600). København 1989.

Dansk Biografisk Lexikon I-XIX tillige omfattende Norge i Tidsrummet 1537-1814. Udgivet af C.F. Bricka, Kbh. 1887-1905.

Dieß ist ein wunderlicher tag über die Todten freßer :

Træsnit fra titelbladet til Pamphilus Gengenbach: *Der Totdenfresser*,
Augsburg 1522.

Fastelavnsspillet i reformationskampen - om *Peder Smid* og *Atzer Bonde*.

Af Leif Søndergaard

Fastelavnsspillet nød en udstrakt popularitet gennem hele senmiddelalderen inden for det tyske kulturområde, fra Skandinavien i nord til Tyrol i syd, fra Nederlandene i vest til de baltiske lande i øst. Allerede i slutningen af 1400-tallet var munkes og andre gejstliges griske og liderlige levemåde skydeskive for kritik og latterliggørelse i en række fastelavnsspil. Derfor kunne netop denne genre være velegnet til propaganda-formål i reformationskampen, især på den reformatoriske side.

Fra begyndelsen af 1500-tallet blev kritikken i stadig stigende omfang rettet mod kirken og dens institutioner, og samtidig blev den skarpere og mere præcis. I Mainz blev der i 1510 opført "Ein schoen spiel von fier Predigerordens zu Bern in Schweizerland".¹ Spillet handlede om den svindel, der blev begået af fire sortebrødre i Bern i årene 1507-09 for at bevise, at jomfru Maria var avlet i synd og ikke som resultat af en ubesmittet undfangelse, sådan som gråbrødrene hævdede i en større polemik. De fire sortebrødre iscenesatte forskellige "mirakler" for deres nye ordensbrødre, den tidligere skræddersvend Hans Jetzer, som de forledte til at tro, han havde set jomfru Maria åbenbare sig for ham for at fortælle, at hun ikke var født ubesmittet. Svindlen blev afsløret, og de fire ordensbrødre blev brændt for kætteri.

Pamphilus Gengenbach havde kritiseret den katolske kirke allerede i sit *Nollhart*-spil fra 1517, og han var sandsynligvis også forfatter til *Die Totenfresser* fra omkring 1518. Det er et spil, der handler om, hvordan kirken i overført betydning "æder" de døde, idet den tjener massevis af penge på at holde sjælemesser for de afdødes sjæle. Det kan betragtes som det første egentlige reformationsspil.²

Allerede fra 1522 skrev Niclaus Manuel anti-papistiske fastelavnsspil i Schweiz, hvor de protestantiske kræfter fik fodfæste fra begyndelsen af 1520'erne. Hans første to spil, *Vom Papst und seiner Priesterschaft* og *Von Papst und Christi Gegensatz*, blev begge opført i Bern til fastelavn 1523 og trykt året efter i Zürich. I det første af spillene bearbejder Manuel i forlængelse af Gengenbachs spil kri-

tikken af kirkens rolle som *Totenfresser*. Manuels angrebepunkt var især pavemagten og kirken som institution, der spærrede vejen til "det sande ord".³

Manuels bedste spil, *Der Ablasskrämer*, som han selv i manuskriptet daterede til 1525, blev efter alt at dømme opført i Bern i løbet af fastelavnsperioden samme år. Her blev skytset rettet mod afladssystemet og dets måde at udbytte og udsuge den brede befolkning på. I *Der Ablasskrämer* konfronteres afladskræmmeren Richardus Hinderlist med tiggeren Steffen Gegenstern og syv militante bønder, der afviser såvel hans krav om afladspenge som hans trusler om at lyse dem i band. De skriger og griner ad ham, skubber til ham og slår ham for til sidst at klynge ham op. Hængende i armene på en pæl midt i landsbyen og udleveret til alles latter bliver han overbevist om, at han aldrig mere skal sælge aflad. Manuel har selv afbildet scenen på en tegning i manuskriptet.⁴

I den nordlige del af Tyskland opnåede *Claus Bur* (1523), muligvis skrevet af Bado von Minden, en voldsom popularitet. Kritikken i dette spil var mindre radikal på grund af de politiske forhold, der var gældende i den del af Tyskland. Bonden Claus kan opfattes som en overgangsfigur fra fastelavnssnar til socialrealistisk repræsentant for bondestanden. Han optræder som lægmand, der er i stand til at diskutere religiøse og politiske emner, i god overensstemmelse med den voksende lægmandsbevægelse:

Claus Bur bin ick genant,
Ein vastelauendes kint gebaren,
Myn Vader hefft my uth gesant,
De warheit tho vorklaren.⁵

I februar 1527 blev Burkard Waldis' "geystlike vastelauent"-spil *Parabel vam vorlorn Szohn* opført i Riga. Det er ikke noget typisk fastelavnsspil, skønt udgiveren kalder det sådan, og skønt det blev spillet i fastelavnsperioden. Det var på mange måder det første protestantiske spil i den paraboliske form, der senere blev brugt i mange moralske spil af protestantisk tilsnit med emner fra Det gamle Testamente.⁶ Selv om fastelavnsspillene ophørte i de reformerte områder, fortsatte fastelavnssugen med at være termin for opførelse af moralske spil og skolekomedier.

Også på katolsk side blev fastelavnsspil-genren udnyttet i polemisk øjemed. Det bedst kendte katolske fastelavnsspil var Thomas Murners *Von dem grossen lutherischen Narren* fra 1522, men med

Tegning af Niclaus Manuel i Manuskriptet til hans fastelavnsspil
Der Ablasskrämer, Bern 1525.

Træsnit fra Thomas Murner: *Von dem grossen lutherischen Narren*, 1522.

sine ca. 14.000 linier var det snarere læsedrama end beregnet på opførelse. Derimod blev Johann Hasenbergs latinske anti-lutheranske spil *Ludus ludentem Luderum ludens* opført i Leipzig i 1530.

Begge spil er meget personlige i deres kritik. I Murners spil beskrives Luther som en nar - i forlængelse af den nye narreopfattelse, der introduceres af Sebastian Brandt i *Das Narrenscheyff* fra 1494. Her forbindes alle former for moralske udskejelser med narrens verden. Hos Murner karrikeres Luther i spillet og på træsnit, der illustrerer hans bog, bl.a. som en nar med narrehue og bjælder, siddende i et badekar, hvor han spytter små narre, d.v.s. naragtige ideer, ud af munden. I Hasenbergs spil hjemses Luthers kone Katharina af mareridt, der får hende til at vende sig væk fra sin kætterske mand. De allegoriske katolske spil rettede sig mod et lærd publikum, og de lå så fjernt fra almindelige menneskers hverdagsliv og tankeverden, at de fik meget lille indflydelse på den offentlige mening i brede forstand.

Fra det østtyske område er der bevaret stærkt polemiske spil, både fra protestantisk og fra katolsk side. I et af de katolsk orienterede spil betaler en protestantisk borgmester af på sin gæld med kirkegods, han har konfiskeret. I et andet ender Luther med at blive båret ad helvede til på ryggen af en djævel. På den protestantiske side finder vi spil, der kritiserer afladssalget, gejstlige personers liv i overflod og munke, der avler børn i massevis. Ofte konfronteres paven, fremstillet som antikrist, med Luther, der fremstår som den sande tros bannerfører. I mange tilfælde opføres fastelavnsspil sideløbende med parodiske optog og spotteprocessioner gennem gaderne.⁷

Vi kan skelne mellem tre hovedfaser i udviklingen af reformationsdramaet på den protestantiske side:

- 1) spil med en generel satire over udskejelser i de gejstliges, især munkenes måde at leve på.
- 2) spil med følgende kendetegn:
  - a) mere specifik kritik af udskejelserne, ofte med konkrete eksempler.
  - b) kritik, rettet mod kirken som institution, først og fremmest pavemagten og afladssystemet.
  - c) angreb på centrale dogmer i det katolske dogmatiske system.
  - d) propaganda for de nye protestantiske ideer.
- 3) udfoldelse af de protestantiske synspunkter i paraboliske

spil, ofte eksemplificeret på emner fra Det gamle Testamente, altid med et moralsk og didaktisk sigte.

De egentlige reformatoriske spil i snævrere forstand hører hjemme i midterperioden, som strakte sig fra ca. 1522 til det tidspunkt, hvor reformationen sejrede endeligt. Perioden er forskydelig i de forskellige dele af det tyske kulturområde. I Danmark kan reformationstiden sættes til årene 1525-36. Med reformationens sejr ophævedes fastepåbuddet, og dermed faldt også den umiddelbare anledning til at holde fastelavn bort. Samtidig skete der en kraftig moralsk stramning, bl.a. rettet mod den form for udskejelser, der kendetegnede netop fastelavnsugen.

I de nord- og centraleuropæiske lande, hvor reformationen slog igennem, ophørte fastelavnsspillet derfor brat og blev erstattet af bibelspil med moralske emner og skolekomedier. Her kom reformations-spillene til at danne slutfasen i fastelavnsspillet udvikling, mens de andre steder nåede en kulmination senere i 1500-tallet, bl.a. med Hans Sachs i Nürnberg, for at ophøre eller glide ud i den bredere farcetradiation omkring 1600.

Burkard Waldis' spil befandt sig på overgangen mellem fastelavnsspil og bibeldrama. Det placerede sig i fastelavnsspillet tradition og udnyttede den, men samtidig vendte det sig mod "Fastnachtstreiben" i Nürnberg og Rom. På den måde slettede spillet sporene efter sig, idet det bevægede sig ind i en ny fase af samfundets udvikling med en ny trosretnings dominans og en tilsvarende nyudvikling i dramaet.

Under reformationskampen fortsatte opførelsen af fastelavnsspil i den traditionelle "Nürnberg-stil" sideløbende med reformationsspillene, i hvert fald i nogle områder. Mange af fastelavnsspillene fra Sterzing i Tyrol stammer fra denne periode. Også skolekomedier og moraliteter blev spillet i 1520'erne, ofte til fastelavn. Tilsammen tegner det et mere nuanceret billede af de mangfoldige, forskelligartede og undertiden modstridende tendenser i reformationstiden.

I Danmark er der kun bevaret ét fastelavnsspil, der hører hjemme direkte i reformationskampen, nemlig *Peder Smid oc Atzer Bonde*, som formentlig blev skrevet omkring årsskiftet 1529-30 og opført til fastelavn 1530. Fra omtrent samme periode stammer det såkaldte Odense-håndskrift, dateret af Christiern Hansen til 1531. Det rum-

mer to fastelavnsspil, *Den utro hustru* og *Paris' dom*, et helgenspil, *Dorotheæ komedie*, og et fragment af den tyske skolekomedie *Henno* i dansk oversættelse. De enkelte spil er ældre end Christiern Hansens datering, men i denne sammenhæng er det interessant, at de tilsammen udgjorde repertoiret for skoleeleverne ved Vor Frue skole i Odense i forbindelse med, at de gik rundt til håndværkerlavens fastelavnstfester for at spille og på den måde sikre sig mad og drikke eller tjene penge til livets opretholdelse.⁸

Fra tiden umiddelbart før reformationen stammer helgenspillet *Ludus de sancto Canuto duce* om de begivenheder, der førte til drabet på den hellige hertug Knud, og moraliteten *Den danske Dødedans*. Selv om de bevarede spil kun udgør en del af, hvad der har været spillet i Danmark fra midten af 1520'erne til midten af 1530'erne, giver de et umiddelbart indtryk af en varieret og bredt sammensat dramatisk aktivitet i perioden.

Det kan være meget vanskeligt at afgøre, om tekster fra reformationskampen var fastelavnsspil, beregnet på at blive opført for en forsamling af tilskuere, eller dialoger, der blev trykt med henblik på et læsende publikum. Begge typer tekster var realistiske, de havde ofte lokal karakter, og de behandlede aktuelle politiske og religiøse emner. Såvel fastelavnsspil som reformationsdialoger tog del i den ideologiske kamp, der foregik utilsløret gennem en årrække. Begge dele var udpræget brugslitteratur, skrevet for at påvirke samfundsudviklingen. Derfor fik reformationstidens litteratur, herunder også fastelavnsspil og dialoger, en særlig karakter, på den ene side satirisk og polemisk, på den anden side propagandistisk og didaktisk.

Reformationsdialogerne var stærkt påvirket af fastelavnsspillets tradition. I begyndelsen af 1520'erne trængte dialogen ind i fastelavnsspilgenren og gjorde den brugbar til sit særlige polemiske formål. Dialogen kan betragtes som et "skriftligt fastelavnsspil", der tilpassede sig den nye bogtryksteknik og brugte den nye måde at sprede ideer og holdninger på i bøger og flyveblade til en voksende gruppe af litteraturbrugere, som var i stand til at tage imod et skrevet og trykt budskab. Forstået på den måde udøvede fastelavnsspillet dobbelt indflydelse på reformationskampen, dels som fastelavnsspil, dels i form af dialogen.⁹

Heller ikke dialogen kan entydigt opfattes som en skriftlig genre. Robert Scribner advarer mod at overvurdere betydningen af de skrevne medier i reformationskampen.¹⁰ Her kan vi for første gang

Træsnit af Sebald Beham til digt af Hans Sachs: *Die Clag der Gotlosen*, ca. 1525. Luther med evangeliet i hånden i spidsen for lægfolk, bl.a. en bonde med plejl, forsvarer sig mod angreb fra "gudløse" gejstlige og får ret af den dømmende Christus.

Træsnit af ukendt kunstner til digt *Der warnen Nar*, Gotha 1543. Narren advarer fyrsterne mod gejstligheden med paven i spidsen.

Eyn gesprech zwyschen uwer Personen

wye sie eyn geyngt haben/von der Walfart ym Grimmetal/was fur vnrede odder süberey/
dar aus entstanden sey. .

Santwercksmanc Bawer. pfaff. Münch.

Eyn trew Christlich vermanung/ an alle Santwercks kint vns
müßigang sich zu hüten.

Træsnit fra titelbladet til *Von der Walfart ym Grimmetal*, Erfurt 1523/24.

tale om massekommunikation via trykte flyveblade, pamfletter og bøger - og disse medier bliver flittigt brugt. Men antallet af analfabeter ligger i begyndelsen af 1500-tallet på mere end 90%, i Skandinavien endda et pænt stykke over, og den brede befolkning, som i stadig større udstrækning deltager i de politisk-religiøse stridigheder, kan kun nås ved hjælp af mundtlig kommunikation, som stadig gennem 1500-tallet er den langt mest benyttede. Hans Sachs' mestersange ændrer karakter fra 1523, og i de følgende år stiller han sig i reformationens tjeneste med en lang række sange, der forkynder den nye tro ud fra evangeliet. Det er derfor nærliggende at tænke sig, at også dialogerne har fungeret som led i tidens orale kultur ved at blive læst op på kroen og markedspladsen, hvor mange mennesker har været samlet, eller i forbindelse med aftensmåltidet og aftensamlingen i hjem eller folkestue.¹¹

Såvel i fastelavnsspillet som i dialogen bliver stedet, hvor begivenhederne finder sted, ofte konkretiseret, f.eks. til en kro eller en markedsplads. Personerne er almindelige mennesker i typiske situationer fra hverdagslivet. Det sprog, der bruges, ligger meget tæt på talesproget. I det hele taget bruger dialogen mange af de litterære greb fra fastelavnsspillet, dets brug af prolog og epilog, dets måde at give sceneanvisninger på, dets opdeling i replikker, dets hilseformler og dets måde at præsentere nye personer på.

I nogle af dialogerne kan de dramatiske elementer være mere fremtrædende end i mange fastelavnsspil. Personerne i dialogen behøver langt fra at indskrænke sig til to. Ofte deltager tre, fire eller endda op til mere end ti personer i dialogens persongalleri. Derfor kan det for nogle teksters vedkommende være vanskeligt at afgøre, om de skal opfattes som dialog eller fastelavnsspil. Det gælder bl.a. *Peder Smid oc Atzer Bonde*, hvis tyske forlæg *Eyn gesprech zwyschen vyer Personen wye sie eyn Getzengk haben von der Walfart ym Grimmetal* (trykt i Erfurt 1523/24) er et typisk eksempel på en dialog, der vanskeligt kan skilles ud fra fastelavnsspillet.¹²

Niclaus Manuals to første fastelavnsspil var beregnet til at opnå indflydelse på to måder, både som opførte spil og som trykte tekster. Manuals tredie spil, *Der Ablasskrämer*, kender vi kun fra samtiden som manuskript, så vi må antage, at det kun har fungeret som fastelavnsspil, formentlig opført i fastelavnsugen 1525. Derefter vendte Manuel sig fra fastelavnsspillet for at hellige sig dialogen i slutningen af 1520'erne. Hans Sachs havde allerede tidligere fore-

taget samme bevægelse, da han i 1520 efter at have udgivet et par fastelavnsspil skiftede til dialogen, som var hans foretrukne genre i 1520'erne, inden han vendte tilbage til fastelavnsspillet i 1530'erne.

Manuels dialog *Krankheit und Testament der Messe* fra 1528 blev oversat til dansk i begyndelsen af 1530'erne, formentlig fra den nedertyske udgave, og trykt 1533 under titlen *Dialogus*. Selv om den danske tekst (ligesom Manuels oprindelige) havde mange træk fælles med hans tidligere fastelavnsspil, var den uden tvivl beregnet på et læsende publikum, specielt i København, hvor den blev udgivet. *Dialogus* var ikke blot og bart en oversættelse, men den er tilpasset den danske politisk-religiøse scene efter herredagen i 1530. Som hos Manuel var det angrebet på den katolske messe, en synekdokisk figur for den katolske kirke som helhed, der stod i centrum, men i den danske udgave blev satiren også rettet mod den ledende skikkelse på katolsk side i Danmark, Poul Helgesen, i dialogen kaldt Broder Dirick wende kabe, og mod den tyske lærde, der blev sendt til Danmark til undsætning, og som i dialogen optræder under navnet Doctor Stagebrand.

Det var de samme to personer, der stod for skud i to satiriske og polemiske ballader, *Eenn vise om gudz ordz modstandere* og *En viise om Gudz ordz fiender*, begge trykt i 1530. Fra samme år stammede *En viise om Antecris*, et bredt anlagt kampskrift, der placerede paven som antikrist og angreb en række katolske dogmer ud fra en stærkt polemisk moralsk-didaktisk synsvinkel med det udtalte formål at omvende læseren, og *En viise om Muncke*, der på mere traditionel vis angreb munkenes søde liv og afladshandlen. Sammen med Hans Tausens allegoriske *Vise om Løgn og Sandhed* og visen om *Muncke Kappen*, begge trykt i 1547, men hjemmehørende i reformationsperioden i begyndelsen af 1530'erne, er det, hvad der findes bevaret af politisk-religiøse viser fra reformationstiden på protestantisk side. I den katolske *Munkens Klage* opfattes situationen på den måde, at de reformatoriske kræfter fordrejer sandheden til løgn.¹³

Udover *Dialogus* findes der også bevaret et fragment af dialogen *Vigilies*, oversat fra *Die deutsche Vigilie der gottlosen Papisten, Mönch und Pfaffen* (1527/28) og *En liden Disputatz imellem Borgemester af Malmø og Cantor af Lund*, hvor Malmø-borgmesteren iscenesætter sig selv i en halv-fiktiv dialog, hvor han repræsenterer de protestantiske synspunkter over for den katolske kantor.¹⁴

Peder Smid oc Atzer Bonde daterer sig til begyndelsen af 1530, men er først bevaret i udgaver fra 1559 (Hamburg) og 1577 (København). 18) Det har været diskuteret indgående, om *Peder Smid oc Atzer Bonde* skal opfattes som fastelavnsspil eller dialog. De første forskere Helveg og Heise anser det for at være et fastelavnsspil, men dette synspunkt afvises skarpt af Sven Grundtvig, og Julius Paludan følger uden videre diskussion hans opfattelse, mens Svend Mogensen taler om teksten som et satirisk digt, iøvrigt uden at komme nærmere ind på genrespørgsmålet. Janne Risum rejser diskussionen igen ud fra en ny synsvinkel, idet hun mener, at tilhører- eller tilskuerhenvendelser taler for, at såvel de satiriske dialoger i almindelighed som *Peder Smid oc Atzer Bonde* i særdeleshed har været opført eller fremført i lighed med de fastelavnsdialoger, der danner genreforbillede.¹⁵

Ingen af de fremførte synspunkter: *fastelavnsspil* eller *reformationsdialog* eller evt. begge dele, har været argumenteret systematisk igennem. Det ligger nærmest for at opfatte *Peder Smid oc Atzer Bonde* som reformationsdialog. I prologen tales der om "denne lille Bog", og selv om prologen sammen med den tilsvarende angivelse på titelbladet kan være indføjet i forbindelse med udgivelsen af bogen i 1559, virker det nærliggende at antage, at teksten har fungeret på samme måde i Danmark som den tyske dialog, der blev trykt i Erfurt 1523/24. Dog har den ikke i utrykt stand kunnet fungere som massekommunikation på samme måde som den danske udgave af *Dialogus*, der blev trykt i 1533, endnu mens reformationskampene stod på.

P. G. Lindhardt hævder, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* blev trykt af Hans Vingaard i Viborg allerede i 1530, men bogen findes ikke blandt de 19 titler, der kendes fra hans trykkeri i Viborg 1528-30.¹⁶ I 1559 - for ikke at tale om 1577 - havde reformationskampen forlængst fundet sin afslutning, men det var langt fra ensbetydende med, at alle elementer af den katolske tro definitivt var overvundet. Tværtimod findes der mange vidnesbyrd om, at store dele af den katolske forestillingsverden levede videre i brede kredse af befolkningen, i det mindste gennem resten af 1500-tallet. Derfor kunne *Peder Smid oc Atzer Bonde* fortsat spille en væsentlig rolle i det ideologiske oprydningssarbejde, som fortsatte længe efter reformationen, ikke mindst i kraft af den systematiske måde, som den gennemgår de kontroversielle religiøse spørgsmål på, set ud fra en protestantisk synsvinkel.

På den anden side havde størstedelen af de anekdoter, der blev fortalt for at vise den katolske kirkes moralske forfald, mere eller mindre mistet deres aktualitet på det tidspunkt, da de trykte udgaver udkom. Også den gennemførte lokalisering af begivenhederne til Nørrejylland må siges at være irrelevant for en trykt tekst, beregnet på at blive læst over hele landet. Derfor må vi antage, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* havde haft sin primære opgave som fastelavnsspil på protestantisk side under selve reformationsstridighederne, spillet først og fremmest i omegnen af Viborg.

Prosateksten i den tyske dialog erstattes i *Peder Smid oc Atzer Bonde* med knittelvers, det normale versemål for såvel de tyske som de danske fastelavnsspil. Hans Sachs brugte altid prosasprog i sine dialoger fra 1520'erne og knittelvers i sine fastelavnsspil fra 1530'erne og frem. Det kan være en indicium, der peger i retning af, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* må opfattes som fastelavnsspil. Men også Manuela dialog, der blev oversat, bearbejdet og udsendt på dansk i 1533, blev sat om til knittelvers, uden at vi derfor kan slutte, at den skulle være ændret til fastelavnsspil. *Dialogus* sigtede på et læsende publikum og bevarede derfor karakteren af dialog, primært beregnet til læsning, måske også oplæsning.

Fortalen til de trykte udgaver af *Peder Smid oc Atzer Bonde* kan meget vel være tilføjet i forbindelse med udgivelsen eller i en lidt anden version have fungeret som prolog i forbindelse med en opførelse som fastelavnsspil. Vendingen "denne lille Bog" kunne i forbindelse med trykning erstattes "dette lille spil" eller "denne lille leg" fra en tidligere fastelavnsspil-version uden at forstyrre metrum eller rim.

Ved omplantningen af den tyske tekst til dansk er der foretaget en række ændringer, som gør dialogen egnet til at opføre som fastelavnsspil. Den tyske dialogs morale tjener som prolog i det danske spil med den opgave at præsentere stykkets polemiske og didaktiske tema: kritikken af den katolske kirkes pengegriskhed og den efterfølgende opfordring: "Der faare mercker denne lere / oc giffuer dem icke penninge flere".

I stedet kommer Peders afsluttende replik til at fungere som epilog - i 1559-udgaven understreget ved, at den gengives med større typer. Peder henvender sig til publikum, idet han benytter fastelavnsspillets karakteristiske apologetiske slutformel for at undskylde, hvis

han ikke har "talet" på den bedste måde. Prologens og epilogens moralske og didaktiske sigte er helt i overensstemmelse med den sene fastelavnsspil-tradition.

Den tyske dialog starter med en episk introduktion, hvor hovedpersonen, der optræder som "Handwerkßman", præsenterer sig selv, stedet hvor diskussionen finder sted ("eyn Wyrthhauß") og de personer, der deltager: "eyn Prediger Münch", "eyn Pfaff" og "eyn Pawer". I *Peder Smid oc Atzer Bonde* er hele den episke indledning erstattet af en dramatisk scene, hvor kroværten, der ikke optræder i den tyske tekst (bortset fra en enkelt replik på tre ord mod slutningen af spillet), indføres som en femte *dramatis persona*, der skænker øl op for gæsterne og deltager i den indledende ordveksling.

Spilletets *locus* etableres i udførlige sceneanvisninger, der angiver handlingsgangen: "Som Las fogit i Skiffue sider ved sin bord ende / oc broder Kort oc her Jens sider hoss hannem oc lege Vaartaffuel / Saa kommer Peder Smid ind / oc siger til Las fogit", "Las fogit ber hannem øl saa sigendis", "Som Peder Smid sidder nedre ved dørren oc dricker kommer Atzer Bonde ind oc siger saa" og "Peder Smid biuder Atzer Bonde kanden saa sigendis". Derefter bliver der udelukkende brugt replikangivelser, bortset fra det tidspunkt, hvor broder Kort beslutter at opgive sin tilværelse som munk: "Her kaster Broder Kort sin kappe oc vil gaa til Nibe".

Det har været diskuteret, hvad det er for et "Vaartaffuel"-spil, som munken og præsten spiller på kroen. Ordbog til det ældre danske Sprog omtaler det som et terningspil og et brædtspil. Den tyske dialog er forsynet med et træsnit, der viser situationen på kroen. Heraf fremgår det, at munken og præsten spiller backgammon, og det er derfor nærliggende at antage, at det også er backgammon, som netop kombinerer brædt og terninger, der spilles i *Peder Smid oc Atzer Bonde*.

I og med at præsentationen af personerne, som i den tyske dialog foretages i den episke indledning, glider ud i *Peder Smid oc Atzer Bonde*, opstår der et behov for, at personerne introduceres på anden måde. Til det formål tages forskellige præsentations-formler fra fastelavnsspillet tradition i brug. Atzer Bonde præsenterer sig selv og fortæller, hvor han kommer fra, og hvor han skal hen, mens Peder Smid og Las Fogit præsenterer hinanden i en form for gensidig præsentationsformel. Peders første replik, henvendt til Las,

Tegning af Gerold Etlibach, 1484, som viser opførelsen af et fastelavnsspil på kro, i lavshus el. lign. med replikangivelser.

starter: "Las fogit i ere en dannemand". Og tilsvarende henvender Las sig til Peder, idet han nævner hans navn, så alle tilskuere straks er klar over, hvem de har med at gøre: "Velkommen Peder Smid udi mit huss". Sådanne præsentationer anvendes ikke i den tyske tekst, bortset fra håndværkerens indledende henvendelse "Lyeber Pauer". Derimod præsenteres hverken Broder Kort eller her Jens, som tilskuerne kan identificere på deres påklædning, og deres navne afsløres først senere i spillet.

Det er karakteristisk for den tyske tekst, at personerne kun angives med standsbetegnelse, mens de danske personer optræder med deres navne, samtidig med at de bevarer deres standsbetegnelser. Denne individualisering kan opfattes som et dramatisk træk, der gør personerne mere nærværende og styrker tilskuernes mulighed for at indleve sig i personerne, selv om de stadig repræsenterer tre af de ledende stænder i den senmiddelalderlige samfund: bønder, håndværkere (borgerskab) og gejstlighed.

Atzer anvender fastelavnsspillet's typiske hilseformel, idet han træder ind på kroen: "Sidder i helsel alle paa rey". Inden for selve spillet's fiktionsramme er den henvendt til de tilstedeværende på kroen: Peder Smid, broder Kort, her Jens og Las fogit, men eftersom spillestedet (hvor *Peder Smid oc Atzer Bonde* opføres) og det spillede sted (Las Fogits kro i Skive) - igen helt i fastelavnsspillet's tradition - kan opfattes som omtrent identiske, tager hilsnen formentlig også sigte på de tilskuere, der overværer opførelsen af spillet. De to tidligere danske fastelavnsspil, *Den utro hustru* og *Paris' dom*, starter begge med tilsvarende hilseformler: "Helsel god dagh wenner kiære" og "Hel seel god dag i venner alle", der udtrykker ønsket om tilskuernes fysiske (hel) og psykiske (sæl) velbefindende.

Vi ved fra både Tyskland og Danmark, at fastelavnsspil ofte blev opført på kroen, hvor håndsværksmestre eller svende, som ikke havde eget lavshus, mødtes til lavsdrik og fest i løbet af fastelavnsugen. I diskussionen mellem Peder og Atzer, fortæller Atzer, at han ikke spiser andet fisk end silderogn, som er en typisk fattigmandsspise i fasteperioden. Handlingens tidspunkt er ikke fikseret i *Peder Smid oc Atzer Bonde*, hvorimod begivenhederne i den tyske dialog finder sted ved midfaste. Derfor ser det ud til, at spilletid (tidspunktet for opførelsen: fastelavn) ikke falder sammen med det spillede tidspunkt (muligvis midfaste).

Peder Smid oc Atzer Bonde har kun bevaret få levn fra den oprindelige fastelavnsspil-traditions groteske kropskultur og dens ekstreme dyrkelse af sexualiteten og det fækale. Disse træk finder vi mest udpræget i Danmark i *Den utro hustru*, hvis amoralske morale lyder: kan du ikke komme i seng med en kvinde, så søg hjælp hos en klog kone. *Paris' dom* hører hjemme på overgangen fra denne fase af fastelavnsspillet til den moralsk-didaktiske fase, idet sexualiteten er stærkt fremtrædende i centrale dele af stykket, mens prolog og epilog giver stykket en moralsk drejning ved at opfordre tilskuerne til at lære af stykkets umoral, der kommer til at fungere som en form for *negativ didaxe*.

I *Peder Smid oc Atzer Bonde* mangler seksuelle hentydninger totalt, bortset fra Peders moralsk begrundede argumentation mod pilgrimsrejser, hvor argumentet (foruden forsømmelsen af arbejdet) er, at mens manden tager på pilgrimsrejse, "Saa bliffuer hustruen i horeri lerd". Og de fækale træk er reduceret til én enkelt ytring, hvor Peder latterliggør skriftemål i tide og utide: "Den fiert/ mand monne i Søffne sla / den skulle wi scriffte oc sige saa". Det er karakteristisk for de reformatoriske fastelavnsspil, at den nye puritanske sexualmoral definitivt undertrykker de kropslige ytringer som slutpunkt i en disciplinerende udvikling, der sætter ind i Tyskland fra omkring 1470 og i Danmark fra omkring 1520.¹⁷

Reformationstidens protestantiske fastelavnsspil gør udstrakt brug af latterliggørelsen som middel til at undergrave de katolske autoriteter fra top til bund, fra pave til præst og munk - igen helt i forlængelse af fastelavnsspillet tradition. Det gælder også *Peder Smid oc Atzer Bonde*, som fortæller en række anekdoter af lokal eller international karakter, hvor afsløringen af magtmisbrug og svindel i den katolske kirke ved hjælp af hyperbolske overdrivelser og fordrejede synspunkter udleveres til tilskuernes latter og harme.

Alle disse træk, der typisk hører hjemme i fastelavnsspilgenren, tyder på, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* primært må opfattes som et fastelavnsspil fra reformationstiden. På den anden side overføres en stor del af fastelavnsspillet typiske genretræk til reformationsdialogen, hvor de overlever som litterær konvention, selv om dialogen sigter på et læsende publikum i modsætning til fastelavnsspillet opførelsespraksis.¹⁸

Selv ikke anvendelsen af vendingerne "talet", der dukker op tre gan-

ge i epilogen, og "hørt", der bliver brugt to gange, der umiddelbart set tyder på, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* har været opført, kan uden videre tages som bevis på en opførelse. Hvis der er tale om en mundtlig fremførelse, kan det være en semi-dramatisk oplæsning - selv om vi ikke kender vidnesbyrd om denne form for fremførelse i reformationstidens Danmark. Tilsammen er indiciene dog så stærke, at de peger på en *opførelse som fastelavnsspil*, efter alt at dømme i omegnen af Viborg til fastelavn 1530.

Undervejs i spillet tiltaler Peder broder Kort og Atzer Bonde på en måde, der - ligesom Atzers indledningshilsen - også henvender sig til tilskuerne, tilhørerne eller læseren: "Ja/om i læse eller høre vil / fra første oc alt/huor det gick til / Pillegrims reyse holde i for spot / der aff kommer ont oc aldrig got." (v. 373-76). Det dobbelte udtryk "læse eller høre" kan tyde på en dobbelt anvendelse som læst dialog og opført spil, evt. oplæst eller ageret tekst. Denne vurdering svækkes dog af, at udtrykket er hentet fra *Eyn gesprech zwyschen vyer Personen von der Walfart ym Grimmetal*, hvor håndværkeren på tilsvarende måde tiltaler på den ene side bonden og munken, på den anden side det læsende eller lyttende publikum: "Ja, wan jr die gantzen handlung lesen oder hören solt (...)" (s. 183).

Diskussionen om tekstens status - som rummer en række indicier, men ingen egentlige beviser i teksten selv eller ydre vidnesbyrd om opførelse som fastelavnsspil - fører til den samlede konklusion, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* har haft en *dobbelt funktion*, først som *fastelavnsspil*, opført for et i hvert fald delvis anafabetisk publikum, bestående af lokale folk, og senere som *dialog*, beregnet for et læsende publikum fortrinsvis i de større byer.

Peder Smed oc Atzer Bonde er struktureret i fire dele, omkranset af prolog og dialog. Først præsenteres personerne og spillets problemstilling. Derefter følger en række anekdoter, der skal afsløre den katolske kirkes moralske forfald og de gejstliges depraverede levemåde. Endelig præsenteres de protestantiske læresætninger i dialogisk form med Atzer som den, der spørger, og Peder som den, der svarer. Til sidst lader Atzer sig definitivt overbevise om, at han skal afstå fra sin planlagte pilgrimrejse for i stedet at rejse hjem og udbrede den nye lære. Broder Kort smider kappen som tegn på, at han opgiver tilværelsen som munk. Og her Jens må på det nærmeste flygte.

Spillet står centralt i reformationskampen som et dokument, der fortæller om lægmandsbevægelsen i Viborg stift. Det er gennem-

gribende lokaliseret til egnen omkring Viborg. Skuepladsen er kroen i Skive. Peder kommer fra Holstebro. Atzer er på vej fra Tebbering på Mors til den grædende madonna i Karup. Lokale eksempler på munkenes grådighed hentes fra Randers. Anekdoten om svinehertet henlægges til Mordkær, der fejlagtigt placeres ved Aalborg. Da broder Kort smider munkekappen, er det for at arbejde ved Limfjords-fiskeriet i Nibe. Her Jens rider af sted til Viborg-bispen, der opholder sig på herregården Hald.

Lokaliseringen er foretaget så overbevisende, at samtlige forskere har anset *Peder Smid oc Atzer Bonde* for at være en original dansk tekst, indtil J. Oskar Andersen fandt frem til det tyske forlæg i 1907. Han påviser ved en indgående sammenligning med *Eyn gesprech zwyschen vyer Personen wye sie eyn getzengk haben von der Walfart ym Grimmetal, was für vnradt odder büberey dar aus entstanden sey* (Erfurt 1523/24), at dialogen mellem Peder Smid og Atzer Bonde følger den tyske dialog meget tæt. Han påpeger også, at langt den største del af lokaliseringen består i en blot og bar udskiftning af sted- og personnavne.¹⁹

For eksempel er den satiriske anekdote om den grædende madonna i Karup ikke original dansk. Vi får i *Peder Smid oc Atzer Bonde* at vide, at jomfru Maria græder, ikke som resultat af et mirakel, men fordi præsten ved Vor Frue kirke i Karup har udhulet madonnafigurens hoved, fyldt det med vand og lavet to små kanaler til øjnene. Præsten, her Mauritz, fortæller, at Madonna græder, fordi for få mennesker besøger hendes valfartssted, men fidusen bliver afsløret af herredsfogeden i Rinds herred. Episoden virker overbevisende, fordi den fortælles konkret og præcist, og fordi lokale personer nævnes ved navn. Alligevel beretter den tyske dialog nøjagtig samme historie om den grædende madonna i Grimmenthal i Thüringen.

På tilsvarende måde tilskrives historien om svinehertet præsten Laurentz Pedersen fra Mordkær. Han beder bødlen om, at han kan købe hjertet fra en mand, der skal henrettes. I stedet giver bødlen ham et svineherte, som han graver ned i den tro, at det er et menneskehjerte, der kan skabe mirakler, men resultater bliver, at svinene flokkes om stedet. I det tyske forlæg fortælles historien som en lignelse fra Schlesien, hvor en jøde ønsker at købe menneskehjertet af bødlen. I den danske version glider det antisemitiske parabelpræg i baggrunden, og anekdotens brod rettes mod den katolske mirakeltro.

Flere af de anekdoter i *Peder Smid oc Atzer Bonde*, som kommer fra *Eyn gesprech zwyschen uyer Personen von der Walfart ym Grimmetal*, er vandreanekdoter, fortalt over det meste af Europa med det formål at mistænkeliggøre munkeordenernes og gejstlighedens motiver. Jetzer-svindlen, som er blevet nævnt tidligere, indtager en fremtrædende plads i det danske spil. Den er - i modsætning til de fleste episoder i *Peder Smid oc Atzer Bonde* - ikke omlokaliseret fra sin schweiziske sammenhæng. Alligevel lykkes det den danske oversætter, bearbejder og forfatter at gøre episoden nærværende, idet han lader broder Kort, der er sortebrøder ligesom de fire, der iværksætter svindlen, skamme sig over sine ordensbrødre.

Heller ikke anekdoten om de fransiscanske observanter, der købte sig til en kardinal-titel af pave Leo X for 80.000 gulddukater, kan indpasses i en dansk sammenhæng. Her tilføjes der i stedet en dansk parallel om broder Vincentz fra gråbrødreklostret i Kalundborg, der drager til Rom og kommer tilbage som biskop. Som forfatteren til den danske tekst bemærker: "det vaar icke uden Penninge giort."

Til de internationale vandrehistorier føjer den danske forfatter anekdoter, der øger lokalkoloritten. Det er igen fransiscanerne, der må holde for med historien om gråbrødrene i Randers, der slagter så mange får, at de må kaste to hundrede fårekroppe ud i Randers Fjord. Munkenes grådighed er legendarisk gennem senmiddelalderen. Atzer fortæller, hvordan munke af mange forskellige ordener henter oste hos ham, hurtigere end hans kone kan lave dem. Det ser ud til at være et standardtræk hos munkene - i hvert fald i den folkelige opfattelse af dem - at de samler oste ind med rund hånd. Da munken i *Den utro hustru* fra første årti af 1500-tallet beskyldes for at lægge an på den kvindelige hovedperson, forsøger han at bortlede opmærksomheden fra sine erotiske eskapader netop ved at sige, at han kun er kommet for at hente oste (v. 237).²⁰

I den stærkt omarbejdede indledningssekvens rummer *Peder Smid oc Atzer Bonde* originale træk, set i forhold til det tyske forlæg. Og lokaliseringen til den nordlige del af Jylland er i store træk gennemført overbevisende, selv om store dele af den - sådan som J. Oskar Andersen påviser - udelukkende består i, at den danske bearbejder har erstattet tyske person- og stednavne med tilsvarende danske. I den lange dialog mellem Peder og Atzer følges det tyske forlæg i alt

Træsnit til Cicero: *De officiis*, Augsburg 1530. Tilhørerne diskuterer indbyrdes i forbindelse med evangelisk prædiken.

væsentligt, mens Peder i sin afsluttende replik gør meget ud af at forklare sin stilling som lægmand i religiøse spørgsmål.

J. Oskar Andersen fælder på baggrund af sin gennemgang en knusende dom over *Peder Smid oc Atzer Bonde*, hvis originalitet blegner, og hvis "digter" meget forståeligt holder sit navn skjult: "Hans Virksomhed indskrænker sig i Virkeligheden væsentlig til at levere en noget bredt udtraadt, rimet Oversættelse af det tyske Forlag".²¹ Men hans vurdering yder ikke det danske arbejde retfærdighed, alene af den grund, at hans opfattelse af forfatterens rolle og originalitets-begrebet er anakronistisk i forhold til reformationstidens egen selvforståelse.

I senmiddelalderen og endnu på reformationstiden er det almindelig praksis for den folkelige litteratur i Danmark, at digteren, forfatteren, bearbejderen eller oversætteren ikke angiver sit navn, hverken i manuskripter eller i trykte bøger. Vi kender ikke forfatterne til de to danske fastelavnsspil, *Den utro hustru* og *Paris' dom*, som hører til repertoiret for eleverne ved Vor Frue skole i Odense omkring 1530. Heller ikke *Ludus de sancto Canuto duce* fra midten af 1530'erne (bevaret i senere håndskrift) eller den danske *Dødedans* fra samme periode har bevaret forfatternavnene.

I den trykte udgave af *Dialogus* (1533) angives hverken navnet på den originale forfatter (selv om Niclaus Manuel må være velkendt i perioden) eller den danske oversætter/bearbejder. Det samme gælder de trykte folkebøger fra begyndelsen af 1500-tallet, hvor det eneste navn, der angives, er trykkerens. Kun i ét tilfælde kender vi den sandsynlige danske oversætter/bearbejder, nemlig for *Comoedia de sancta virgine Dorothea*, hvor Christiern Hansen (eller som "Christiernus Joannis" snarere skal fordanskes: Christiern Jensen) har anbragt sit navn i en notits efter spillet sammen med årstallet 1531. På den baggrund kan forfatteren til *Peder Smid oc Adser Bonde* næppe siges at skjule sit navn, sådan som J. Oskar Andersen hævder.

Forfatterens unavngivne og underordnede rolle i den folkelige litteratur hænger sammen med, at der ikke stilles de samme krav til individualitet, originalitet og genialitet, som først slår bredt igennem fra slutningen af 1700-tallet, og som først trænger ind i de folkelige genrer i slutningen af 1800-tallet. Derimod kender vi navne på høviske, gejstlige og lærde forfattere, både i reformationen og

længere tilbage. Det er en almindelig fremgangsmåde, at ballader, fortællinger, anekdoter, folkebøger, religiøse og verdslige spil oversættes, bearbejdes, sammenstykkedes, udvides eller forkortes med henblik på, at de kan passe til den aktuelle situation og de lokale forhold. Det afgørende er ikke værkets originalitet, men i hvilket omfang den nye version fungerer i sin nye sammenhæng. Med andre ord: det er ikke *nyhedsværdien*, men *brugsværdien*, der tæller.

Derfor er det afgørende spørgsmål, hvis *Peder Smid oc Atzer Bonde* skal vurderes på sine egne præmisser: opfylder spillet sin agitatoriske opgave i reformationskampen? Det kan være vanskeligt at afgøre, fordi der ikke foreligger eksterne vidnesbyrd om, i hvilke sammenhænge det har været spillet, eller hvordan reaktionen har været. Samtidig eksisterer der kun meget få spil, som kan inddrages til sammenligning. Den bedste indikation på spillets æstetisk-propagandistiske værdi må være, at det - på trods af sin tids- og stedbundne karakter - trykkes to gange i løbet af 1500-tallets anden halvdel.

Peder Smid oc Atzer Bonde er skrevet i begyndelsen af 1530, at dømme efter specifikke historiske begivenheder, der nævnes i teksten. Her Jens rider i slutningen af spillet af sted til bispen på Hald. Jørgen Friis følte sig tvunget til at bringe sig i sikkerhed her i november 1529 som følge af de voksende uroligheder i Viborg. Også disse uroligheder afspejler sig i *Peder Smid oc Atzer Bonde*, hvor Peder opfordrer til at fordrive munkene fra deres klostre: "i edelinge/verer icke sene / Kiøbstedemend/Bønder ieg oc saa mene / Driffuer dem bort oc legger dem øde / lader dem icke gjøre eder møde." Svend Mogensen daterer uddrivelsen af tiggermunkene til foråret 1530 og mener, at opfordringen ligger umiddelbart forud for begivenhederne.

Begivenhederne spidsede til i begyndelsen af 1529, da borgerne i Viborg fik tilladelse til at rive tolv af byens kirker ned. Bl.a. blev gråbrødreklostrets kirke revet ned, og op til femten soldater blev indkvarteret i klostret gennem 1529, indtil munkene blev fordrevet ved nytårstid 1530. Selv om fordrivelsen skete tidligere, end Svend Mogensen regner med, er der intet i vejen for, at *Peder Smid oc Atzer Bonde* kan fremsætte sin generelle opfordring til uddrivelse, efter at gråbrødrene er uddrevet, så dateringen til først på året 1530 alligevel kan være holdbar, bl.a. fordi der ingen hentydninger findes til den meget vigtige Herredag i København i juli 1530, som spiller en vigtig rolle i *Dialogus*.²²

I Denne Lille

Bog Lærer oc vnderuifer Peder smid Atzer bonde huad hand skal holde oc tro aff siele Messer/ Siele gaffuer/ Vigilies/ Psaltere at læse/ Ekersid/ Schriftemaal/ hellige Dage/ Riød at æde/ om Tiende/ plict oc bod/ Faste/ Afflad/ Afflads bress/ Pillegrims reyse/ band/ Bituand/ biede Liuss/ vit Salt/ oc vide Psalmer/ om Prester/ Om Muncernis bedregeri/ Om Sacramenterne/ oc anden saadan Bildfarelse/ som haffuer verit brugit i Passuens Kircke i mange Aar.

Titelbladet til *Peder Smid oc Atzer Bonde*, Kbh. 1577. Den meget detaljerede titel skal øge interessen og dermed salget af bogen. Træsnittet har ingen forbindelse med indholdet af bogen.

Det er meget sandsynligt, at spillets fiktive *locus*, kroen i Skive, samtidig fungerer som spillested. Og det er heller ikke tilfældigt, at spillet konsekvent lokaliseres til egnen omkring Viborg. Reformbevægelsen voksede hurtigt her, og Viborg blev skueplads for nogle af de mest forbitrede opgør mellem katolikker og protestanter. Jørgen Friis, der blev biskop i Viborg i 1520, var måske den mest reaktionære og den mest moralsk anløbne af alle de danske biskopper, og han blev derfor en yndet skydeskive for reformatorisk kritik. De to ledende reformatorer, Hans Tausen og Jørgen Jensen Sadolin, prædikede i Viborg fra 1526, og deres tilstedeværelse var med til at sætte modsætningerne på spidsen i slutningen af 1520'erne. Samtidig fandtes der både i og omkring Viborg en betydningsfuld lægmandsbevægelse. Alt dette danner den umiddelbare sociale, kulturelle og religiøse baggrund for *Peder Smid oc Atzer Bonde*.

Den generelle politiske situation i Danmark fra begyndelsen af 1520'erne til reformationens sejr i 1536 var kendetegnet af sociale, politiske og religiøse modsætninger, der skabte ustabile forhold og førte til borgerkrig midt i 1530'erne. Adelen tvang kong Christian II til at abdicere og gå i eksil i 1523, og hans efterfølger, Frederik I, måtte underskrive en håndfæstning, hvori han lovede ikke at favorisere protestanterne. Alligevel beskyttede han Hans Tausen i Viborg, bl.a. ved at gøre ham til sin personlige præst. I 1526 blev alle forbindelser til Rom afbrudt, og den danske kirke fungerede i en periode som en uafhængig reformkatolsk national-kirke. Fra 1527 udbrød der alvorlige bondeoprør flere steder i Jylland i protest mod adelens hårdhændede herredømme. I 1528 blev de første tiggermunke fordrevet fra deres klostre, og fordrivelserne fortsatte i de følgende år. Efter herredagen i København 1530 opstod der en ustabil dobbeltmagtsituation, hvor både protestanter og katolikker fik ret til at prædike. I Viborg havde reformationen dog allerede sejret i 1529, mange kirker var konfiskeret og revet ned, og tiggermunkene var drevet bort.²³

Vi ved ikke, hvem der skrev *Peder Smid oc Atzer Bonde*. Det kan være præsten Peder Thomesen fra landbyen Torum i Salling, der kunne have bragt det tyske forlæg med hjem fra et besøg i Wittenberg i 1524, omtrent samtidig med både Hans Tausen og Jørgen Jensen Sadolin (Heise). Også Jørgen Jensen Sadolin har været nævnt som mulig forfatter (Rosenberg). Og det samme gælder Peder Borgsmed fra Horsens (Paludan). Peder Borgsmed oversatte Joh. Toltz' *En liden Indgang i Skriften*, som blev udgivet af Hans Vingaard i 1530. Her blev de protestantiske ideer præsenteret i syste-

matisk form, opregnet i 41 trosartikler, og mange af de spørgsmål, der blev taget op her, var de samme, som blev behandlet i *Peder Smid oc Atzer Bonde*. Det kan tale til fordel for den opfattelse, at Borgsmed må være forfatteren. Men problemet er stadig uløst.²⁴

Under alle omstændigheder må vi skelne forfatteren skarpt fra spillets protagonist, Peder Smid, selv om navneligheden i forhold til Peder Borgsmed kan virke påfaldende. Stykkets forfatter er en lærd person, der er i stand til at oversætte fra tysk, kender de religiøse stridspunkter indgående og evner at skrive knittelvers. Peder Smid derimod er en *fiktiv figur*. Han karakteriserer - inden for fiktionsrammen - sig selv som ulærd lægmand, men ofte overskrider han de realistiske grænser for en lægmands viden og bliver i stedet tale-rør for forfatteren i hans præsentation af den protestantiske bevægelses grundlæggende ideer. Peder fremtræder som prototypen på den aktive lægmand, der blev dyrket i reformationstiden i modsætning til den katolske kirkes stivnede bureaukrati og hierarki, som ikke gav plads for personlige synspunkter og aktiv deltagelse i det religiøse liv. Han virker som ledefigur for at gøre begivenhederne og diskussionerne i stykket mere nærværende og dermed mere overbevisende i forhold til tilskuerne.

Peder Smids belæringer i spillet er rettet til Adser Bonde, men samtidig tager de sigte på det tilstedeværende publikum, fortrinsvis bestående af almindelige mennesker fra landet. Atzer fungerer som deres holdepunkt, den person i stykket, de kan identificere sig med. Når Atzer stiller en række spørgsmål af religiøs karakter til Peder, sker det på tilskuernes vegne, og Peder svarer på en måde, så både Atzer - i rollen som *fiktiv tilhører* - og de faktiske tilskuere oplyses om den protestantiske stillingtagen til en række af tidens kontroversielle religiøse spørgsmål.

Atzer fremstilles i spillet som prototypen på "den gode bonde", set ud fra et protestantisk synspunkt. Han lytter beredvilligt til alt, hvad Peder fortæller, han tror på alle Peders anekdoter og han lader sig uden videre overbevise om det rigtige i Peders synspunkter. Derfor opgiver han sin pilgrimsrejse til den grædende madonna i Karup, og beslutter, at han ikke vil betale tiende eller give offergaver til grådige præster og munke i fremtiden. Til sidst erklærer han, at han vil vende hjem til sin landsby og sprede det budskab, han har modtaget fra Peder - d.v.s. selv fungere som lægmand på linie med bonden Claus Bur i det nedertyske fastelavnsspil fra 1523.²⁵

På et enkelt punkt går Atzer dog efter Peders mening for vidt, nemlig hvor han afslører, at han hverken tror på himmel eller helvede. Efter hans opfattelse er helvede, fanden og alle hans djævle opfundet af kirken med det formål at skræmme almindelige mennesker og gøre dem føjelige for alle de gejstliges krav. Men Peder korrigerer ham hurtigt, idet han henviser til evangeliet, der taler om både himmel og helvede, men derimod ikke om skærsilden, (der blev fastlagt som kirkeligt dogme i højmiddelalderen). Når Atzers "vildfarelse" tages op i spillet, må vi tage det som udtryk for, at hans synspunkt er almindelig udbredt. Allerede Christiern Pedersen beklagede i sin *Jærtegnis-Postil* fra 1515, at "Der er mange i disse år, som djævelen har således forblændet, at de siger, at helvede kun er noget præsterne vil ræde og kyse folk med." ²⁶

Broder Kort præsenteres som "den fornuftige munk", der nok deltager i gejstlighedens udskejelser med lediggang og tiggeri, kort- og terningspil, men som er villig til at lytte til, hvad Peder har at sige, og ændre sin unyttige levevis. Han skammer sig over sine ordensbrødres svindel i Jetzer-affæren, og lader sig overbevise om, at han må arbejde for at tjene til brødet - i god overensstemmelse med den nye arbejdsmoral, der sætter sig igennem i Danmark i begyndelsen af 1500-tallet.

Temaet slås an straks fra starten i den tyske dialog, der er forsynet med en form for moraliserende under-overskrift: "Eyn trew Christlich vermanung an alle Hantwerks leute vor müsßigang sich tzü hüten." Allerede i fastelavnsspillet om *Den utró hustru* fra begyndelsen af 1500-tallet manes skræmmebilledet af den omstrejfende håndværker på pilgrimsrejse frem. Hustruen ønsker, at manden ikke skal tage af sted, men blive hjemme og passe sit arbejde, frem for at risikere "som stakarl om landhen at driffwe". (v. 66). I *Peder Smid oc Atzer Bonde* smider broder Kort sin munkekappe og drager af sted for at tage arbejde ved fiskeriet i Nibe. Reformatorerne henter støtte til deres positive opfattelse af arbejdet - og den tilsvarende vurdering af lediggang som roden til alt ondt - i Guds ord til Adam i forbindelse med uddrivelsen fra paradiset: "i dit ansigts sved skal du spise dit brød" (Første Mosebog, 3, 19).

Over for den fornuftige munk står her Jens som "den stædige, hårdnakkede præst", der reagerer voldsomt imod Peders kritik af kirken og hans lutherske synspunkter. Han er ude af stand til at gribe ind mod Peders kætteri og må i stedet tage sin tilflugt til biskoppen, der

selv er flygtet fra Viborg og har taget ophold på den stærkt befæstede borg Hald. I slutningen af diskussionen med Peder fortæller han, at biskoppen under trussel om exkommunikation har forbudt ham at sige sandheden. Dette kan under ingen omstændigheder svare til, hvad biskoppen reelt har sagt. *Peder Smid oc Atzer Bonde* har ingen intentioner om at fremstille biskoppens synspunkter sagligt, realistisk eller psykologisk begrundet. Både præsten og biskoppen fremstår som polemiske karrikaturer, set i protestanternes optik, og deres argumenter føres *ad absurdum*.

På tilsvarende måde skal sandhedsværdien i de anekdoter, Peder fortæller, tages *cum grano salis*. De fleste af dem må opfattes som vandrehistorier, der skal tjene det propagandistiske formål at sværte modparten til i det forbitrede ideologiske slagsmål, der spidser til i slutningen af 1520'erne. Hyperblen bruges flittigt som stilistisk figur for at forhøje effekten. Målet er at latterliggøre de katolske autoriteter og skabe de holdningsmæssige forudsætninger for, at den protestantiske side kan sejre.

Peder Smid oc Atzer Bonde bliver imidlertid ikke stående på det anekdotiske niveau. Spillet kritiserer de katolske dogmer og den katolske kirkes praksis også på et teologisk plan. Det behandler stort set alle de kontroversielle emner i den religiøse debat i slutningen af 1520'erne. Emnerne introduceres allerede på titelbladet i de trykte udgaver:

I Denne Lille Bog Lærer oc vnderuiser Peder smid Atzer bonde / huad hand skal holde oc tro aff siele Messer / Siele gaffuer / Vigilies / Psaltere at læse / Skersild / Schrifftemaal / hellige Dage / Kiød at æde / om Tiende / plict oc bod / Faste / Afflad / Afflads breff / Pillegrims reyse / band / Vituand / viede Liuss / vit Salt / oc vide Palmer / Om Sacramenterne / oc anden saadan Vildfarelse som haffuer verit brugit i Paffuens Kircke i mange Aar.

I forlængelse af kritikken, rettet mod den katolske dogmatik, fremlægger *Peder Smid oc Atzer Bonde*, hovedsagelig i stykkets anden halvdel, de protestantiske synspunkter på evangeliets betydning, troen over for de gode gerninger, det personlige gudsforhold, syndernes forladelse i kraft af Guds nåde og tilgivelse, samvittighed og moralsk levevis, præsternes ret til at blive gift og arbejdets betydning. Det fungerer som regulært *Lehrstück*.

Den danske tekst følger den tyske dialog tæt, først og fremmest i

Satirisk træsnit af Leonhard Beck, Berlin 1523, som viser en munk med nonne i kurven over for et æsel med narrehætte.

Træsnit af Leonhard Beck, Gotha 1523. Munken lukker øjnene for en mand, der forsøger at købe sig til elskov med en ung kvinde.

præsentationen af de protestantiske ideer. Kun på ét væsentligt punkt adskiller *Peder Smid oc Atzer Bonde* sig fra det tyske forlæg: i opfattelsen af sakramenterne. Hvor de tyske reformatorer skærer antallet af sakramenter ned fra syv til tre, går de danske reformatorer endnu mere radikalt til værks ved også at se bort fra bodens sakramente og kun regne med dåb og nadver. Denne forskel kan også aflæses som en ændring fra den tyske dialog til det danske spil.

Peder Smid oc Atzer Bonde er i alle henseender et typisk reformationsspil, stærkt satirisk og polemisk i sin stillingtagen og konsekvent moralsk-didaktisk i sit ideologiske sigte. Det udspringer af reformationstidens politiske og religiøse sammenhæng, og det er skrevet ud fra en brugsæstetisk opfattelse for at gribe ændrende ind i denne sammenhæng. Derfor mister det sit umiddelbare grundlag efter reformationen og specielt efter, at de katolske synspunkter dør ud i befolkningen.

I dag kan spillets æstetiske og dramatiske værdi forekomme begrænset, især i de lange monologiske passager, men det har en stærk satirisk og polemisk nerve, og det må anses for at være et vigtigt mentalitetshistorisk dokument til belysning af ideologiske og religiøse synspunkter i reformationstiden.

Noter

- 1 Michael, p. 42.
- 2 Könneker: p. 37.
- 3 Niclaus Manuel og hans fastelavnsspil behandles grundigt af Peter Pfrunder: *Pfaffen, Ketzer, Totenfresser*, Zürich 1989. Pfrunder argumenterer for at give det første af Manuels spil titlen *Totenfresser*.
- 4 Manuel, p. 22.
- 5 Schafferus, p. 9.
- 6 Könneker, p. 38.
- 7 Michael, p. 42 og Scribner (1), p. 72-73.
- 8 Søndergaard (1), p. 22-52.
- 9 Der argumenteres nærmere for dette synspunkt i Søndergaard (2).
- 10 Se Scribner (4).
- 11 Wohlfeil, p. 42-43 og Scribner (3), p. 66-69. Om Hans Sachs' rolle i reformationskampen, se Berndt Balzer: *Bürgerliche Reformationspropaganda*.
- 12 Könneker, p. 36-37.

- 13 Bruun: *Viser fra Reformationstiden*.
- 14 *Danske Magazin*, 2.T, 1746, p. 108-25, og p. 149-57.
- 15 Helveg, p. 847-48 og Heise, p. 738-39. Grundtvig, p. V, og Paludan, p. 707-08. Mogensen, p. III. Risum, p. 121-24.
- 16 Lindhardt, p. 336 og Nielsen, p. 152-53.
- 17 Det er hovedsynspunktet i Hagen Bastian: *Mummenschanz*.
- 18 Könneker, p. 37-39.
- 19 J. Oskar Andersen, p. 156-74.
- 20 Søndergaard (1), p. 115.
- 21 Andersen, p. 156.
- 22 Mogensen, p. XII-XIII. Se også *Krøniken om Graabrødrenes Fordrivelse*.
- 23 Se P.G. Lindhardt og *Krøniken om Graabrødrenes Fordrivelse*.
- 24 Heise, p. 759-60. Paludan, p. 719.
- 25 Schreiner, p. 13-14.
- 26 Nyborg, p. 7.

Tekster

- Peder Smed og Adser Bonde* efter trykket 1559, udg. Svend Mogensen, Årh./Kbh. 1936.
- Peder Smed. Et dansk Rim fra Reformatjonstiden*, udg. Svend Grundtvig, Kbh. 1880.
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630*, udg. H. Grüner-Nielsen, Kbh. 1978-79.
- Den gamle danske Dødedans*, udg. Raphael Meyer 1896.
- Deutsche Flugschriften zur Reformation*, hrg. Karl Simon, Stuttgart 1980.
- Die Reformation im zeitgenössischen Dialog*. 12 Texte aus den Jahren 1520 bis 1525, hrg. Werner Lenk, Berlin 1968.
- Fem Reformationsskrifter trykt af Hans Vingaard i Viborg 1529-30*, Kbh. 1987.
- Flugschriften aus den ersten Jahren der Reformation*, Bd. 1-4, hrg. Otto Clemen, Halle 1906-11 (reprint 1967).
- Krøniken om Graabrødrenes Fordrivelse fra deres Klostre i Danmark*, overs. Henning Heilesen, Kbh. 1967.
- Niclaus Manuel's *Satire om den syge Messe (Dialogus)*, udg. S. Birket Smith, Kbh. 1893
- Niclaus Manuel: *Der Ablasskrämer*, hrg. Paul Zinsli, Bern 1960.
- Reformationen i Danmark*. Kilder udvalgt af Kai Hørby, Kbh. 1972.
- Viser fra Reformationstiden*, udg. Chr. Bruun, Kbh. 1864.
- Zwei niederdeutschen Dramen der Reformationszeit*, hrg. Ella Schafferus, Hamb. 1938.

Sekundærlitteratur

- Andersen, J. Oskar: "den tyske Original til Peder Smed og Adser Bonde", *Kirkehist. Saml.* 5. R. 4, Kbh. 1907-09, s. 152-77.
- Balzer, Bernd: *Bürgerliche Reformationspropaganda*. Die Flugschriften des Hans Sachs in den Jahren 1523-1525, Stuttgart 1973.
- Bastian, Hagen: *Mummenschanz*. Sinneslust und Gefühlsbeherrschung im Fastnachtspiel des 15. Jahrhunderts, Frankfurt a.M. 1983.

- Heise, A.: "Viborg Stift paa Reformationstiden", *Kirkehist. Saml.*, Ny R. 5, 1869-71, s. 522-81 og s. 703-71.
- Helveg, Ludvig: *Den danske Kirkes Historie til Reformationen*, vol. 2.2, Kbh. 1870.
- Historikergruppen *Fempas*: "Klassekamp og reformation", *Det arbejdende folks kulturhistorie*, bd. 2, 1988, p. 9-30.
- Könneker, Barbara: *Die deutsche Literatur der Reformationszeit*, München 1975.
- Lindhardt, P.G.: "Reformationstiden 1513-1536", *Den danske Kirkes Historie*, Bd. 3, Kbh. 1965, s. 105-429.
- Michael, Wolfgang F.: *Das deutsche Drama der Reformationszeit*, Bern o.a. 1984.
- Nielsen, Lauritz: *Dansk Bibliografi 1482-1550*, Kbh. 1919.
- Nyborg, Ebbe: *Fanden på væggen*, 1978.
- Ordbog over det Ældre Danske Sprog*, udg. Otto Kalkar 1881-1918 (reprint 1976).
- Paludan, J.: "Bemærkninger til nogle Grupper af Reformationstidens Digtning", *Kirkehist. Saml.*, 4. R. 3, 1893-95, s. 693-720.
- Pfrunder, Peter: *Pfaffen, Ketzer, Totenfresser. Fastnachtskultur der Reformationszeit - Die Berner Spiele von Niclaus Manuel*, Zürich 1989.
- Risum, Janne: "Protestantiske satirer", *Dansk litteraturhistorie*, bd. 2, Kbh. 1984, s. 121-32.
- Rosenkilde, V. og Ballhausen, C.J.: *Thesaurus Librorum Danicorum 15th and 16th Century*, Kbh. 1987.
- Schreiner, Klaus: "Grenzen literarischer Kommunikation. Bemerkungen zur religiösen und sozialen Dialektik der Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformation", *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*, Hrg. L. Grenzmann und K. Stackmann, Stuttgart, p. 1-23.
- Scribner, Robert W.: "Reformation, Carnival and the World Turned Upside-Down", (1978), *Popular Culture and popular Movements in Reformation Germany*, Stuttgart 1987, p. 71-102. (1)
- Scribner, Robert W.: *For the Sake of the simple Folk. Popular Propaganda in the German Reformation*, Cambridge 1981. (2)
- Scribner, Robert W.: "Flugblatt und Analphabetentum. Wie kam der gemeine Mann zureformatorische Ideen?", *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit*, Hrg. H.-J. Köhler, Stuttgart 1981, p. 65-76. (3)
- Scribner, Robert: "Oral Culture and the Diffusion of Reformation Ideas", (1984), *Popular Culture and popular Movements in Reformation Germany*, London 1987, p. 49-70. (4)
- Søndergaard, Leif: *Fastelavnsspillet i Danmarks senmiddelalder*, Odense 1989. (1)
- Søndergaard, Leif: "Carnival Play and Reformation Dialogue", *Twenty-Eight Papers presented to Hans Bekker-Nielsen*, *Nowele* 21/22, 1993, p. 225-36. (2)
- Vellev, Jens m.fl.: *Hans Tausen og Hans Vingaard. reformator og bogtrykker i Viborg*, Viborg 1986.
- Wohlfeil, Rainer: "'Reformatorische Öffentlichkeit'", *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*, Hrg. L. Grenzmann und K. Stackmann, Stuttgart 1984, p. 65-76.

Viser fra reformationstiden

Kristian IIs onde Regimente (1523)

1. Huem Gud giffuer land och riige
och førsteliig naffn och priß,
hand loffuer Gud y allen thid
och holder hanum øgen thiill wis,
saa vil alting formere siig wnder hans wold,
saa wiill herre Gud hans løcke formere
vell hunder maall thußindtt folld.
2. Koning Christian vdaff Danemarck
hanum wilde ieg giernne priße,
vor thet icke saa mōgitt hans wnde regementt,
som offuer alle land siigis,
hans adell och raadtt monne hand forsmaa,
thyranner och throlquinder ock skalcke
wiill hand sin land mett raade.
3. Then helliig kiercke och alle hindis
haffuer hand mangfoldiig besuoritt,
altt presteliig rett och preuelegie
altt wnder siig besuoritt
y alle hans thre kongeriige,
ingenn erckibisper, loff bisper haffuer hand fordreffuitt,
thre aff thenum døde for suerdt.
4. Den christeliig førstinde,
drotning Elizabett,
hinde dragiis wthen thuiffuell thiill minnde,
handtt handlitt mett hinde icke rett,
den edeliig skøne drotning nøgis hand icke mett,
som er ßaa ßore høgliig becklagitt,
som inthett duer aff att quede.

5. Thj danske monne thenum ydmiige
och thienne mett mөгitt fliidtt,
dj lod thenum thett inthett forthriide,
nydskaff y orloff och krieg,
ther offuer lod mange sin liff,
dj wonde hannom Sueriig riige til hande,
thett bleff thenum allt sorgeliigtt.

6. The svenske then herre wndfinge
mett pris och mөгen ærre,
som her Otte Krompen forstirde,
och kongen then æd motte suerig
allt wedtt sin høglig konglig edtt,
alle sager schulle werre tilgiffuen,
førind dagen hanum motte ske.

7. Ther motte siig Gud offuer forbarme,
och alltt thett Gud haffde schafft,
den fierde dag hans konglig ære
bliff strax y fengsell satt,
och bisper, riider, borger och kiøbsted mendtt,
alle the hanum mett ærre wille thienne,
bliff strax halshugugen och brendtt.

8. Edelig thisdmend som thientte konning aff Suerig,
i knegtte wiß thenum lod hand til siig hentte,
forthienne erliig løn och pris,
thenum lod handtt hiemglic mørde
forwden all rettt oc dom,
Baa will hand alle thro thiener løne
szom agther till hannom att kome.

- 9 Her Sthienns liff lod hand op graffue
lod brende thet y en ild,
hand wilde hans arffuegotz haffue,
thet vor hans mieste skild,
hans børn gick omkring att thiige theriis brødt,
saa fangit hand fruere och jomffruer,
ther bleff mange y fengslett dødt.

10. Den herre wilde icke huille,
hand gaff siig ingin thiid,
thill Danemarck so mone hand wilde
och skiicke then same idtt,
hans gierighett bliff ther icke mett huile,
hand will haffue rigit alene,
hand fick thet icke fordj.
11. Paa weyen wille hand friste
hans gierig hiertte och modtt,
och abbeden aff Nýdall att gieste,
forgiffue thet gießeliig blodtt,
som prestene meßen for hanum holtt,
saa lod han abeden sielff siethe drogne,
wor thet icke ett wchristeliig wold.
12. De danske fornumme thil grunde,
thett wille io endelig were,
att Sybrett then wwilde quinnde,
Som landzens regiering schulle werre,
hun agthede the danske dett suenske badtt,
the wiste thenum ingen fare,
ther bliff dog waritt att.
13. Thre hundre thußind ind flere
da samlis mett en hast,
the wilde koning Christiann brede
then kobermønthe skatt,
her Thigi Krabe wor theriis høffuizmand,
ða motte koning Christiann røme
wd aff ßin fadernne landtt.
14. Den christeliig første
hertog Frederiick aff Holsten land,
hand er then aller christeligst fiirste,
ther nogen aff siige kand,
thiill hannom stander alle the danske mends agtt,
hans erliig røgtt och regementt
kand ingen aff faa fuld sagtt.

Adelsregimente.**(Efter 1523)**

1. O Danmarck, huaar gaar deth nu saa tiil,
ath du est waardenn saa magher,
iegh deth ffor sandinghenn sighe will,
iegh haffuer digh kenth saa faffuer;
nu seer iegh inthed paa thin krop
vdenn blothe skynd och bene,
huad syughe haffuer digh fforteridth op,
naa skalth du truffuis ighenn?

2. Jegh wil digh suare med korthe ord,
iegh will digh sandinghenn sighe,
iegh faangher fuld seinth eller aldrig bod,
iegh maa deth icke tye;
Gud haffuer migh skicked enn løffue saa prudth,
ath iegh skulle hende fødhe,
hun skulle migh frii fraa andre dyur,
ath de skulle migh ey ødhe.

3. Nu ere bode vlffue och reffue saa tycke,
thÿ kand iegh intith baadhe,
de flecke och riffue migh borth y stÿcke,
denn løffue kand dennem ey raadhe;
de vlffue haffuer migh enne plaffue paafordth,
hunn tuingher migh dagh by daghe,
all lycke haffuer hun fraa migh kørth,
deth er mynn syuge aarsaghe.

4. Naar høghenn haffuer macht, driffuer ørnenn hedhenn,
saa wille de oss selffuer tere,
de terer saa der er intith ighenn,
deth er mynn høgeligh kere;
kiøbstedhinn er ødhe, deth maa iegh sighe,
kiøbmendhinn plaaghes y huer enn wraa,
med tidenn ska ørnenn ey megith aff lydhe,
sinn renthe kand hand icke naa.

5. Alt deth som iegh arme Danmark
kand samle med sorrigh och stor mødhe,
skulle haalde tiil gode vdi mynn arck,
deth legge kaal orme øde;
de tere fraa migh bode sølff och guld,
som iegh skulle aff migh nere,
aldrich kand iegh dennem fylde fuld,
thÿ maa iegh skarper were.

6. De tere fraa migh bode oxer och koo,
deth kand dennem intid klecke,
och alth deth iegh eÿer, wilth du migh troo,
de kunde eÿ bliffue mette;
korneth de sendhe och fraa migh hen
tiill andre fremmede fule,
de achte eÿ huad iegh haffuer ighenn,
naar de haffue neffuende fulde.

7. Eya Danmark, sligh sorrigh och nød
er bitter ath lidhe och bere,
ieghe menthe deth waar bedre ath were sleth dødh,
end laadhe sligh dÿur reghere;
naar saadanne dÿur ÿ landhenn er frÿ,
och løffuenn kand dennem eÿ raadhe,
daa wee de smaa dÿur der boer vdi,
de taghis reth plath aff daghe.

8. Naar ugle bliffuer høgh och glenenthenn bliffuer ørn,
daa maa smaa fule quidhe,
eller ulffuenn bliffuer løue och reffue bliffuer bÿørn,
smaa dÿurene monne de slidhe;
ieghe wid digh nu Danmark inghenn tingh frii
ffor udhenn Guds ord deth rene,
de andre staar du ilde udi,
thÿ bliff hoss Gud allene.

ØRNEVISEN

1. Alle smaa fogell, y skoenn er,
dy giiffuer paa høgen stor klage:
hand ryffuer aff denom bod fieder oc doen,
hand wiill denom aff skoen iaffue.
[Men ørnen hand byger y feldenn ud.]
2. Saa fløge dy samell y iegi-top,
dy laude deris raad paa ny:
huorledis dy kunde en fogell-konning faa,
thennom kunde fra høgenn fry.
3. Fram daa trode denn sølge krage,
hun var saa sørge-fuld:
"Kieser wy oss den gamle ørn!
ieg hobis, hand worder os huld.
4. Thid suarde alle thy andre smaa fogell,
thy suarde ia ther-til:
"Nu er ørnen fogel-konning,
saa lenge som Gud hand wiill."
5. Der-tiill daa suarit denn stalte høg:
"Wy steder thet ingen-lunde;
oc skall den ørn vere fogell-koning,
hand leger os øde y grunde."
6. Alt daa spurde then gamle ørn,
hannd bliff saa vred udi hoff:
oc slaa hannd tiill thenn gamle høg
alt med sin skarpe klo.
7. Ther-wid daa gledis dy anndre smaa fogell
oc synger huer met sin stemme:
y lunden vaar fryd oc fogle-sang,
alt ther som ørnen waar hiemme.
8. Samell daa sanckitt dy høge her,
thy skyller bod sko oc kier:
"Wy wiil os tiill lunden
oc giøre thenn ørn blaar."

Alle smaa fogell i skoven er, di giffnor;
 Gifgen for klax, sand viffnor off di
 non bud fieder or Iven sand vill di
 non off skov iaffis.

2

Saa fløge di samelly iog rop, di lunde
 Ivis raad paa vi, huerlek di kunde a
 fogell Roving faa Hanny kunde fra
 Hovund fri:

3

Frang saa vude Iund solge klax ginn
 faa fonge fude; Riser voj. vs Ien gan
 to Ien, voj fobis sand vord os guld.

4

Thie frände alle vi andre fua fogell
 vi frände ia vi vil, nu er Ien freg
 Roving saa Ienge foy gind sand vill.

5

Der vill saa Iand Iund fude fge,
 voj foder Ies ingul kunde, or Iall
 Ien Ien vore fogell Roving, sand
 Ieger os fole i gind.

9. Dett daa hørde denn simpel due
hun flø tiill ørnen oc sade:
"Nu daa kommer thy høge her,
thy acter att giøre dig skade."
10. Thid daa suarde denn gamle ørn,
saa bode hanns øgen dy runde:
"Saa mange muss dy bide en katt,
thy maa ieg rømme aff lunde."
11. Bort thaa fløg thenn gamle ørn,
alt med sin unger smaa:
thy andre smaa fogell dy bliffue da wiil,
thy viste thennom ingen rad.
12. Nu sider høgen y iege-top
oc breder ud met sin vinge:
thy andre smaa fogell, y skoen er,
dy monne saa iemerlig tuinge.
13. Nu sider kragenn paa bare quist
oc suelter hun offuer sin klo:
uglen skyler sig y alle rys,
ieg hobes, hun haffuer uro.
14. Viben hun løber y ager-ren
alt med sin høge top:
høgen hand kommer her flyffuendis fram,
hand tager oc eder hinde op.
15. Nu sider alle dy andre smaa fogel
oc tyer saa quert som stienn:
dy haffuer nu myst deris deylig sang,
naar Gud wiill, saa fanger dy denn igienn.
16. Nu er der sorig udi lunde,
som før war fole-sang:
thy fattiig smaa fogel thennom ønckes mig,
for thydenn giøres thennom saa lang.

17. Hunden liger under bordet oc soffuer,
oc reffuen y gaasse-stye:
naar here Gud vill, da vogner hand op,
sin fattige gies att fry.

18. Katten hunn ligger y gaarden sygh,
oc huer mand wiill hinde hade:
oc musen raader sie[]ff y fattig kons posse,
hun giør hin fuld stor skade.

19. Gud hannd thaa hielpe thenn fattige ørn,
som flyffuer offuer wiildenn hiede!
hand ved sig huercken ly eller led,
huor hand thør bygge sin rede.
Men ørnen hand byger y feldenn ud.

Kristian IIs Klage
(efter 1523)

1. Jeg wor mig wdreffuen aff Suerigis riige,
fra glede oc tiill soriig maa ieg miig wiige,
mitt guotz er buorte, ieg drog sammen,
nu haffuer ieg huercken løst eller gamen,
løst eller gamen.

2. En stund wor ieg y riiderliig stattz,
ieg redtt store heste y roff och slag,
nu bruger ieg huercken storm eller striidtt,
studerer y bøger thet er min id.

3. Jeg kand mig icke y kloster giffue,
ieg vor icke wanntt mett almiße att leffue,
och iorden kand ieg huercken pløge eller saa,
nu thuinge mig them ther minnde formaa.

4. Maria, du est en keyserinde,
du est all werdenn en trøsterinde,
din enniste sønn haffuer oss igienn løst,
tiill hanum stor all min hob och trøst,
hob och trøst.

Kristian IIs Anger
(efter 1523)

1. Christe gudt ieg vill dig ære
for dynn naade och miskunndt,
dog løckenn monn fraa mig verre,
som mig gaff konnge naffn
offuer threy konnge rige,
fraa huilcke ieg motte wige
mett hustru och børnn saa skiønne;
o Herre tag mig thill naade igienn.

2. Jeg haffuer och forlaarenn
minn droning Elisabeth, kysk och venn,
aff keyserlig stamme var bornn,
Elisabeth allerkieriste minn;
hunn haffuer inngenn skyldt medt alle,
ladt henne dig, Herre, befalle,
ver hinnde miskundelig,
thi skyldenn findis allt huos mig.

3. Erlig haffuer du mig straffett
for minn vtacknemmelighedt,
paa minn mact haffuer ieg pucket
och paa minn veldighedt;
altt huadt ieg tøkke enne,
dett motte mig ingenn formene,
holtt thett for schreffne loff;
o Herre kom mig y hoff.

4. Rett aff guddommelig naade
viltt du och giffue thill
och frelse mig aff vaade,
ieg vedt ey, huortt ieg vill;
thill dig rober ieg allenne,
thi du kannnd verden formene
henndis synndt och tredske raadt;
o Herre hielp mig aff nød.

5. Nu vill ieg reformere
klerckeri och riderskaff,
dy vill ey aff mig lerre,
derfor gaff dy mig straff;
almuenn gjorde ieg dett beste,
der for motte ieg rømme mitt feste,
dreffue mig y fremmede land;
thu Herre mig hielpe kanndt.

6. Samme ledis haffuer dy vddreffne
medt dieris falske sinndt
minn dronning och børn vell geffue,
motthe rømme y fremmede lanndt,
dett var mig stuor vander,
møgenn sorrig motte ieg berre;
o Gud forladt dennom dett,
ieg vill och sammeleedt.

7. See, Herre, ieg mig forlader
paa dig, thi du est sanndt och guodt,
minn børnn for mig ey hader,
menn giff dennom saadann roe,
att dy dieris rige motte erffue,
som ieg for thennom monne forhuerffue,
dy haffuer dog inngenn skyldt;
o Herre ver mig huldt.

8. Kunde thett ennd saa verre,
o Herre, ieg beder dig,
om du viltt mig minn bønn høre
aldielis att verre dig lig,
dinn vilge er stedze denn beste,
vy ere ycki vdenn fremmede gieste;
o Gudt miskunnde dig
och giff os himmerig.

9. Du haffuer mig deilige lerrett
alt mett ditt sallige ordt,
Salomonn dett samme begerrett,
i schriffthenn som dett staar:
dinn børnn y verdenn straffis
och siidenn icki lennger plagis;
ieg vedt thu Herre est sandt,
løse mig aff dieffuelenns baanndt.

10. Sanndelig enndt mere mig gleder
dinn naadelig foriett,
y huilcken du tillsiger
sønndenn som bedre sig,
denn samme skall himmerig erffue;
dett kanndt thu mig Herre forhuerffue,
att ieg regiere kanndt
christelig offuer quinde och manndt.

11. Danmarck, mitt konngerige,
ther till haffde ieg attraa,
om dett kunde skee medt lige,
o Gudt bestyrre dett saa
forvden blodstørtning;
ieg er nu verdt enn ringe thinng,
o Gudt, løse rett minn banndt,
ieg setter altinng vdi dinn haanndt.

Doktor Staagefyr
(1530)

1. O Herre Christ hwor wil thett gaa,
the teg bekenne the ære nu faa,
the mectige ville teg fordriffue.

2. The ære nw komne mod teg at staa,
thin ordt thin vilie the tage oss fra,
the ville oss haffue aff liiffue.

3. The føre met seg bode muncke oc mestere,
the søge thennom op bode øster oc vester,
thine faar acte the at sliide.

4. The lade kalle doctores oc prester,
the glædiss att the faa saadanne gester,
thin sandhedt viille the ey lyde.
5. Her er oc komen saa lærd en mand,
doctor staagefyr saa hedher han,
sitt naffen wil han beuise.
6. Somme mett ild oc somme mett wand
vil han fordriffue for gutz sandt,
ther mett vil han gudt priise.
7. Han er een kempe baade stor oc from,
han vil nu stride for paffuen aff Rom,
hanss riige skal icke om falle.
8. Hwor han ey holler, tha faller thett om,
ved cristi ordt thett vskyldige lam,
thet han ketterij monne kalle.
9. Hwndrede gyldene thett er hanss løn,
ther offuer faar han en skenck vel skøn,
han skal nu mandelige stonde.
10. Messer oc mwncke met theriss bøn
skal han forsware mett tredske løgn,
sanhedt will han forwandle.
11. Han skræper oc banner oc er saa bold,
han roser aff stort offuerwoldt
i tyslandt han haffuer brwget.
12. I ildt att brende, i wand giøre koldt,
the ther staa modt papisterss woldt,
thennom haffuer han sønder knwgett.
13. Han acter oc nu saa her att giøre,
modt thennom gudtz sandhedt ville fremføre,
the maa bode beffue oc skelffue.
14. Then rene gudtz screfft vil han ey høre,
hun falder icke wel Wdii hanss øre,
sedwone oc paffuen vil han følge.

15. Her er oc kommen x kobel munke,
huide, graa, sorte the ere vel struncke,
the acte att feste sitt riige.
16. Att thett skal icke nw falle needt,
men paffuelig skick skal bliffue wedt,
huer andhen vill the ey swiige.
17. Ther haffue oc somme docters naffen,
aff muncke som ere i Køpenhaffwen,
simpell folk mett att beswiige.
18. I Christen kircke giøre the ey gafn,
the ere vedt rentt korn som en affn,
ther vedt ville wij thennom ligne.
19. O herre gudt, the see her till,
hwor wnderlig handles sandhedtz spill,
thett kand nw hwer besinde.
20. Vi kunne icke selue wor handel besto,
thi gwdtz ordt ere oss gangne fraa,
oc rettelige ere wordne blinde.
21. Muncke oc gecke wi før forsmaade,
thennom gaa wii nu mett lønlige i raade,
wii holle thennom nu for øghen.
22. The skulle nu hielpe oss aff vor vode,
att beholde vor store rente oc baade,
om the kunne winde mett løgn.
23. Eya, hwi haffue wii biskops ord
oc mesters titell oc naffn saa stordt,
oc mett inthett thet beuise?
24. Vi beside att wi ere vide oc smord,
saa liidett acte wi thet rene gutz ord,
men verdhens roo oc liise.

25. Herre gudt, giff nu thin sandhedt mact
afstille diæffuelsens løgn oc krafft,
att thine ey mere beswigess.
26. Thin ordt the vore fulnær forlact,
oc menniskens lærdomm allene i acth,
thine ordt ey meer ladt tyges. Amen

Lektor Povel Vendekaabe

(1530)

1. Saa mange ere gudtz lønlige domme,
hwo kan thennom nu besinde,
oc mestt modt werdhens viise oc fromme,
wi maa thett strax besinde
i lector powel wendekaabe,
hwor gudt haffuer giort hannom tiil en taabe
i hans forwende siinde.
2. O gud, huo thett wel acte kand
oc wil i hiertet tencke,
huor blindhedt haffuer beslaget then mand
for gaffver oc store skenke:
sandhedt er hannom nu fallen aff;
saa giffue gudt hans legomme straff,
hanss bug han maa faa swencke.
3. Fordom wor gutz ord i hans mundt,
han kunde thennem wel forkynde,
thet wor icke rett aff hierthens grundt,
han snart thennom fra seg skynde;
han frøctede menniskens trugsel oc fare,
forthi kom han i diæffuelsens snare,
mod gud oc menniske att synde.
4. Han acter megett verdenss ære
oc Paffuens folk att teckes,
mwncke oc besper haffue hannom kiær,
aff hannom the opweckess,
att staa saa hart gudz ordt emodt;

- een raadgiffuere er han thennom godt,
hannom bwrde fwltd snart att seckess.
5. Han er nu ypperst i theriss raadt,
som sandhedt mestt foracte,
then rene scriffthaffuer han forsmaad,
han er en skalk fortackter;
gammeld seduonne oc menniskenss fundt
the ere nu hanss største grundt,
paa thennom han mestt seg acter.
6. See nu hwor werden gaar omkring,
oc lyckens hiwll omwendiss,
han gaar mett thennom att dørren ing,
hannom før icke torde kendiss,
men haffde hannom for spott oc haadt,
att han forbandedis wore the glade,
att han maatte aff alle kendess.
7. Nw er han i theriss tiæneste tro,
oc kand thennom raadene giffue,
han acter mett thennom haffue huile oc roo,
modt sandhedt monne han scriffue;
han er thennom redhe baadhe dag oc natt,
oc dicther løgn saa offuerbratt,
o gudt, wilt thu hannom driffue.
8. The føre hannom om oc lycke hannom inge,
saa ville the hannom giemme,
att mandt oc sand skal hannom ey finde,
the ere icke aff the slemme;
the glædis att haffue sliig en fincke,
hwess dicktt oc scriffth om landen kand klincke,
Luterss lære att fordemppe.
9. Prelaterne kalle hannom her oc dær,
the vidhe icke hwadt the wille,
hans snille raad thennom wille the lære,
sanhedt mett hannom attskilie;
the giffue hannom dubell sold,
att the maa brwghe sedwonne oc woldt,
paa næsen setther han oss briller.

10. Løgn oc tidende haffuer han kiær,
the høre tiill Paffuens riige,
ther aff syness han en mandt saa lærdt,
han acther icke nogen mandt att wiige,
wære seg enthen doctor Nielss staagbrand,
then gudtz forrædere aff tyske landt,
han kandt icke wære hans liige.

11. The haffwe till hobe theriss tredske raadt
sandhedtz kætterij att ødhe,
the vride oc vende seg mange maade,
i rette viille the icke møde;
the tiænne sin sold som vtro swenne,
herrer oc prelater som the tiænne,
the frælse thennom icke aff nøde.

12. Hwi gaa the icke nu dristelige fram?
om the sandhedt mett fare,
theriss lærdom beuise att wære slem,
som nu predicke obenbare;
thennom bwrde ther offver att voge sin halss,
om lutters lærdom wore falsk,
oc frælse oss fra then snare.

13. Men the elske løgn oc gaa i mørcke,
sandhedtz liwss the ey haffue,
gud hawer thennom taget fra sinn styrcke,
thet see wi thesse dage;
the wiises raad the nu forgaa,
for the thett rene gudtz ordt forsmaa,
thett er særdeliss gudtz plage,

14. Verdenss wiisdom oc kødlige snill,
thett vil nu gudt bort kaste,
gud haffuer optendt ewangeliske ildt,
at brenne oc synden laste;
the wiise skulle nu bliffue gæcke,
gud vil oss andre for thennom opwecke,
laafver gud, vor fader milde.

15. Muncke løgn oc docters store naffn
 oc theriss falske lære,
 som papister hawe tenck seg op tiil gaffn
 oc thene verdens ære,
 i kaste thennom bortt oc acte thennom ey,
 the lære icke rett til hymerige wey,
 for gudt maa i thett kiere.
16. Gudt Fader, bethee oss nu thin naade
 thin sønss ordt att kiende,
 oc frælss oss fra falsk lærdomss wodhe,
 menniskenss paafundt beskende,
 som oss lærrer andhen salighedt,
 een ene Christi retuishedt
 vedt troen att bliffue salig. Amen

Løgn og Sandhed
 (1533)

1. I fordom tiid vor sandhed mechtig oc bold,
 affholden i alle maade,
 offuer all werden haffde hun vold,
 oc ingen mand gjorde hende waade;
 Nu er Løgen vorden hende wred,
 hun maa hende huercken høre eller se,
 hun vil hende plat fordriffue.
2. Sandhed foor til herre Slot,
 hun acthe seg Borgeleige ath fonge;
 Saa brat som hun waar kommen op,
 oc klaude sine waande,
 Ther kom løgen ridende i gaard
 met Rytter oc hoffmend, saa vellig hun vaar,
 Met blancke spær i hende.
3. Løgen er hollen i Herre stadz,
 de monne hende hedre oc ære,
 Sandhed hun fick det sport saa brat,
 Stor sorg monne thet henne wære;
 Sandhed stred at porten vd
 Ad hun vndkom, hun tackede Gud,
 Hennes liiff hadde der nær kosted.

4. Sandhed foer til Kiøbsted ind
Oc kiøbsted ræt ad nyde,
Løgen fick thet oc saa i sinde,
hun ville hende plat forbiude;
Løgen skreff breff til Borgemestere oc Raad,
Ad de Sandhed ihæl skulle sla,
hun ey hos thennum skulle bliffue.
5. Thi maatte Sandhed om mydnatz tiid
oc Kiøbstædz mend vnduige,
Fordi de lagde der paa flyt
Ath de vilde hende besuige;
Di for hun til Bondens gaard
oc actede der at bliffue nogre aar,
Ath løgen henner icke skulle finde.
6. Løgen screff breff til alle ting,
At de Sandhed skulde gribe,
Oc føre hende bunden til Slottet ind,
hun vilde dennom gaffuer giffue;
Eller Løgen ville Bonden beskatte
Med iammer oc ve oc daglige platz,
Saa ath hannem skal lidet truffues.
7. Sandhed motte icke paa Jorden boo,
hun kunde ey fred der nyde,
Fordi vil hun paa Capittel gaa,
hun ville sit skel der skiude;
Biscoper oc Prelater træde henne vnder fod,
For hun vaar deris stadz emod,
Som the vrettelige føre.
8. Sandhed monne til Closter gaa,
hos Bisper motte hun icke være,
Hun tog en Muncke cappe paa,
then achtet hun rolige at bære;
Sandhed bad Muncken mod Løgen skulde stride,
At hun motte rolig i Closter bliffue,
det kunde dem meget fromme.

9. "Sandhed, du est en rymnings mand,
Oc deg kand ingen lide,"
Det suarede Gaarden som en mand,
"wii ville ey for deg stride,
Fordi vy tiæne nu Løgen met tro,
Di maa du ey i vort Closter boo,
Du kant oss lidet fromme.
10. Løgen hun er i Closter riig,
Hun giffuer oss ingen plage,
Icke er en anden i verden slig,
der oss giffuer saadanne dage;
Løgen hun bygger op store mure
Och inthet arbeide er oss saa sure,
Hun kand oss frilig bestyre.
11. Sandhed, du est bode sulten og maffwer,
Din stegers monne lidet røge,
vort Priisoon est du en gæst saa fager,
Och hannem skal du nyde."
Nu er Løgen vorden Munckens patron,
Oc Sandhed sidder i theris Priisoon,
Til døde ville de henne swelte.
12. Hadde Sandhed enthen wenner eller frender,
Til Munckene wille talle,
Ath de deris vrede ville fra hende vende
Oc lade henne frilig hæden fare;
Herre Gud aff Himmelen hjelpe henne wel,
Di Munckene giøre henne stort vskel,
Hun haffuer dog ingen brøde.
13. Sandhed fortryckes til en tiid,
Det kand huer mand vel mercke,
Dieffuelen giør der til stoor flyt,
at hand kand løgen bestercke;
Men kommer Sandhed til ordz igen,
Da raader ieg, Løgen, du bruger dine been,
Du vedst huad det vil kaaste.

14. The ære nw faa, det ville forstaa,
 At Sandhed aff fengsel er kommen,
 The loffuer Gud, baade store och smaa,
 Aff hiærtet oc ey aff lungen:
 Papister thennom stinger hun iammerlig,
 At hun obenbare theris suig,
 Som thennom stort wold haffuer giffuit.

Ein nye leeth

(1535)

1. O godt, watt moth men wunders lernen,
 Wo die Lubeschen bouen ehre vorrhereye dan vorkeren;
 Datt sie mit hinderlist vnd valskheit hebben bedreuen,
 Datt willen sie vpp den Rykessratt tho Dennemarken geuen.
2. Vnde willen dar mede straffen ehre tyrannische dath
 Vnde beginnen tho schendende den hochwerdigen Ratt,
 Gelick oft sie hedden woll gedan,
 Meinen niemant schall ehr begangen schelmstucke vorstan.
3. Wat isset dat sie von koning Christen willen vele singen,
 Den sie doch suluest in die fengknisse hebben helpen bringen;
 So mothe sie Gott alle schenden vnde hangen,
 Sie hebben koningk Christen suluest beide geleidet vnd gefangen.
4. Nhu willen sie dem Rykesratt datt thometen,
 Dar sie sick int hogeste hebben mede vorgeten;
 Vnde leggent vppe den gantzen Rykesratt,
 Szo doch ein mhan alleine was in der dath.
5. Szo wundert my bouen dit noch mere,
 Datt die Lubeschen szo vorgeten synt ehrer ehre,
 Dat sie koningk Christen nu willen hebben from vnde gudd,
 Den sie vor aller welt hebben geschendet vnde gedorstet syn blodt.
6. Sze bruken in dem falle des kukukes sanck
 Vnde gan des kreuetes gangk,
 Die wile sie ehre eigen schande erwecken
 Vnde mit alle ehrem handel hinder sick tregken;

7. Vorgeten wes se suluest hebben gedan,
Willen den Rykesradt in ehre stade han;
Wasse sie mit bourye hebben togericht,
Wert durch sie vppe den Rykesradt falschlichen gedicht.

8. Mit watt ehren syn de Lubeschen bouen dem von Holsten gefallen in syn
landt,
Dar sie vnuorwart ok vnenthsecht hebben gemordet vnde gebrandt?
Wedder vpperichte Recesse, ok ohne eigen segele vnde breue
Hebben sie gehandelt alsze vorrethlike deue.

9. Datt husz Trittowe hebben sie flidtliken ingenhamen,
Dessz mogen sick die von Lubegk mit alle ehren hulpern schamen;
Den Renebeke hebben sie in veligen Dagen gebrendt,
Dess mothen sie alle werden geschent.

10. In summa, ehr vornhement is gewesen,
Von der ouericheit vnde adell scholde niemandt genesen,
Sze wolden Gottes ordeninge alszo vorkeren,
Borgers vnnde buren scholden alleine regeren.

11. Tho ehrer geschwinden, vprhorischen dath,
Hebben sie bedacht den swartburischen, tyrannischen radt,
Heren vnde adell to vordriuen.
Vp dat sie in Regimente mochten bliuen.

12. Dess hebben sie einen bureschen heren gekoren,
Den grauen Christoffer, von Oldenborgh geboren,
Die nach ehrem behagen
Scholde helpen alle ritterschup vorjagen.

13. Ehre schantze was nicht gantz,
Sie musten to hillpe ropen vher ehrlosze mhans:
Wullenweuer van Lubegk, darto her Meyer groth,
Bockbinder van Copenhagen vnde Muntemester, dat ehrlosze blodd.

14. Diesuluen alse houetdeder
Sint der furstendhome vnde des ghuden rickes vorrheder;
Sze hedden vns samptlick vorkofft vnd vorrhaden,
Wolde idt Gott hebben staden,

15. Denne wy dangken hoger milder gnaden,
Datt idt den bouen nicht is geraden;
Wowol idt to Meydeborgh was beschlaten,
Szo magh idt doch den steden bringen weinigen bathen.
16. Wente de almechtige kan nicht ahnsehen,
Dat sulcke misszedath vnde morth scholde gesthen;
Watt hebbe gy nhu vor einen prissz mit dem schelmestucke begangen?
Me mochte jw billigen al dar vmme hangen.
17. Jdt was nicht vpp Holsten vnd Dennemarken alleine gedan,
Men wolde dit by aller ouericheit also vorgenhomen han,
Hedde vntrew nicht synen eigen hern geschlagen;
Wo konde die welt sulchen auerdats vordragen!
18. Nhu isset, gott hebbe dangk, darhen gekeret,
Datt ehre vornement nicht is szo uele werth;
Datt ende wert idt wisen,
Wor mhen ehre vornement schall prisen.
19. Wo barmliken sie hebben auerfallen den Rykesradt,
Wie hefft von grauen vnde steden gehort sulleken messedath;
Wo kan man ehne hir inne itzwes tom besten keren?
Sie hebben sie vorrhaden als Judas vnser heren.
20. Wo scholden sie deme mit willen hebben geschworn,
Die ahne ehren dangk is gekomen, vnde nicht gekoren,
Wedder gott, ehr, recht vnde alle billicheit,
Dem dye Rikesradt nie hedde gedan leith.
21. Dar to hebben sie den steden neyne orszake gegeuen,
Dat sie den handel szo vorrethliken mit ehn hebben gedreuen,
Sie helden sie vor ehre besten nhabere vnd frundhe
Vnd stunden mit ehne in dem hogestenn verbundhe.
22. Me mach idt gode klagen,
Christenlude scholde men szo nicht hebben bedragen,
Jdt is gehort in neynem ryke offte landhe;
Ach phu der groten schande!

23. Die graue mit der Lubeschen radt
 Hefft begangen dusse missedath
 Vnde den Adell in Dennemarken ouertagen,
 Vnde schlicht sick to deme ingelagen,
24. Alsze wolde he borgern vnde buren tom besten
 Den olden tyrannen redder vth synem neste,
 Vnde wert vmme datt wordt gades gedan,
 Dar schalt nhu vmme wesen gefangen ahn,
25. Szo sie doch die bouerye der mathen hebben gespelt
 Vnde vele leuer sick suluest to regerende erwelt;
 War van koningk Christen imgrunde nicht gedacht,
 Noch vele weiniger datt wort gotts geacht.
26. Jdh modh ouerst ehre schantdeckell synn,
 Framen luden were idt nicht fyn;
 Die bouen mogen sick dar mede kleden,
 Jdt wert ehne suluest noch leden.
27. Wat laster vnde schande sie ouer die denneschen schriuen,
 Wert im grunde in allen articulen by ehne bliuen,
 Sie hebben mit hinderlist ouer zhelet (sic) jemmerlicker:
 Sie mosten vth egenthliker nodt den vorrheders alsoz entwiken.
28. Js idt nicht tho beklagende vor goddt vnde mhan:
 Den sie liff vnde gudt deffliken vnd vorrethliken genhamen han,
 Deme willen sie ehr ehre boffliken dar bouen stelen;
 Wie mach sulleke schande schwigen offte lenger helen.
29. Dem van Oldenborgh synt alle borgere vnd buren leff,
 He stall dem adele ehre frigheit als ein deff;
 Die elende graue
 Helt noch segell offte brieffe.
30. Den adell hefft he bunden vnde gefangen,
 Hedde he den nyen koningk Christen nich gefrucht, he hedde sie laten
hangen.
 Jdt is vor einen heren szo recht,
 Als ein wiff vor einen knecht (sic).

31. He magh sick vor der welt woll schemen,
Datt he die buren von Lubegk nicht leth bethemen
Vnd hefft sick jegenn den adell szo laten vpbringen;
Vorwar, ehme mach nummer gelingen.
32. Jdt is schade, datt die von Oldenborgh is geboren,
Die wile he synen Adell szo jemmerlich hefft verloren,
Vnde syne herkumpst szo weinich bedacht,
Dess syner vyande menger lacht.
33. Alsze he ein here is, szo hefft he ok eynen radt,
Datt bewizet he in alle syner dath;
He mach eine tidt langk pralen,
He werth ouer datt lach mothen bethalen,
34. Die rhede mit deme heren,
Wo sich sust die welt nich will bekeren;
Sulck moet durch gott nicht vngestraffet blifft,
Alsze de houetbouen sampt hebben gestifft.
35. O godt, durch dyne gewaldt
Lath der Lubeschen vorrederey bliuen tospalt,
Vnnde lath ehren koningk nicht lenger regeren
Ouer die eddelen denschen heren.
36. Vnde giff vns vnser rechten houetman,
Den hochgebornen Christian,
He is tho sulckem state geboren,
He is ock von der denneschen nation gekoren.
37. Den will wy lauen vnde prisien,
He weth synes hochloffliken vaders wisen,
Von tucht vnde ok von ehren
Plecht he alle dingk tom besten keren.
38. He wedt beide gudt vnde qwadt
Vnde holt einen jedern nha synen stadt.
Die junge thure mhan,
Gott helpe ehme in dusser noth mit heile daruan!

39. Thom beschlute mach men mit ehren schriuen:
Die Rykessradt wolde by ehrem rechten heren bliuen
Vnde des eddelenn koningk Frederikes bludt nicht lan,
Der vmme hebben si wedder die boszwichte ehrlich vnd recht gedan.
40. Datt was des hochgebornen koningk Frederikes werff,
Die Rikessradt kosz syn bludt, er he starff;
Wo mochten si den mit ehren
Erwelen eynen anderen heren?
41. Datt wusten die van Lubegk woll,
Sie worden burischer, schwintlicher vprhor full,
Darvmme den Rykessradt mit schelmstucken daruan gedrungen,
Szo is ehne euen gelick ock szo gelungen.
42. Anhe twiffell die Rikessradt wert ehre notdurfft woll ertellen
Rittern, Junckern vnd gude gesellen,
Vnde tho gelegener tidt
Woll anthworden ahne nydt.
43. Tho ehren schelmers sengen,
Die ahn ehre hocheit vnde ehre dar drengen,
Datt sie mit warheit nicht mogenn ahnbringen,
Wan sie nicht alsze bosze michte willen singen.
44. Vppe der Denschen ehre gedichte
Mochte ein redelick man mit nichte
Ditt anthwardt vnderwegen lan,
Vth mithliden vnde erbarheit gedan.
- Dusse leedes endhe.**
45. Wenner sick ein ider suluen bedacht
Vnde lethe einen andern vnuoracht,
Szo stunde idt woll in allem lande,
Sede keyner vom anderen ock lastor off schande.
46. Doctor Johan Oldendorp, die ehrlosze, trewlosze boszewicht,
Hefft idt in thwen furstendhomen ahngericht,
Datt he dar darff nicht wedderkommen,
Den ehrlosen boseswicht hebben gy heren von Lubegk ahngenhomen.

47. He hefft ein hantloffte gedan vnnde eynden eydt to den hilligen
geschwaren

Dem ehrbern Eggerdt vom Walde, in Pomern gebaren,
Den eyth vnde syn hantgeloffte hefft he nicht gehalten
Vnde hefft sick defflick in eynem hempde daruth wech gestolen.

(48). Erszamen vhaftwissen heren van Lubegk, datt gy dussen bozewicht
darnha weten to holden. Die dit geschreuen hefft, die weth war
vmme he gefangen is, vnd nicht vmbillich, der trewlosze boszewicht
he dar steds lude vnde lande vorrhaden.

Mindre Skrifter udgivet af
Laboratorium for Folkesproglige Middelalderstudier,
Odense Universitet
Redaktion: Leif Søndergaard

nr. 8: *Marsken rider igen*

– om mordet på Erik Klipping, Rumelands sange og marsk Stig-viserne,
1990.

1. Jens E. Olesen: Kongemord og fredløshedsdom.
2. Reinhold Schröder: Davon sing ich ü diz liet.
Rumelands strofer i anledning af Erik Klippings død.
3. Leif Søndergaard: Meningsdannelse og mytedannelse i marsk Stig-viserne.
4. Lørn Piø: Hvem skrev den lange Marsk Stig-vise?
Skitse til en arbejdshypotese.

nr. 9: *Griseldis-temaet gennem tiden, 1992.*

1. Michel Olsen: Griselda – Omskrivninger og værdi-forskydninger.
2. Marianne Børch: Chaucers Griselde: Menneske eller umenneske.
3. Leif Søndergaard: Folkebogens fascination – Griseldis gennem 400 år.
4. Lørn Piø: Tålmodige kvinder.

nr. 10: *Chaucers Poetik, 1993.*

Marianne Novrup Børch: Chaucers Poetik

nr. 11: *Folkelige bevægelser i reformationstiden, 1993.*

1. Jens E. Olesen: Flyveskrifter og politisk propaganda i reformationstiden.
– Fra Christian II til Grevens Fejde.
2. Leif Søndergaard: Fastelavnsspillet i Reformationskampen
– om Peder Smid og Atzer Bonde.

Skrifterne kan rekvireres ved henvendelse til:

Middelalderlaboratoriet
Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
Tlf. 66 15 86 00, lokal 3208 eller 3398

